

ФРІС П. Л.
АДАМОВИЧ С. В.

АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

Монографія

Івано-Франківськ
2025

УДК 343.43

А 25

Рецензенти:

Літвінов О. М. – доктор юридичних наук, професор, в.о. ректора Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

Деревінський В. Ф. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури

Автори:

Фріс П. Л. (розділи 1, 2, 4); Адамович С. В. (розділ 3)

А 25 Фріс П. Л., Адамович С. В. Агресія Росії проти України з позицій кримінології: монографія. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. 195 с.

ISBN 978-617-8470-33-3

У монографії вперше у вітчизняній кримінологічній науці здійснена спроба аналізу глибинних причин, які обумовили здійснення агресії росії проти України. Автори з позицій цивілізаційного підходу визначили фундаментальну причину агресії, яка являє собою закономірний наслідок цивілізаційної розбіжності між українським та російським народами, який відбувся на лінії цивілізаційного розлому, що проходить між цими народами та країнами. На основі факторного аналізу досліджені основні причини агресії в поєднанні з концептом «кримінологічної віктимності».

Для спеціалістів в області кримінології, політології, соціології, для усіх, хто цікавиться причинами війни росії проти України.

УДК 343.43

© Фріс П. Л., розділи 1, 2, 4

© Адамович С. В., розділ 3

ISBN 978-617-8470-33-3

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ З ПОЗИЦІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ.....	8
РОЗДІЛ 2. ЛІНІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗЛОМУ.....	20
РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ШЛЯХИ УКРАЇНИ І РОСІЇ.....	27
РОЗДІЛ 4. ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧИЛИ ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	51
4.1. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР ЯК ОСНОВА АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	60
4.2. РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ФАКТОРУ У ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	136
4.3. БІОСОЦІАЛЬНИЙ ФАКТОР В РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ.....	153
4.4. ВІКТИМНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПРИЙНЯТТЯ РОСІЄЮ РІШЕННЯ ПРО ПОЧАТОК ВІЙНИ.....	167
ПІСЛЯМОВА.....	194

*Ще не було – а щезла би! – москви.
Ще ви не стали ордами Батия,
А ми по княжсому уже ішли на ви,
І вчили жити світ і Візантію...
Жінки носили долю під грудьми,
Ходили наші доньки в королевах,
Бо ми уже тоді були людьми,
Коли ви ще сиділи на деревах...
Такі ви є... Топчи... Вбивай... Дави...
Із лона ми... А ви – з якоїсь вирви.
Князівське наше «Ідемо на ви...»
Вам розтлумачим: «А чи не пішли б ви?»
Богдан Томенчук.*

*І сказало одне про невмивану славу росії...
І мільйони у відповідь рявкнули: «Хайль...»
Богдан Томенчук*

ПЕРЕДМОВА

Монографія «Агресія Росії проти України з позицій кримінології» є вагомим науковим внеском, що порушує усталені підходи та привносить нове бачення у сферу міждисциплінарного аналізу війни. Вона ламінує дисципліну кримінології та занурює її у метааналітичний вир цивілізаційної парадигми. Дослідження П. Л. Фріса та С. В. Адамовича становить унікальний приклад інтелектуального пошуку на перетині кримінології, політології та теорії цивілізацій. На тлі масштабної війни, розв'язаної росією проти України, автори здійснюють спробу вийти за межі класичних кримінологічних підходів та запропонувати нову концептуальну рамку аналізу — цивілізаційний аналіз злочинності. В умовах, коли більшість досліджень фокусується на «персоналіях», «геополітиці» чи «гібридності», ця праця пропонує мову, що здатна осягнути глибинний сенс війни — як вибух на зламі цивілізацій. Значущість монографії визначається насамперед її спробою осмислити агресію росії не лише як акт міждержавного насильства, а і як прояв довготривалого міжцивілізаційного конфлікту, що розгортається по лінії ціннісного, ментального та історичного розлому. У цьому контексті автори розглядають війну не як ізольовану подію, а як симптом глибокої системної несумісності цивілізаційних моделей — євроатлантичної, до якої належить Україна, та середньоазійсько-деспотичної, репрезентованої сучасною росією. Серед вагомих переваг дослідження варто також виокремити широку джерельну основу: авторами проведено ґрунтовне опрацювання значного масиву історичної, філософської, соціологічної та кримінологічної літератури як вітчизняного, так і зарубіжного походження. Такий підхід забезпечив глибину аналітичного викладу, дозволивши поєднати ретроспективний контекст із актуальним осмисленням витоків та механізмів сучасної агресії. Особливої уваги заслуговує методологічна інновація дослідження. Автори розгортають аргументацію на основі міждисциплінарної моделі, що поєднує елементи факторного кримінологічного аналізу із концептом

«цивілізаційної віктимності». Це дозволяє не лише встановити причинно-наслідкові зв'язки між історичними процесами і сучасною війною, а й пояснити глибші передумови російської агресії, закладені в історичному, ментальному та релігійному розколі між двома сусідніми державами. У цій праці немає сухості кримінального кодексу, але є щільна метафізика історичного злочину. Агресія росії проти України подається не як поодинокий ексцес, а як логічне завершення імперського проекту, побудованого на міфі про «окрему російську цивілізацію». Автори звертають увагу не лише на злочинців — але й на віктимність самої України як держави-жертви. Не менш актуальним є концептуальний аналіз цивілізаційної роздвоєності російської ідентичності — як синтезу візантійсько-азійських архетипів із поверхнево засвоєними європейськими формами. Автори обґрунтовано вказують на те, що саме ця конфліктна ідентичність лежить в основі сучасної деструктивної геополітики рф. У світлі викликів, які постали перед українським суспільством після 2022 року, це дослідження набуває надзвичайної практичної ваги. Воно не лише вносить суттєвий вклад у розвиток кримінологічної науки, а й формує нову оптику бачення війни — як етапу цивілізаційного зіткнення. З огляду на це, монографію слід розглядати як надзвичайно актуальний і перспективний методологічний ресурс, що заслуговує на широку міждисциплінарну увагу. Підсумовуючи, слід відзначити, що монографія «Агресія Росії проти України з позицій кримінології» за своїм науковим рівнем, методологічною новизною, логічною структурою та змістовним наповненням повністю відповідає вимогам щодо наукових публікацій. Праця є актуальною і своєчасною у контексті сучасних безпекових викликів та міжцивілізаційних конфліктів. Запропонований авторами підхід до осмислення війни через призму кримінологічного та цивілізаційного аналізу свідчить про високу дослідницьку зрілість і глибоке розуміння природи глобальних загроз у постглобалізаційну епоху. Монографія «Агресія Росії проти України з позицій кримінології» рекомендована до друку.

як важлива наукова праця у сфері кримінології, політології, геополітики та безпекознавства.

О.М. Літвінов
доктор юридичних наук, професор
в.о. ректора Національного
аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»

РОЗДІЛ 1. ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ З ПОЗИЦІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Агресія росії проти України актуалізувала питання про причини, які спонукали керівництво країни агресора на цей варварський антицивілізаційний крок. Протягом вже майже одинадцяти років робляться спроби дати відповідь на це питання. У численних публікаціях коментуються позиції і конкретні дії лідерів росії, аналізуються зроблені ними заяви і на цій основі аналізуються і прогнозуються їх наслідки. Багато дослідників шукають причин ворожого ставлення лідерів росії до України і до всього українського, до її історії, культури, мови, самобутності. Однак при цьому практично не досліджуються джерела такого ставлення, його коріння, що не дає об'єктивної відповіді на питання.

Агресивна війна, без сумніву, є злочином. Тому для дослідження її причин доцільно застосовувати апарат кримінологічного аналізу, використовуючи відому факторну схему, яку утворюють: соціально-політичний, соціально-економічний та біосоціальний фактори. При цьому, здійснюючи цей аналіз, потрібно піднятися над традиційним об'єктом дослідження, коли обираються окремі групи суспільних відносин, благ та інтересів або окремі особистості за тією чи іншою ознакою, і перейти на глобальний рівень – на рівень націй, народів, країн у їх відносинах між собою, взаємозв'язках і взаємовпливах.

Дослідження міждержавних конфліктів, особливо агресії однієї країни проти іншої, буде малопродуктивним і не розкриє проблему в усій її глибині, якщо не розкрити усі фактори, що їх обумовили. Як зазначив видатний американський філософ Самуель Хантінгтон, людство в питанні конфліктів пройшло шлях від конфліктів племен до конфліктів держав, але сучасний період характеризується тим, що

місце війнам між державами зайняли війни між групами держав, що належать до різних цивілізацій¹.

У процесі роботи над предметом цього дослідження виявився ще один аспект проблеми, який до цього не аналізувався. З позицій теорії кримінології він може бути визначений як «віктимність країни жертви агресії». Можливо, що декому звинувачення на адресу нашої країни в тому, що своєю політичною, економічною, соціальною та ін. політикою, яка проводилась протягом майже 30 років, вона «полегшила» або навіть «спровокувала» росію на прийняття рішення про напад, здадуться некоректними чи навіть непатріотичними. Але, як кажуть, «слів з пісні не викинеш»! І розібратись з цим питанням, хоча б на рівні його постановки, необхідно.

У сукупності це є основоположними моментами, від яких слід відштовхуватись при здійсненні аналізу зазначених факторів. Звичайно, що такий підхід має досить вузькі межі для дослідження. Він застосовується лише при аналізі факторів, що обумовлюють вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Якщо бути відвертим, то такий метод є новим для кримінологічної науки і раніше не застосовувався з об'єктивних причин – просто не виникало потреби!

Історія розвитку людства свідчить про мультицивілізаційний характер процесів і шляхів, які були пройдені різними народами. У кінцевому результаті на планеті сформувались цивілізації² частина з яких перебуває у конфронтації між собою, що призводить до військових конфліктів. Міжцивілізаційна конфліктність не може досліджуватися за допомогою традиційних кримінологічних методів. Тут потрібно застосовувати інші механізми дослідження, що засновані на аналізі процесів і явищ, які не притаманні традиційній злочинності.

Дозволимо собі визначити цей метод як *метод цивілізаційного аналізу факторів злочинності*.

¹ Хантінгтон, Самюель. Столкновение цивилизаций [перевод. с англ. Т. Велимеева]. Алматы ; РДЦ-Алматы, 2020. (Эксклюзивная классика). С.404.

² Різними вченими нараховується різна кількість цивілізацій. Звичайно, що відносини між ними визначаються, виходячи із вікової історії їх розвитку та взаємовідносин між ними.

На наше переконання, він може застосовуватись не лише для аналізу агресії росії проти України, а й в інших такого роду дослідженнях коли сторонами конфлікту є представники різних цивілізацій. Яскравими прикладами цього є конфлікт на Близькому Сході між Ізраїлем та арабським світом, конфлікт між Азербайджаном і Вірменією та ін.

Цивілізаційний конфлікт не з'являється спонтанно й одномоментно, а виникає в процесі історичного розвитку, є наслідком довготривалого формування цивілізаційної приналежності. Він проходить по лінії цивілізаційного розлому (за формулюванням С. Хантінгтона) і характеризується вчиненням різних злочинів, у т. ч. злочинів проти миру та людяності.

Цивілізаційний конфлікт може стримуватися діяльністю певних лідерів світового рівня, здатних пригасити міжцивілізаційні суперечності або навпаки, загострити ситуацію, прискорити конфлікт.

У випадку агресії росії проти України світ зіткнувся саме із другим варіантом, коли при владі в країнах сталої демократії (США, Франції, Німеччині, Італії та ін.) опинились або особи, що були недостатньо політично грамотні (Клінтон, Саркозі), або сповідували ідеї, які не відповідали потребам прогресивного суспільно-історичного розвитку (Обама), або особи, які, по суті, були зрадниками (Шредер, Меркель), або реальні злочинці (Берлусконі). Така ситуація збіглася з активізацією агресивних намірів і дій керівництва росії, не отримала адекватної оцінки і, як наслідок, не були застосовані превентивні міжнародні політичні заходи, які б могли запобігти розв'язуванню агресії.

Аналіз предмета нашого дослідження потребує звернення до поняття цивілізації та її суті як фундаментального поняття. Одразу необхідно підкреслити, що воно є надзвичайно складним, у багатьох моментах суперечливим і неконкретним.

«Цивілізація — людська спільнота, яка впродовж певного періоду (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі, науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд)»³.

Це достатньо узагальнене визначення. Якщо розглядати це питання глибше, то у найширшому розумінні — це відповідний уклад існування живих розумних істот, складова планетарної біосфери, історичний щабель суспільного розвитку людства, наступний за епохами дикості і варварства; сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства; матеріально-інструментальний, техніко-виробничий базис суспільства; географічно локалізоване, відносно автономне стійке, цілісне, історично унікальне, соціокультурне утворення (система)

³ Цивілізація. Вікіпедія. URL: (Дата звернення: 03.01.2025 року).

метаетнічного типу; сучасна глобальна культура, система цінностей, символів, практик, способу життя⁴.

Розвиток цивілізацій у динаміці відповідає стадіям еволюційного розвитку людства: аграрна, індустріальна, постіндустріальна цивілізації, а також локальні цивілізації – культурно-історичні спільноти, які обмежені в часі і просторі⁵.

Першим, хто використав цей термін, був французький економіст Анн-Робер-Жак Тюрго у 1752 році. Одним з перших, хто використав термін «цивілізація» в механізмі наукових досліджень, був філософ Адам Фергюсон, який розумів під цим явищем відповідну стадію в розвитку людськості, що передбачає існування стратифікації суспільства, міст, культури і т. ін.

А. Фергюсон, визначаючи цивілізацію, писав:

«Певна цивілізація – це велике ціле людської організації, хоча й воно аморфніше навіть за імперію. Цивілізації є, почасти, практичною реакцією народів на їхнє довкілля — на потреби в їжі, воді, прихистку та захисті. А крім того, цивілізації — це питома культура, часто, хоча й не завжди, релігія і нерідко мовні спільноти. Зрідка ці характеристики можуть поєднуватися»⁶.

Він запропонував одну з перших періодизацій історії розвитку людства, виділяючи періоди поступового розвитку від дикості до варварства та від нього до цивілізації⁷.

Спробу комплексної оцінки поняття цивілізації здійснив соціолог М. Я. Динілевський у монографії «Росія і Європа» у далекому 1869 році. Потрібно акцентувати на тому, що автор, будучи представником панславізму, протиставляв молоду східноєвропейську цивілізацію,

⁴ Цивілізація. Велика українська енциклопедія. <https://vue.gov.ua> (Дата звернення: 03.01.2025 року.)

⁵ Постсоветское пространство: столкновение цивилизаций. URL: <https://www.google.com/search> ((Дата звернення: 07.01.2025 року.)

⁶ Ніл Фергюсон. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. з англ. В'ячеслав Циба – 2-ге вид. – К. : Наш формат, 2018. С.35-36.

⁷ Там само.

лідером якої він вбачав росію, старіючій західноєвропейській цивілізації⁸.

Класичну модель теорії цивілізації розробив А. Тойбі, який у своїй доктрині в т. ч. виділив фактор війни на етапах генезису, росту, апогею, надлому та загибелі цивілізації⁹.

Цивілізація є найвищою культурною цінністю. У неї немає чітко визначених часово-просторових координат, немає дати початку і дати кінця.

Свою суть цивілізація проявляє у політичному режимі. Різні дослідники нараховують різну кількість, різні «набори» цивілізацій.

У контексті предмета цього аналізу поняття «цивілізація» розглядається як локальна цілісна система, як відповідне суспільне утворення, що складається з політичної, економічної, соціальної та духовної складових і розвивається за законами вітальних циклів. Кількісний «набір» цивілізацій у різних дослідників цього питання – різний. Усе залежить від того які критерії для диференціації обираються дослідником. Проте в усіх класифікаціях виділяються поряд з іншими Західна (Західноєвропейська, Євроатлантична) та Азійська цивілізації¹⁰.

Спочатку термін «цивілізація» застосовувався для позначення Західної цивілізації.

«Міжнародний закон був західним міжнародним законом, заснованим на традиціях Стародавньої Греції. Міжнародна система була західною Вестфальською системою суверенно «цивілізованих» національних держав і підконтрольних їм територій»¹¹.

⁸ Одразу слід акцентувати увагу на тому, що автор відносить росію не до Європи, не до Заходу, а до Сходу!

⁹ Цивілізація як середовище політогенезу. Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса, 2023. С. 7.

¹⁰ Глибинний аналіз видів цивілізації не є предметом нашого дослідження. Різні науковці висловлюють різні (часто діаметрально протилежні і суперечливі) погляди на їх кількість і види. При цьому, як зазначає С. Хантингтон, «дослідники, як правило, погоджуються у визначенні ідентичності найважливіших цивілізацій в людській історії і тих, що існують в сучасному світі». Він зазначає, що різні дослідники налічують від 7 до 23 цивілізацій, що існували в історії. Ми аналізуватимемо питання, виходячи із загальноприйнятих позицій поділу цивілізацій на Східну і Західну з урахуванням можливості внутрішнього поділу в середині кожної з них. С. Хантингтон. Цит праця. С. 46-47.

¹¹ Там само. С. 60.

Зародження західної цивілізації, як правило, відносять до I-IX ст. н. е. Дослідники поділяють її на три складові: Європа, Північна Америка, Латинська Америка. В Європі бурхливий процес її формування пов'язаний із епохою Відродження, в ході якої відбувався бурхливий розвиток культури, науки, торгівлі. Вони обумовили розвиток політичного плюралізму, що суттєво вплинуло на процес формування цивілізації¹².

Сьогодні, говорячи про Західну цивілізацію, більш правильно вести мову про Євроатлантичну цивілізацію, яка, окрім країн Західної, Центральної та Східної Європи (окрім росії і Туреччини, яка частково розташована в Європі), включає в себе США, Канаду, Ізраїль, Австралію.

Східна цивілізація є більш давньою і своїм корінням сягає тисячоліть до нової ери (1500 рр.). У її центрі перебували Стародавній Китай та Індія.

Розглядаючи сьогодні існуючі цивілізації в контексті предмета нашого аналізу, звернемо увагу на дві з них, що виокремлюються дослідниками – ісламську та православну з центром в росії. Остання виділяється далеко не усіма вченими, а ті, що з цим погоджуються, обґрунтовують свою точку зору тим, що вона є відмінною

«...від західного християнства внаслідок свого візантійського коріння, двохсот років татарського ярма, бюрократичного деспотизму та обмеженого впливу на неї Відродження, Реформації, Просвітництва та інших значних подій, що мали місце на Заході»¹³.

С. Хантінгтон зазначає:

«Російська цивілізація – це продукт самотутніх коренів Київської Русі і Москви, суттєвого візантійського впливу і довгого монгольського правління»¹⁴.

¹² Там само. С.57-580

¹³ Там само. С.49

¹⁴ С. Хантінгтон. Цит. праця. С. 205. Одразу слід висловити критичне ставлення до позиції автора щодо наявності в основі «російської цивілізації» «самотутніх коренів москви». У подальшому буде проаналізований історичний процес формування і розвитку російської держави і її цивілізаційної приналежності, який доводить відсутність будь-якої самотутності в процесі формування «російської цивілізації».

У цьому визначенні закладені основоположні підходи: перший – це створення московії саме Київською Руссю і другий – її багатовіковий розвиток під впливом монгольського правління, що *визначило східну орієнтацію росії протягом усієї її історії*.

З цією точкою зору слід повністю погодитись. Можна лише долучитись до тих, хто виокремлює «російську цивілізацію» серед інших, оскільки вона побудована не лише на православній вірі, як дехто вважає сьогодні в росії (не віра виокремлює її серед інших цивілізацій), а й на комплексі інших характеристик, які притаманні саме цій цивілізації.

«Цивілізація є найвищою культурною цінністю», - зазначає С. Хантінгтон¹⁵.

А культура (у найширшому розумінні) росії є особливою, відмінною від інших цивілізацій. На її становлення і розвиток суттєво вплинула азійська цивілізація і її продовжують формувати значною мірою представники азійських народів. Однак визнавати її як «азійську» (хоча у її культурі переважають саме елементи азійської культури) теж було б некоректно, оскільки на неї значно вплинула євроатлантична цивілізація. Тому, вважаємо, більш справедливо визначати росію як окрему «російську цивілізацію».

Вбачається, що вести мову про єдину Азійську цивілізацію є дещо некоректним, адже Азія – величезний материк, і на його територіях сформувалось декілька цивілізацій, які мають і спільні, і відмінні цивілізаційні характеристики. Не можна ставити знак «рівності» між цивілізацією, до якої належить, наприклад, Японія, і цивілізацію, до якої належить Афганістан. Тому в цілісній Азійській цивілізації доцільно виділяти як її складові Східноазійську і Середньоазійську цивілізації. Слід враховувати і той факт, що Велика Азійська цивілізація включає в себе Східноазійську (Синську, Індуїстську, Японську та ін.) і Середньоазійську (Ісламську) цивілізації¹⁶. Для

¹⁵ Там само. С.43.

¹⁶ Зрозуміло, що іслам як релігія поширена далеко за межами Середньої Азії та Близького Сходу. Визначаючи Середньоазійську цивілізацію як Ісламську, ми виходимо з того, що її центри зосереджені саме у цьому регіоні.

кожної з них притаманні єдність тих показників, на підставі яких здійснюється диференціація цивілізацій. Такий поділ базується на розумінні «локальної цивілізації», оскільки існуючі відмінності підкреслюють їх певну самостійність. Історичний шлях росії обумовив приналежність її у цивілізаційному вимірі саме до Середньоазійської цивілізації, хоча, безумовно, на неї історично впливала й Західна цивілізація. При цьому історично росія більше тяжіла до Сходу, ніж до Заходу, внаслідок особливостей свого історичного розвитку. Хоча росія розташована, як в Європі, так і в Азії, вона історично перебуває більше під впливом азійської (в першу чергу Середньоазійської), ніж європейської цивілізації.

Позиція науковців, що визнають наявність окремої російської цивілізації, підтримується далеко не всіма дослідниками. Найбільш гостро критикував ідею існування окремої «російської цивілізації» В. Лексін, який вважав, що це є нічим іншим, як «публіцистично-фольклорною міфологемою»¹⁷.

Вплив Східноазійської цивілізації на росію довгий час не був особливо помітним. Однак останні десятиріччя він суттєво виріс завдяки активній політиці фактичної колонізації її представниками Східних регіонів росії, яка сягає аж до Уралу. Щодо впливу ісламської цивілізації, то він мав місце протягом усієї історії росії.

Визнання нами факту існування окремої «російської цивілізації» не має нічого спільного з таким самим визнанням, яке здійснюють російські ідеологи, вважаючи, що вона нібито перебуває на вищому рівні її розвитку у порівнянні з іншими. Підхід російських ідеологів у частині визнання приналежності росії до окремої «російської цивілізації» відіграє важливу роль у російській геополітиці, і у т. ч. визначаючи причини агресії росії проти України.

В їх розуміння російська цивілізація синтезує «імперську царську велич, советський мілітаризм та основоположний міф про «Третій

¹⁷ Владимир Лексин. Русская цивилизация: феномен или фантом? (11 января 2018). (Дата звернення 24.02.2020). Цит за. Русская цивилизация URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Дата звернення 11.02.2025 р.)

Рим»¹⁸. Один з пропагандистів цієї теорії О. Платонов у монографії «Русская цивилизация. История и идеология русского народа», зокрема, стверджує, що російський народ створив найбільшу у світі духовну цивілізацію, спираючись на цінності якої росія стала могутньою наддержавою, яка об'єднала в гармонійному зв'язку багато народів, подарувала людству велику культуру, мистецтво та літературу.

О. Платонов, обстоюючи цінності «російської цивілізації», зазначає, що російський народ зазнав тяжких випробувань і страждань. У революціях і війнах, що нав'язуються Росії з XVI століття до теперішнього часу, стикалися не просто сторони, що борються, і армії, а дві протилежні цивілізації – російська духовна і західна антихристиянська. Остання – споживацька, орієнтована на жадібне здобуття матеріальних благ за рахунок пограбування та експлуатації всього людства, захоплення тваринними радощами життя, заперечення духовності та моральності. Досі російська цивілізація залишається головною перепорою Заходу на шляху до світового панування¹⁹.

Російський автор С. Кара-Мурза у 2001 році опублікував фундаментальну працю «Советская цивилизация», в якій «обґрунтував» створення за роки існування радянської влади самостійної «совєтської цивілізації», з чим категорично не можна погодитись.

Сучасні російські науковці активно поширюють міф про «окрему російську цивілізацію». Так, один з активних пропагандистів цієї «теорії», відомий українофоб Є.П. Каргополов, зокрема, зазначає:

«Ігнорування чи недооцінка ролі держави, Церкви та сім'ї, ... послаблюють скріпи російської цивілізації. Важливу роль у формуванні цивілізаційної ідентичності відіграють

¹⁸ П. Полянський. Рашизм: теоретична облуда і злочинна практика. В кн. Багатовекторний рашизм: початок і кінець. [збірник статей]. Київ : ДП «ГДП», 2023. – С. 85.

¹⁹ О. Платонов. Русская цивилизация. История и идеология русского народа. 2010. с. 944. URL: <https://voenka.kiev.ua/ru/products/russkaya-tsivilizatsiya-istoriya-i-ideologiya-russkogo-naroda-?srsltid=AfmBOoqVQn2tctyQPipFTtVlca4LMTIsGLRsGwlzuIydsrlBdjbiYGIIs> ((Дата звернення: 11. січня 2025 року.)

оформлені загальні (російські) ідеї, прийняті народом та суспільством, які стають кодом російської цивілізації»²⁰.

На цих скріпах і створена, за думкою представників теорії «руського міра», окрема «руська цивілізація».

Фундаментом ідеї існування окремої російської цивілізації є відома теорія «Москва – Третій Рим».

«Відсутність скрепів (наприклад, таких, як «Москва - третій Рим») веде до того, що Росія в перспективі може увійти в смугу нових конфліктів та потрясінь»²¹. Слід зазначити, що міф про існування самотутньої відокремленої «російської цивілізації, не є породженням хворобливої свідомості, а має глибокі історичні коріння. Сьогодні він займає важливе місце в плануванні і реалізації російської геополітики, в якій «синтезовано імперську царську велич, совєтський мілітаризм та основоположний міф про «Третій Рим»»²².

Погодитись з такою позицією неможливо. Її автори сформулювали свої позиції без належного вивчення історії України та росії, історичних шляхів народів цих країн, основ формування українського народу і української політичної нації, а також історичного шляху росії, впливів на формування російського народу, його культури, менталітету і т. ін. Автори не врахували і факту належності українського та російського народів до різних етносів (як би дехто не старався переконати, що це є єдиний народ, який належить до однієї цивілізації).

Приналежність України та росії до різних цивілізацій підтверджується ще і таким фактом. Вбачається, що було б науково некоректним не враховувати роль і значення релігії в цивілізаційній приналежності суспільства. Мова йде не про те, що в росії на відміну від України існують великі соціальні групи, які сповідують іншу релігію, ніж росіяни (православ'я) – мусульманство, буддизм та ін.

²⁰ Е. П. Каргаполов. Российская цивилизация: теории и практика. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-tsivilizatsiya-teorii-i-praktika> (Дата звернення: 05 січня 2025 року.)

²¹ Е. П. Каргополов. Цит. праця

²² П. Полянський. Рашизм: теоретична облуда і злочинна практика. Цит. праця С. 85

В Україні теж існують такі групи, хоча відсоток їх вірян у суспільстві значно менший, ніж у представників традиційної християнської віри.

Опосередкованим доказом приналежності росії до Азійської, а України до Євроатлантичної цивілізації підтверджується і колом країн, які виступили сьогодні як союзники росії і України у війні, що триває. Довкола росії об'єдналися країни, в яких, як і в росії, формою правління є диктатура, політичні режими знаходяться в діапазоні від тоталітарного до фашистського (Північна Корея, Іран, Китай). Усі вони належать до Азійської цивілізації. Союзниками України є країни сталої демократії (в першу чергу Велика Британія, Франція, Німеччина, країни Балтії та ін. Фактично союзниками України є уся Євроатлантична цивілізація.

С. Хантінгтон зазначає:

«У світі після холодної війни держави усе більше визначають свої інтереси з урахуванням цивілізацій. Вони співпрацюють і укладають союзи з державами, що мають подібні або спільну культуру, а конфліктують скоріше з країнами з іншою культурою»²³.

Саме в тому, що Україна і росія перебувають в складі різних цивілізацій, слід шукати джерела причин, що визначили агресію росії проти України.

²³ С. Хантінгтон. Цит. праця. С.29.

РОЗДІЛ 2. ЛІНІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗЛОМУ

Підтвердженнь того, що Україна та росія належать до різних цивілізацій – безліч, і їх можна наводити нескінченно. Внаслідок історичного шляху розвитку Україна сформувалась як частина Євroatлантичної цивілізації, опинившись на самому її краю у т. зв. лімітрофі, який являє собою проміжний простір між суперетнічними системами та утвореннями імперського типу, чи лімесе — нестійкі околиці імперій чи цивілізацій²⁴. *Це визначило наявність міжцивілізаційного конфлікту, на лінії цивілізаційного розлому між Україною та росією який проявився у вигляді агресії росії проти України.*

Поняття «лінія цивілізаційного розлому» було запроваджено С. Хантінгтоном у його праці «Зіткнення цивілізацій»,²⁵ у якій автор обґрунтував думку про те, що сьогодні війни на планеті, у більшості, є проявами конфлікту цивілізацій. У ній (ще на початку 90-х років ХХ ст.) він передбачав неминучість війни між Україною та росією, щоправда, оцінюючи базу конфлікту на некоректних даних і роблячи деякі невідповідні висновки щодо причин конфлікту.

Лінії розлому, за думкою автора цієї теорії, пов'язані, насамперед, з релігійною приналежністю населення тої чи іншої території, тої чи іншої держави. Говорячи про Європу, він визначає цю лінію на східному кордоні західного християнства, проводячи її між росією та Фінляндією і далі між прибалтійськими країнами та росією, через Білорусію, Україну, повертаючи через Румунію, відділяючи від її основної частини Трансильванію, і далі по лінії, що відділяє Хорватію і Словенію від інших країн колишньої Югославії. На Балканах ця лінія проходить чітко по колишньому кордону Австро-Угорщини і Османської імперії. Нагадаємо, що зазначена позиція була сформована С. Хантінгтоном наприкінці 89-х – початку 90-х років ХХ ст. Історія

²⁴ Постсоветское пространство: столкновение цивилизаций. URL: <https://www.google.com/search> (Дата звернення: 04 січня 2025 року.)

²⁵ Хантінгтон, Самозль. Цит праця. С. 428-491.

показала, що у деяких моментах вона виявилась помилковою. Особливо це стосується оцінки її проходження по Україні. Наприкінці ХХ ст., дійсно, в Україні, особливо у Західній її частині, де історично домінувала греко-католицька церква, відбувалися конфлікти стосовно приналежності храмів, інших культових споруд та майна. Конфлікт був обумовлений тим, що наприкінці 40-х років ХХ ст. греко-католицька церква була заборонена комуністичною владою, її служителі репресовані, усі церкви, культові споруди та майно були примусово передані православній церкві з центром у москві. Після здобуття незалежності виникло питання про відновлення історичної справедливості і повернення незаконно відібраного церковного майна. На цьому і базувався конфлікт, який С. Хантінгтон помилково оцінив як такий, що обумовив наявність лінії цивілізаційного розлому. Однак це було помилкою автора. Конфлікт, зрештою, вирішився мирним, цивілізованим шляхом. У подальшому релігійний конфлікт знов виник в Україні, але на цей раз не між греко-католицькою і православною церквами, а між церквами, що підтримують незалежність України та українською православною церквою московського патріархату (УПЦ МП), яка підтримує приєднання України до москви. Конфлікт цей не пов'язаний із догмою, а носить суто ідеолого-політичний характер.

Лінія розлому сьогодні визначається, передусім, ідеологією, що сповідується у відповідних країнах. Фактичне існування Євроатлантичної цивілізації, що об'єднує країни, в яких існує універсальний набір ідеологічних, політичних, базових культурних цінностей, визначають траєкторію цієї лінії по території планети. При цьому слід вести мову не про одну лінію розлому, а про їх сукупність, диференціюючи їх на такі, що існують на різних рівнях щодо напруженості конфлікту поширеності і протяжності.

Основна лінія розлому в світі сьогодні проходить між Азійською, (Середньоазійською), з одного боку, та Євроатлантичною цивілізацією, з іншого. Слід констатувати наявність лінії розлому між Євроатлантичною та Азійською цивілізаціями по лінії США-КНР.

Історично по території СРСР лінія розлому проходила, починаючи з країн Балтії, які ніколи не вважали себе приналежними до російській цивілізації, проходила по Україні, пересікала Молдавію, проявлялась у Грузії та Азербайджані, Казахстані, Таджикистані. Усі ці лінії розлому мали під собою не тільки і не стільки релігійну основу, скільки ідеологічну.

Може бути поставлено питання і про існування лінії розлому в середині окремих цивілізацій, у т. ч. в російській цивілізації. А як ще інакше, ніж конфлікт цивілізаційного характеру, оцінити події кінця ХХ-початку ХХІ ст. на Кавказі, коли чеченський народ піднявся в боротьбі за свою незалежність? Те, що путін фактично «купив» кадірова і таким чином зовнішньо «погасив» конфлікт, зовсім не означає знищення лінії розлому на Кавказі і не тільки між росією і Чечнею, а між росією і рядом мусульманських республік Північного Кавказу. Північний Кавказ сьогодні - це «тліючий гніт», який вставлений у заряд лінії розлому, готовий викликати вибух у будь-яку хвилину.

Лінія розлому в росії проходить і по її південним кордонам з республіками Середньої Азії, що раніше до складу СРСР і ситуація там достатньо напружена. Як заявив один таджицький лідер, оцінюючи стан відносин з росією: «Я закриваю словник дипломатії. Я починаю говорити мовою битв – це єдина доречна мова, враховуючи обстановку, що створила росія у моїй країні»²⁶.

Звичайно, що найглибшою на сьогодні є лінія розлому між Євроатлантичною та Середньоазійською цивілізаціями з напруженням на ділянці північних та східних кордонів України.

Аналіз проходження цієї лінії у сьогоднішньому світі приводить до висновку, що не завжди ця лінія може бути проведена по тих чи інших географічно-політичних точках. С. Хантінгтон на момент, коли він формулював свою концепцію, було простіше – ці точки легко було визначити (що продемонстровано вище). Міграційні процеси початку ХХІ ст., політика, яку в цей період здійснювали уряди ряду

²⁶ Цит за С. Хантінгтон С.430-431.

європейських країн, передусім Великої Британії, Німеччини, Франції, США, суттєво вплинули на лінію розлому, і вона тепер проходить не тільки і не стільки з урахуванням географії, скільки з урахуванням ідеології країн, що належать до Євроатлантичної цивілізації. Численні факти прояву розлому, що знаходять свій прояв у терористичних актах, які здійснюються мігрантами-представниками ісламської цивілізації, є тому підтвердженням. Як зазначав ще наприкінці ХХ ст. С. Хантінгтон,

«Країни з західно-християнськими коріннями досягають успіху в економічному розвитку і в становленні демократії; перспективи економічного і політичного розвитку в православних країнах туманні; перспективи мусульманських країн взагалі безрадісні»²⁷.

На лінії розлому можливі різноманітні конфлікти, оскільки цивілізації володіють різним «набором» цивілізаційних цінностей, які часто є антагоністичними за своєю суттю. Після розвалу СРСР і припинення холодної війни світу здавалось, що на рівні великих країн лінія розлому, хоча й існує, але все більше стирається завдяки обранню, насамперед росією, західно-цивілізаційного вектору розвитку. На жаль, це виявилось помилкою!

Для України лінія розлому проходить по її північному та східному кордону – по кордону з росією. І це не дивно, адже «зіткнення цивілізацій» про яке вів мову автор цієї концепції С. Хантінгтон, засновано, передусім, на ідеологізації²⁸, на цивілізаційних факторах²⁹. На зміну війні племен прийшла війна правителів, яку змінила війна між націями. Останню з 1917 р. змінила війна ідеологій. Це яскраво проявило себе саме в конфлікті між росією та Україною. Війна цивілізацій, в основі якої перебуває ідеологія є останньою фазою глобальних конфліктів.

²⁷ Цит. С Хантінгтон. с. 19. Слід врахувати, що це написано наприкінці 80-х років ХХ ст. і реально визначити тоді перспективи тої самої України, шлях, яким піде вона, було практично неможливо. Знадобились дві революції і кривава війна, щоб шлях розвитку України був остаточно визначений як євроінтеграційний.

²⁸ Хантінгтон говорить – політизації, але політика завжди заснована на ідеології

²⁹ Цит. С. Хантінгтон. С. 13 та наст.

Конфлікти між цивілізаціями, що вибухають на ідеологічній основі, як правило, вирізняються особливою жорстокістю. Як приклад війна Ізраїлю проти ХАМАС і Хезболи, України проти росії та ін. Війни по лінії розлому, як правило, мають довготривалий характер. Конфлікт на Близькому Сході триває вже більше 70 років, довготривалим є конфлікт між Пакистаном та Індією. Війна між росією та Україною перейшла рубіж 11 років (хоча конфлікт фактично триває вже сторіччя).

Довготривалі конфлікти по лінії розлому залучають до них країни, які вважають себе близькими з конфліктуючими. Цей феномен носить назву «синдром родинних країн» [Г.Д.С. Грінуей]³⁰. Чим довше продовжується конфлікт, тим більше країн приєднується до тої чи іншої сторони як «родинні країни». Яскравим прикладом цього є війна України з росією. Якщо на її початку в 2014 році Україна була одна віч-на-віч з агресором, то після початку її активної фази в 2022 році утворилась коаліція «родинних країн», яка підтримує боротьбу українського народу.

Розвиток країн Східної Європи, що виникли після розвалу СРСР, які належали до так званого «соціалістичного табору», а також України, визначаються їх цивілізаційною приналежністю. Саме тому вони мають хороші показники розвитку політичної, економічної та соціально-культурної бази. Росія, а також Білорусь, яка фактично стала її колонією, у своєму політичному, економічному і соціально-культурному розвитку, якщо не деградують, то щонайменше потопчуться на місці.

У 90-х роках ХХ ст., на початку третього тисячоліття після розвалу СРСР і краху соціалістичної системи, здавалось, що ідеологія марксизму зазнала краху й ідеологічний конфлікт завершився. На перший план виступили економічні інтереси. Як наслідок, свою політику країни стали будувати на основі спільності цих, а також культурних та інших інтересів. Здавалось, що цивілізаційний конфлікт між «Заходом та Сходом» добіг кінця. У зв'язку з цим, видатний

³⁰ Там само С. 408

американський філософ Френсіс Фукуяма сформував концепцію «кінця історії», згідно з якою людство досягнуло кінцевої точки ідеологічного протистояння. Така оцінка ситуації виявилась помилковою, і події другого десятиріччя ХХІ ст. наочно це продемонстрували. Ідеологічне протистояння не тільки не закінчилося, а навпаки, піднялося на більш високий щабель і поставило людство на межу ядерного апокаліпсису.

У процесі війни по лінії розлому, окрім вирішення ідеологічних суперечностей, вирішуються й інші спірні проблеми, передусім, територіальні. Метою щонайменше одного з учасників конфлікту є заволодіння територією, що належить іншому. При цьому називаються різноманітні «причини» які, нібито, «обґрунтовують» територіальні претензії: – наведення псевдодоказів історичної приналежності, оголошення території «священною землею», нібито переслідування тих, хто належить до нації, яка це обґрунтовує і т. ін. Як наслідок – масові репресії проти населення, етнічні чистки, біженці...

Говорячи про лінію розлому, не зовсім погоджуємося із позицією Я. Грицака, який зазначає:

«Лінія розколу не горизонтальна, а вертикальна. Вона проходить не через, а крізь країни. Навіть у Західній Європі багато хто хотів би бачити путіна лідером світу, а в мусульманському світі чимало прихильників західної демократії»³¹.

Так, вертикальна лінія розлому також має місце. Окрім наведених автором прикладів, можна навести і наявний внутрішній конфлікт між церквами в Україні, про який йшла мова вище. Різниця між цими лініями лише в тому, що вертикальні, як правило, є основою внутрішньодержавного конфлікту, а горизонтальні – міжнародного.

³¹ Ярослав Грицак. Линия разрыва для Украины. URL: <https://nv.ua/opinion/luchshee-oruzhie-protiv-rf-227432.html> (Дата звернення: 02.03.2025 року.). До речі, Я. Грицак говорить про «лінію розриву», тоді як автор терміну визначає його як «лінія розлому». Вбачається, що все ж таки це не ідентичні поняття.

Горизонтальна лінія розлому сьогодні проходить по лінії фронту. Вертикальна лінія може існувати, і це зазначає Я. Грицак, але не призводить до розлому. Лінія розлому визначається сукупністю факторів не тільки ідеологічного, а й політичного, економічного і, очевидно, соціально-біологічного характеру. Позиція Я. Грицака була сформована майже десять років тому, задовго до того, як росія розв'язала активну стадію агресії проти України. Але ще з 2014 року вона вже чітко була позначена.

Сьогодні можна з повною впевненістю стверджувати, що лінія розлому між Україною та росією проходить по ідеологічній та соціальній межі.

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ШЛЯХИ УКРАЇНИ І РОСІЇ

Агресія росії проти України актуалізувала питання про причини, які спонукали керівництво країни агресора на цей варварський антигуманний крок. Вважаємо, що в основі такої поведінки росії є кардинальні відмінності в цивілізаційному розвитку обох країн.

У резонансній політологічній книзі «Зіткнення цивілізацій» видатний американський політолог Самуелі Хантінгтон зазначає що, в сучасних умовах

«виникає світовий порядок, заснований на цивілізаціях: соціуми, мають культурну схожість, співпрацюють один з одним; спроби переміщення соціуму з умов однієї цивілізації в інші, чужі, виявляються безплідними; країни групуються навколо провідних чи стрижневих країн своїх цивілізацій»³².

Як зазначалось вище, вчений говорить про «окрему православну цивілізацію з центром в Росії, відмінну від західного християнства через своє візантійське коріння, про двісті років татарського ярма, бюрократичний деспотизм та обмежений вплив на неї Відродження, Реформації, Просвітництва та інших значних подій, що мали місце на Заході»³³. Водночас, на думку вченого, Україна є містком між західним і східним світом і має унікальну позицію, яка полягає в забезпеченні стабільного розподілу сил, відіграє дуже важливу роль у забезпеченні рівноваги сил у Євразії³⁴. Імовірно тому росія і розгорнула війну проти України, коли в 2014 р. після Революції гідності стало зрозуміло, що українці остаточно визначилися на користь прозахідної цивілізаційної орієнтації

Зазначимо, що історичний розвиток обумовив формування російської держави як частини азійського світу з деспотичною формою

³² Хантінгтон С. Цит. праця.

³³ Там само.

³⁴ Андрущенко Т.В. Роль національних держав у цивілізаційних конфліктах. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2012. Вип. 1. С. 199-208. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2012_1_19 (перегляд 06.04.2025).

правління і приналежність Української держави до європейської цивілізаційної спільноти.

Перш за все варто відзначити, що Україна розташована в Центральній-Східній частині Європи, за часів Руської держави була однією з розвинених держав ранньофеодальної Європи і перебувала якщо не в центрі європейських історичних подій, то під їх постійним безпосереднім впливом. Про це, зокрема, свідчать династичні зв'язки київських князів. Особливо яскравий приклад у цьому плані продемонстрували шлюби дітей Ярослава Мудрого. Його сини були одружені: Ізяслав – з дочкою польського князя Мешка II, Святослав – з онукою імператора Священної Римської імперії Генріха II, Всеволод – з дочкою Візантійського імператора Костянтина Мономаха, Володимир та Ігор – з дочками німецьких графів. Його дочки вийшли заміж: Єлизавета за короля Норвегії Гаральда III Суворого, а потім за короля Данії Свейна II, Анастасія – за короля Угорщини Андраша II, Анна – за короля Франції Генріха I³⁵.

На чолі державної верхівки Русі були вихідці із Скандинавії (варяги). Спочатку Візантія, а потім західноєвропейські держави вплинули на запровадження християнства і поширення європейських державницьких і культурних традицій. Натомість частина земель Руської держави, що зараз є в складі Росії – так зване Залісся, були відсталими провінціями, і це викликало в еліт цих земель спочатку комплекс меншовартості, а потім призвело до спроб послабити роль Києва.

³⁵ Романюк, О.І. Про цивілізаційний вибір розвитку України. Дриновський збірник. 2019. 9. С. 351.

Москва і московське князівство виникли у складі Володимиро-Суздальського князівства, на землях, які носили назву «Залешанська»³⁶. Це був ареал проживання фінських племен: мокші, мері, муроми, весі, печори, мещери, пермі, марі. Його засновником був у 1277 році хан Менгу-Тимур.

Московське князівство було засновано ханом Менгу-Тимур у 1277 р. Про який спадок Київської Русі теребелять росіяни?.

Тривалий час московське князівство було частиною Київської Русі.

Розрив між Заліссям і рештою земель Русі наступив після агресії князя Андрія Боголюбського.

³⁶ Назва, очевидно, зумовлена віддаленістю земель, розташованих «за лісом».

Князь
Боголюбський

Андрій

Як писав М. Грушевський
*« дотепер Ростово-суздальська область, сей «новий світ»
Слов'янства, ся свіжа слов'янська займаницина на фінських
грунті, не відігравала якоїсь важнішої ролі: там сиділи
молодші князі, для котрих обітованою землею була «Русь» —
Україна, котрих мрії крутили ся коло Києва»³⁷.*

Аж доки на князівському престолі не опинився Андрій, син Юрія Долгорукого. Знову ж таки, цитуючи М. Грушевського:

*«...він виріс на Поволжі, і Русь-Україна з її довгою історією,
виробленими формами життя була для нього і чужа, і
несимпатична. Він потайки від батька втік з Вишгорода у
1155 р. до Суздаля, забравши з собою палладіум будущої
Московської держави – вишгородську ікону Божої Матери,
привезену з Візантії (потім прозвана Володимирською)... І
сим кроком Андрій розірвав на все свої зв'язки з Україною...
Він повиганяв своїх братів і братаничів і зістав ся
„самовластцем” у своїй землі... В противність старим
центрам землі, з їх сильніше розвиненим громадським життям,
діяльністю віча, земською аристократією, він протегував
нове „мизинне” молодше місто – Володимир, його зробив
свою столицею і всякими способами прикрашав. Пізніше і
звідти переніс він свою резиденцію в новий городок*

³⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. Том II. Нью-Йорк. 1954. С. 191-192.

Боголюбий, ним самим збудований під Володимиром. Аби усунути впливи київської митрополії, він заходився коло заснування осібної митрополії у себе; се йому не удалося...»³⁸.

Князь Андрій і його спадкоємці розбудовували Суздальську землю, копіювали деякі київські речі. Там так само вони побудували собі Золоті ворота, виник Печерський монастир, копіювалася топографія та ін., що на думку В. Арістова, було проявом сепаратизму³⁹.

У підсумку утворилася сильна, автократична влада, опираючись на яку Андрій зажадав для себе першого місця в руській політичній системі, але не шляхом традиційного захоплення київського престолу, а перетворення свого князівства в новий політичний центр Русі. За словами М. Грушевського,

«йому не симпатичні були самі історичні традиції, зв'язані з Києвом, увесь політичний устрій України – ся безконечна галерея рівноправних (в принципі) князів, сі родинні рахунки й патріархальні відносини, впливи боярства і політична роль громад. Переробити се – не було надії, й Андрій змагає до того, аби знищити, понизити Київ, а бути сеньйором руських земель у своїм Володимирі»... Києву дано рішучий удар, Володимир на Клязмі став другим політичним центром Східної Європи»⁴⁰.

12 березня 1169 р. коаліція військ князів включно з військами Андрія Боголюбського ввійшла в Київ,

«і грабували вони два дні увесь город — Подолля, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі [ці] смольняни, і

³⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. Том II. Нью-Йорк. 1954. С. 191-192.

³⁹ Шурхало Д. 850-річчя плондрування Києва: перша українсько-російська війна чи князівська чвара? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29812374.html> (дата звернення 09.02. 2025).

⁴⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. Том II. Нью-Йорк. 1954. Стороку. 191-192.

суздальці, і чернігівці, і Олегова дружина,— і всі святині було забрано. Запалений був навіть монастир Печерський святої Богородиці поганими, але бог молитвами святої Богородиці оберіг його од такої біди. І був у Києві серед усіх людей стогін, і туга, і скорбота невтишима, і сльози безперестанні»⁴¹.

Вишгородська ікона Божої Матері, нині відома як Володимирська.
Її було вивезено після походу на Київ в 1169 р.

На основі цього походу і поведінки князя російський історик В. Карамзін писав про князя Андрія, що той

«засліплений пристрастю до північно-східного краю, хотів краще заснувати там нову сильну державу, ніж відновити могутність стародавньої на Півдні»⁴².

Уже пізніше був сформований імперській міф про легітимність перенесення столиці з Києва до Володимира, потім до Москви і

⁴¹ Літопис Руський. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit19.htm> (дата звернення 09.02. 2025)

⁴² Карамзин Н. М История государства Российского. М.: Наука, 1991. Т. II, III. С.371.

Петербурга. Водночас наявність Києва як частини російського міфу сформує тисячолітній потяг росії до володіння українськими землями, бо без величної історії Київської Русі існування імперії неможливе.

Після монгольської навали середини XIII ст. відбувся остаточний поділ Русі між Ордою та Європою, її території упродовж століть акумулювалися навколо гостро конфліктуючих центрів – умовно європейського та євразійського⁴³. Вибір на користь азійської цивілізації першим зробив міфологізований герой російської історії Олександр Невський. Усі свої сили він спрямовує не проти татар, які знищили Київську державу, а проти експансії Європи на руські землі. Фактично своїми перемогами над шведськими та німецькими лицарями 1240 та 1242 рр. він забезпечив азійський шлях розвитку Північно-Східної Русі.

Зроблений О. Невським вибір азійського шляху розвитку закріпився за московського князя Івана Калити (1325-1340 рр.), який прославився кривавими погромами повсталі проти татар Твері⁴⁴. Московські князі, які на кожному кроці не втомлювалися демонструвати яскраві докази свого раболіпства перед ханами, без сумніву, були в очах останніх набагато надійніші, ніж «тверські князі», які явно тягнули на Захід⁴⁵.

О. Зімін зазначає, що в Московських землях були порівняно жалюгідні природні ресурси – *«мало хлібородної землі»*, промислів, вона не була центром російської народності. Ця територія не захищала від татарських набігів, *«не стала Москва і центром спротиву татарам»*, бо Василь II залежав

«свою владою тільки волі ординського царя», культурний ренесанс розвився не в Москві, а в Твері⁴⁶.

У цей час численні державні утворення репрезентували три тенденції – Новгород і Тверь багатіли на транзитній торгівлі між

⁴³ Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. С. 52.

⁴⁴ До речі. Як відомо в.в. путін теж приміряє на себе корону «собірателя земель» (ну не руських, а на цей раз советських) яким вважає Івана Калиту російська історіографія, і діє тими ж самими методами і способами що і його попередник – воєнним насильством і примусом.

⁴⁵ Покровский М. Н. Русская история. В 3 т. Т. 1. СПб.: ООО "Издательство "Полигон", 2002. С.137.

⁴⁶ Зимин А. А. Витязь на распутье: Феодальная война в России в XV в. М.: Мысль, 1991.

Сходом і Заходом, в «політиці балансували між іншими країнами і землями». Другу силу представляли Північ і частково Поволжя, точніше Галич, Вятка, Углич і Устюг – багатонаціональні землі з поширеним язичництвом, але

«Півночі була властива цінність, якої не знала Москва, – любов до свободи».

А Москві вдалося перемогти завдяки третій силі – хлібородному Центру

«з його покірністю холопів і благочестивістю безсловесної пастви»⁴⁷.

У підсумку загибель свободи Галича потягнула за собою падіння Твері та Новгороду, а потім і криваву заграву опричини. З'явився і рідкісний в попередні часи засіб боротьби з непослушними – масові страти. Паралельно змінювалася і титулатура московських князів - від князя владімірського у 1425 р. до великого князя всія русі у 1485 р.⁴⁸.

Ілюстрація до сатиричної «Історії держави Російської...» О.Толстого. Художник В. Порфир'єв, журнал «Стрекоза», 1906. Запозичено з «Радіо Свобода»

Натомість внаслідок об'єднання Волинського та Галицького князівств виникла велика держава, яка увійшла в історію як Галицько-Волинська Русь. У 1230 р. до її складу увійшло Київське князівство з містом Київ. Галицько-Волинська Русь чинила опір монголо-татарській навалі і, хоча була змушена визнати сюзеренітет золотоординських ханів, фактично залишилася незалежною державою. У 1253 році папа римський Інокентій IV присвоїв Данилу Галицькому титул короля.

⁴⁷ Зимин А. А. Там само. С.198, 203, 209-210.

⁴⁸ Зимин А. А. Там само. С.210, 190.

Незважаючи на те, що Україна втратила незалежність у литовсько-польський період XIV-XVIII ст., вона зберегла тісні зв'язки з Європою. Адже Литва та Польща були периферійноєвропейськими країнами⁴⁹.

Водночас зазначимо, що українська державність формувалася в основному на національній основі, натомість російська була багатонаціональною і з самого початку існування покладалася на репресивні механізми утиску численних поневолених націй. Україна територіально складається з земель, що були ще в ранньому середньовіччі об'єднані київськими князями в єдине ціле, а відповідно не має серйозних загроз дезінтеграції держави.

У 1569 р. на підставі Люблінської унії Польща й Литва об'єдналися в єдину державу – Річ Посполиту. За своїм політичним устроєм Річ Посполита, яка включала більшість українських земель, була децентралізованою державою, в якій розквітла «шляхетська демократія» як одна з первинних форм представницької демократії. Під час перебування в складі Речі Посполитої в Україні було запроваджене Магдебурзьке право, що сприяло розвитку місцевого самоврядування, виникли перші університети, розвивалась наука, мистецтво⁵⁰.

Натомість єдність різнорідної за національним складом Росії потребувала постійних зусиль імперії для формування об'єднавчих міфів, боротьби з сепаратистськими тенденціями і мобілізації суспільства проти зовнішнього ворога та територіальної експансії.

Так, відомий російський православний націоналіст-шовініст О. Проханов в інтерв'ю в серпні 2024 р. визнав імперськість Росії і складність її існування:

«Росія – це імперія. Вона була такою за часів Володимира Святого, я її іменую «Перша імперія», Київсько-Новгородська. Вона була такою за часів Московського царства — «Друга імперія» Івана Васильовича Грозного. Вона

⁴⁹ Залізняка Л. Україна та Росія: війна цивілізацій. URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2017/2/vij-cyv.html> (дата звернення 29.03.2025).

⁵⁰ Романюк, О. І. Про цивілізаційний вибір розвитку України. Дриновський збірник. 2019. 9. С. 352.

була такою у третій, романівській імперії — імперія Петра Великого. Такою вона була і в недавньому минулому, у «Четвертій імперії» — червоній сталінській імперії. І такою вона є сьогодні, у п'ятій, путінській імперії. Ми несемо в собі безліч імперських протиріч, драм. І, звичайно, велич політика в тому, що ці всі тріщини — щоб не давати їм розходитися, не розколювати суспільство»⁵¹.

Ще чіткіше висловився ідеолог євразійства О. Дугін: «геополітичне «збирання Імперії» є для Росії не тільки одним із можливих шляхів розвитку, одним із можливих відносин держави до простору, але запорукою і необхідною умовою існування незалежної держави, і навіть незалежної держави на незалежному континенті»⁵².

Водночас варто зауважити, що без України Росія ще може боротися за імперський статус, але тоді вона стала б в основному азійською імперською державою»⁵³.

Відповідно через це, на противагу вродженій вільнолюбивості українців, *російський політичний режим приречений бути антидемократичним*. Адже, як тільки відбувається демократизація управління, російська країна опиняється на межі розпаду. Достатньо згадати відносно ліберальний режим Олександра І, який призвів до появи декабристського руху, чи перебудову під керівництвом М. Горбачова, що знаменувала розпад СРСР. Відповідно Росія після розпаду Радянського Союзу опинилася перед дилемою – розпастися на окремі національні держави під час спроб лібералізації режиму в епоху правління ельцина чи вибрати шлях диктатури і зберегти цілісність, що й було зроблено за президентства путіна.

На відмінності у формі правління в Україні і Росії вплинули також історичні обставини, в яких опинилися обидві держави. Зокрема,

⁵¹ Сарджвеладзе С. Меликян Л. Я рос среди грандиозных событий моей Родины». Проханов — о войне, империи, бабочках. 2.08.2024. URL: <https://rtvi.com/news/ya-ros-sredi-grandioznyh-sobytij-moej-rodiny-prohanov-o-vojne-imperii-babochkah/> (дата звернення 02.03. 2025).

⁵² Дугин О. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. URL: <http://economics.kiev.ua/download/dugin.rar> (дата звернення 02.03. 2025).

⁵³ Муравський О. Чому доктрина «русского мира» стала однією з першопричин російсько-української війни? ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У двох книгах. Київ: Ін-тут історії України, 2022. Книга 1. С.72.

Московське князівство/царство перебувало під цивілізаційним впливом східних деспотій з властивою для них абсолютною одноосібною владою з елементами обожнення та практичною відсутністю прав і свобод людини. Натомість українські землі в своїй більшості перебували в складі Польщі та Великого князівства Литовського, де кожен рівень суспільства мав свої права та обов'язки. Відповідно засади підданства, що давали самодержцю безмежну владу над громадянами в Московії, дисонували з сеньйоріально-васальними стосунками західноєвропейського зразка в українських землях.

У підсумку в росії, як зауважував О. Прохоров,

«неправовий характер держави й управління, ігнорування законів і правил є невід'ємними рисами російського життя, отже, вони не можуть не бути пов'язані з головними, базовими особливостями Росії, російського суспільства, з найважливішими характеристиками... менталітету»⁵⁴.

Відзначимо, що першим офіційно претензії на київську спадщину почав висувати творець московської державності – князь Іван III (1462–1505), який після захоплення Новгорода заявив, що українсько-білоруські терени у складі Великого князівства Литовського мають належати йому, як єдиному нащадку Рюриковичів. На підкріплення своїх претензій він наділив себе титулом «государ всія Русі», а його син Василь III (1505–1533) розпочав повномасштабне вторгнення на білоруські терени та українську Сіверщину⁵⁵.

Підкорення Новгорода мало для Москви велике ідеологічне значення. Іван III знищив можливість інваріантної, окрім московської, деспотичної форми правління, моделі державного устрою в Північно-Східній Русі. Водночас асиміляція та включення до владного елітарного прошарку Московії татарської знаті відіграли не останню

⁵⁴ Прохоров А. Русская модель управления. URL: https://statehistory.ru/books/2/Aleksandr-Prokhorov_Russkaya-model-upravleniya/8 (дата звернення 29.03.2025)/

⁵⁵ Затилюк Я. Чому хрещення князем Володимиром Русі вважається підмурком української державності? ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У двох книгах. Київ: Ін-тут історії України, 2022. Книга 1. С.255.

роль в утвердженні азійських принципів самодержавної влади московських правителів⁵⁶.

Відзначимо, що посол імператора Священної римської імперії германської нації Зигізмунд Герберштейн, який у 1517 і 1526 рр. відвідував Москву, у своїх «Записках про Московію» зафіксував деспотизм московських князів і зазначав, що свою владу вони застосовують

«до духовних так само, як і до мирян, розпоряджаючись безперешкодно своєю волею життям та майном кожного з радників, які є в нього; жоден не є настільки значним, щоб наважитися суперечити йому або дати відсіч у якійсь справі. Вони прямо заявляють, що воля государя є воля божя і що б не зробив государ, він робить це з волі божої». Крім того, дипломат загалом узагальнював, що московський народ «знаходить більше задоволення в рабстві, ніж у свободі»⁵⁷.

Але водночас З. Герберштейн зазначав, що

«великі князі володимирські та московські, аж до нинішнього князя Василя, завжди перебували у вірності та покорі, якомусь обіцяним татарськими [государями]»⁵⁸.

Дослідник російської імперської ідеї В. Дебенко відзначав, що відсутність родючих земель для облаштування помість служилих людей провокували в Московській державі земельний голод і агресивну зовнішню політику, що вимагала ідеологічного обґрунтування. Щоб відвернути увагу влади від ідеї секуляризації церковних земель, яку пропонувала течія «нестяжателів», так зване іосифлянське крило православної церкви переклювало ініціативу світської влади на зовнішню експансію. Цьому задуму сприяли заключення між Ватиканом і Константинопольським патріархатом у 1439 р. Флорентійської унії, самостійне і неканонічне запровадження у 1448 р. Москвою власної митрополії, захоплення у 1453 р. турками

⁵⁶ Дебенко В.З. Зародження імперської ідеї в Московській державі в кінці XV-XVI ст. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С.129-130.

⁵⁷ Герберштейн С. Записки о Московии / Пер. с нем. А. И. Малеина и А. В. Назаренко. Вступительная статья А. Л. Хорошкевич. Под ред. В. Л. Янина. М.: Изд-во МГУ, 1988. С.74, 112.

⁵⁸ Герберштейн С. Там само. С.165.

Константинополя, скинення у 1480 р. Московською державою монголо-татарського ярма, перемога в боротьбі за панування над північно-східними руськими землями.

Іосифляни розробили ідеї про виняткову роль Москви, богообраність московських государів, особливу роль московського православ'я в християнському світі. Ці ідеї сприяли утвердженню в московському суспільстві тоталітарної форми державного устрою⁵⁹.

Ідеологічним опертям для агресивної політики московських князів стала теорія III Риму, що за словами О. Оглоблина, була дороговказом для експансіоністських прагнень, офіційною доктриною Московської держави і Московської церкви⁶⁰.

Теорія базується на праці псковського монаха Філофея, згідно з якою історія світового православ'я складається з трьох основних періодів: перший – Рим, який був знищений єретиками, папістами-латинянами, другий Рим – Константинополь, або Царгород, як осередок православ'я, що був загарбаний турками-мусульманами і третій Рим – Москва як духовний осередок православ'я і, отже, потенційна столиця майбутньої імперії. Після цього, на думку Філофея, людство мало ввійти в останній етап своєї історії перед кінцем історії і Страшним Судом, а четвертому Риму не бути.

Підставою для висунення цієї доктрини було одруження другим шлюбом московського правителя великого князя Івана III на племінниці останнього візантійського імператора Костянтина XI – Софії Палеолог. Перетворення ідеї III Риму на державну теорію Московського царства відбулося за часів Івана Грозного під ідейним впливом митрополита Макарія⁶¹. Але вже Іван III і Василь III використовували православну віру для підбурювання православного населення Литви на антиурядові виступи і свої загарбницькі наміри виправдовували гаслами захисту одновірців⁶².

⁵⁹ Дебенко В.З. Цит. праця. С.124-126.

⁶⁰ Оглоблин О. Московська теорія III Риму в XVI – XVII ст. Мюнхен, 1951. С.5.

⁶¹ Оглоблин О. Там само. С.32-33.

⁶² Дебенко В.З. Цит. праці. С.127.

Релігійна ідея царства вилилася у форму утворення могутньої держави, в якій церква почала відігравати службову роль. Московське православне царство було тоталітарною державою⁶³.

Другою ідеологічною підвалиною московської агресії став твір невідомого автора першої чверті XVI ст. – «Сказання про князів Володимирських». Сказання стало головним виразником офіційних політичних поглядів Російської централізованої держави XVI ст., широко використовувалося в дипломатичній практиці у боротьбі за землі, які тимчасово підпали під владу Польсько-Литовської держави, а також у внутрішній політиці. Воно застосовувалося в чині вінчання на царство, частини його вирізали на стулках царського трону, встановленого в Успенському соборі. Частково його зміст передавала грамота константинопольського патріарха 1561 р., що сповіщала Івана Грозного про визнання за ним сану царя. У творі явно відчувається прагнення – підкреслити спадковий зв'язок московських государів з князями владимирськими, а через них – з київськими: Володимиром Мономахом і Володимиром Святославовичем⁶⁴.

Пізніше ці дві ідеологеми будуть використовуватися для виправдання імперських зазіхань московських властей. Так, засади теорії «Третього Риму» прозвучали в акті утворення Московського патріархату («Уложенная Грамота» 1589 р.).

Насаджуванню офіційною ідеологією ідей про богообраність та історичну місію московського народу та його самодержців мала слугувати поява державних і церковних документів, ряду історичних та історико-літературних творів («Стоглав», «Домострой», «Велікіх Четї-Мінеї», «Степенной книги», «Летописца начала царства царя і велікого князя Іваня Васільєвіча» та ін.). Вони практично започаткували ідеологічний контроль та жорстку регламентацію особистого життя населення Московської держави. Водночас на сторінках цих творів прославлялась діяльність правителів Москви, спрямована «на захист» православної віри в усьому світі⁶⁵.

⁶³ Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Париж, 1955. С.10.

⁶⁴ Дмитриева Р.П. Сказание о князьях владимирских. М.: Академия наук СССР, 1955. С.3-4.

⁶⁵ Дебенко В.З. Зародження імперської ідеї в Московській державі в кінці XV-XVI ст. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С.128.

У свою чергу цивілізаційні особливості Московської держави в період правління Івана Грозного в полемічній формі розкриті в листуванні з царем після втечі в Польщу князя з династії Рюриковичів, московського боярина, великого полководця Андрія Курбського. Він вважається в історії росії першим російським дисидентом і політичним біженцем.

Андрій Курбський у своїх листах звинувачує царя, що той

« сильних... винищив, і воєвод, дарованих тобі богом для боротьби з ворогами, різним стратам віддав, і святу кров їхню звитяжну в церквах божих пролив, і кров'ю мученицькою залив церковні пороги, і на доброхотів твоїх, що душу свою за тебе поклали, нечувані муки і смерті, і утиски вигидав, звинуватив невинних православних у зраді й чародійстві та іншому... і ревно старанно намагаючись світло на темряву обернути і солодке назвати гірким? »⁶⁶.

Натомість цар у своїх відповідях стверджує, що не відчуває докорів сумління, бо

« хіба це і є совість прокажена - тримати своє царство у своїх руках, а своїм рабам не давати панувати? Чи це проти розуму - не хотіти бути під владою своїх рабів? І чи це православ'я пресвітле - бути під владою і в покорі у рабів? »⁶⁷.

Іван Грозний наголошує, що

«російські володарі ні перед ким не звітували, але вільні були жалувати і стратити своїх підданих, а не судилися з ними ні перед ким»⁶⁸. Цікаво, що цар вважав, що тільки у «безбожних народів» «царі своїми царствами не володіють, а як їм вкажуть їхні піддані, так і керують»⁶⁹.

Форма правління Московією в часи Івана Грозного яскраво описується у творі англійця Джильса Флетчера «Про російську державу або спосіб правління російського царя (котрого звичайно називають московським царем)», який вийшов друком у 1591 р.

⁶⁶ Переписка Івана Грозного с Андреем Курбским. Л.: Наука, 1979. С.119.

⁶⁷ Там само. С.125.

⁶⁸ Там само. С. 144.

⁶⁹ Там само. С. 126.

Д. Флетчер був правником та відзначався великою спостережливістю, тому його книга має значення як для розуміння Московії, де автор був у 1588 р. послом при московському дворі. Цікаво, що перша спроба видати переклад Д. Флетчера російською мовою скінчилася невдачею. Переклад здійснив відомий український учений, професор московського університету О. Бодянський, але російський уряд конфіскував і знищив наклад цього видання, а самого О. Бодянського заслав до провінційного Казанського університету. Зокрема, про спосіб правління московською державою Д. Флетчер пише:

«правління в них (московських царів) чисто тиранське, всі кроки царя розраховані на те, щоби були корисні лише для одного царя, а крім того, найбільш безоглядним і варварським способом». У податковій системі «не притримуються найменшої справедливості». «Шляхта і прості люди у відношенні до свого майна є нічим іншим, лише охоронцями царських прибутків тому, що все придбане ними раніше чи пізніше переходить до царських скринь»⁷⁰.

Натомість про українців Д. Флетчер писав, що

«черкесці живуть на південно-західному пограниччю Литви» – «вони дуже гарні собою і шляхетні в поведінці... деякі з них підвладні польським королям і є християнської віри»⁷¹.

Смута початку XVII століття завдали великого удару по імперських ідеях Москви. Але теорія III Риму відроджується всередині XVII століття завдяки планам Москви щодо України і активізації протистояння московитів проти нехристиянського спадкоємця II Риму – Османської імперії.

Ця ідея

«охоплює якнайширші кола московського суспільства, набуває тотального значення, стає національною ідеєю»⁷².

⁷⁰ Січинський В. Чужинці про Україну. Український історичний журнал. 1991. №3. С.143-144.

⁷¹ Січинський В. Там само. С.144.

⁷² Оглоблин О. Цит праця. С.36-38.

У цей час заснована Богданом Хмельницьким козацька держава знаменувала початок становлення в Україні правового суспільства європейського типу, що передбачало невластиву азійській цивілізації виборність козацької старшини. Міста користувалися демократичним магдебурзьким правом, яке передбачало виборність керівництва міста. Судову владу здійснювали незалежні від державної адміністрації суди на засадах Литовського Статуту, що ґрунтувався на праві Київської Русі.

Тиран і деспот Петро І назвав свою державу Росією. Присвоєння іменування Русі московітами підсилювалося анексією теренів Війська Запорозького із Києвом, стартом до якої став перехід під московську протекцію гетьмана Б. Хмельницького в Переяславі 1654 р. та поява московських залог в українських містах.

Ранок стрілецької страти. Художник В.Суріков, 1881

З XVIII ст., за словами Я. Верменич, веде свій початок традиція протиставлення західній «хитрості» російської «святої простоти» – лише остання вважалася запорукою «спасіння душі». У знаменитій уваровській тріаді самодержавство на першому, а народність на третьому місці опинилися зовсім не випадково. Ідеологи царизму сакралізували в такий спосіб ідею особливо тісного зв'язку монарха й народу, якого, мовляв, були позбавлені мешканці Західної Європи. Доповнена гаслом православ'я, ця ідея подавалася як освячена вищими

силами. Символ імперії перетворився в такий спосіб на мобілізаційний політичний ресурс, інструмент явної чи прихованої експансії, засіб освячування війн, які оголошувалися справедливими⁷³.

У 1840-1870 рр. як ідеологічна підтечія розвинулося слов'янофільство, яке теж протиставляло росію Західній Європі. Слов'янофіли виступали з обґрунтуванням самобутнього шляху історичного розвитку росії, принципово відмінного від шляху західноєвропейського.

Головні положення слов'янофілів спиралися на історіософське та культурологічне обґрунтування візії про самобутність росії, її культури, соціально-економічного укладу та державно-політичного устрою стосовно країн Західної Європи, котра увінчувалася ідеєю про її месіанське призначення. Своєрідність політичних та соціальних засад росії слов'янофіли вбачали в гармонійному співіснуванні всіх станів, у російській громаді поземельній та артілях, у православних основах суспільства, яке вони ототожнювали з «єдиним і справжнім» християнством. Відтак навздогін ідеї III Риму обстоювалася думка, що християнство (православ'я) з'явилося на Русі в «чистому, незайманому» вигляді з Візантії, а не із Заходу, де вчення Ісуса Христа спотворили раціоналізм та прагматизм європейських теологів і філософів, поширення індивідуалізму в суспільному житті. Саме на ідеї неповторності та винятковості росії спиралися розумування слов'янофілів про хибність або, принаймні, обмеженість західноєвропейських стандартів економічного, політичного і культурного розвитку⁷⁴. Слов'янофіли вважали, що росія повинна стати на чолі всіх слов'янських народів, і керувати ними, також були проти незалежності України та Польщі.

З приходом до влади в російській імперії більшовиків месіанські ідеї унікальності російської державності трансформувалися в

⁷³ Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. С.56.

⁷⁴ Ясь О.В. Слов'янофільство. Слов'янолюбство. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=sl ovjanofilstvo (дата звернення 22.03.2025).

концепції експорту революції як ідеологеми більшовизму. Виходячи із концепції «світової революції», більшовицьке керівництво вважало перемогу «пролетарської революції» в росії лише першим кроком на шляху до здійснення всесвітньої пролетарської революції через поширення революцій, подібних російській, у тогочасних провідних капіталістичних країнах⁷⁵.

Відомий філософ Ніколай Бердяєв вдало охарактеризував місце російського комунізму в ланцюгу форм російської імперськості:

«більшовизм є третьою появою російської великодержавності, російського імперіалізму, -- першою появою було Московське царство, другою появою -- петровська імперія. Більшовизм - за сильну, централізовану державу. Відбулося з'єднання волі до соціальної правди з волею до державної могутності, і друга воля виявилася сильнішою. Більшовизм увійшов у російське життя як найвищою мірою мілітаризована сила. Але стара російська держава завжди була мілітаризованою... І вони створили поліцейську державу, за способами управління дуже схожу на стару російську державу»⁷⁶.

Замість Третього Риму в росії вдалося реалізувати Третій Інтернаціонал і на Третій Інтернаціонал, перейшло багато рис Третього Риму⁷⁷.

Крім того, в радянський час продовжували замовчувати розбіжності між українцями і росіянами, а натомість після Другої світової війни виникла ідея про братські народи, яка остаточно утвердилася після «відзначення» 300-ліття Переяславської ради у 1954 р. Саме тоді виникла міфологема про російський народ як

⁷⁵ Єфіменко Г.Г. Експорт революції. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Eksport_revolucii (дата звернення 22.03.2025).

⁷⁶ Бердяєв Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Париж, 1955. С.99.

⁷⁷ Бердяєв Н. Там само. С.118.

старшого брата й український народ як молодшого брата⁷⁸, появились тези про *«кровну нерозривну дружбу двох великих братніх народів»*⁷⁹.

Водночас у російських еміграційних колах, що не сприйняли більшовизму, у 20-30-х рр. ХХ століття зародився рух євразійців на чолі з лінгвістом та філософом Ніколаєм Трубецьким. Основним концептуальним поняттям для євразійців стала ідея Євразії – культурної, духовної і геополітичної системи, яка не залежить від Сходу і Заходу, є цілісною і самодостатньою. Етнічною основою Євразії, на думку Н. Трубецького, є симбіоз слов'янського і туранського елементів, який сформувався під час змішання з туранськими і урало-алтайськими племенами. Єдиним джерелом політичної спільності регіону євразійці вважали монгольську імперію. Також Н. Трубецький стверджував, що Московське царство стало одним із прямих наступників Орди⁸⁰.

Євразійці зберігали жорстку конфронтацію з західним християнством, але заявляли про близькість православ'я до східних релігій і наполягали на створенні духовної єдності релігій під керівництвом православ'я. Причину розпаду традиційного самодержавства в росії і черги війн та криз євразійці вбачали у відході від самотності росії в контексті Євразії і переорієнтації на європейську модель життя, яка почалася реформами Петра і продовжувалася до повалення монархії⁸¹.

Розпад СРСР не спонукав росіян ані до ревізії історичних міфів, на яких вибудовувалась їхня імперська ідентичність, ані до перегляду свого ставлення до України, яке великою мірою тими міфами визначалося і підтримувалося. Розпад імперії і поява незалежної України були сприйняті більшістю населення, зокрема й політичними та інтелектуальними елітами, як історична аберація, порушення певної

⁷⁸ Ярослав Грицак: як виник міф про «братні народи»? URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaroslav-grycak-yak-vynyk-mif-pro-bratni-narody> (дата звернення 22.03.2025).

⁷⁹ 300 років возз'єднання України з Росією Документи і матеріали про святкування. К.: Державне в-во політичної літератури УРСР, 1954. С.11.

⁸⁰ Крючков Д. Евразийская идеология и тюркские исторические мифы: геополитический контекст. URL: <file:///C:/Users/Sergij/Downloads/2392-Article%20Text-4655-1-10-20150510.pdf> (дата звернення 29.03.2025).

⁸¹ Крючков Д. Там само.

геополітичної чи навіть космічної «нормальності», лапідарно окреслене путіним як «найбільша геополітична катастрофа ХХ століття». І якщо в 1990-ті роки російські політики лише фліртували з цими суспільними настановами, то саме путін поклав імперські ресентименти і реваншистсько-іредентистські настрої в основу своєї політики⁸².

В епоху правління путіна російська імперськість азійського типу отримала нове звучання, здійснилось чергове переформатування російської імперської ідеології. Відзначимо, що повторюваність і самовідродження низки організаційних, звичаєвих, поведінкових і культурних аспектів радянських тоталітарних практик дали підстави Льву Гудкову означити сучасний російський неототалітаризм як «поворотний тоталітаризм», або ж тоталітаризм реінстальований, як звичну систему функціонування суспільства, не здатного до соціальної модернізації, а лише до послідовного відтворення (в дещо видозміненому вигляді) попередніх моделей існування⁸³.

У цій ідеології ми бачимо традиційну орієнтацію на східні державотворчі тенденції. Так, ідеолог кремлівської пропаганди, політичний оглядач та консультант, який активно просуває агресивну політику путіна та виправдовує війну росії проти України, С. Караганов і сьогодні закликає до повернення до східної цивілізації. В інтерв'ю газеті «Культура» в травні 2023 р. він стверджував:

«Росії потрібно зараз самооновлення, рух її центру до Сходу, відродження на нових основах своєї великої культури. Повертаємося додому з трьохсотрічної подорожі Заходом, Європою ...»⁸⁴.

Традиційно росія відмовляється визнавати права і свободи людини, а визнає тільки близьке для східних деспотій підданство. Базовою підставою правового нігілізму та ізоляціонізму виступає

⁸² Рябучук М. "Майже один народ". Особливості використання пропагандистської міфологеми в умовах неоголошеної війни. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015866> (дата звернення 22.03.2025).

⁸³ Якубова Л. Рашизм: генеза поняття та феномену. Аналітична записка). Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. С.29.

⁸⁴ Караганов С. Мир усеян могилами великих держав, потерявших национальную идею. URL: <https://karaganov.ru/mir-usejan-mogilami-velikih-derzhav-poterjavshih-nacionalnuju-ideju/> (дата звернення 02.03. 2025).

дискурс «особливого шляху» росії – країни–цивілізації, яка живе за власними законами, і не підсудна зовнішнім факторам, а прямим наслідком є деформація, деградація та згортання правозахисного руху. Дискурсивне вилучення російського права з глобального контексту означає підготовку майбутніх правників з відсутніми уявленнями про комплекс прав людини та інструментів їхнього забезпечення⁸⁵.

Замшила ідея «Москва – Третій Рим» знову береться на озброєння Москвою, правда, в осучасненій формі.

«Відсутність скріплювальних ідей (наприклад, таких, як "Москва – третій Рим") веде до того, що Росія в перспективі може увійти в смугу нових конфліктів та потрясінь»⁸⁶.

Одночасно, путін не може позбутися залежності імперії від київської спадщини. Так, 21 вересня 2022 р. в рамках святкування офіційної 1160-річниці російської державності путін відвідав Новгород, де виголосив чергову «історичну» промову, в якій вказав, що:

«сучасна Росія – спадкоємиця Стародавньої Святої Русі, як і Московського царства, Російської імперії та Радянського Союзу»⁸⁷.

Державна позиція в оцінці цивілізаційної приналежності країни теж вже сформульована. Вона була виписана в Концепції зовнішньої політики російської федерації, затвердженій Указом президента 31 березня 2023 р. У ній стверджується, що

«більш ніж тисячолітній досвід самостійної державності, культурна спадщина попередньої епохи, глибокі історичні зв'язки з традиційною європейською культурою та іншими культурами Євразії, вироблене за віки уміння забезпечувати на спільній території гармонійне співіснування різних народів,

⁸⁵ Якубова Л. Рашизм: генеза поняття та феномену. Аналітична записка). Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. С. 60.

⁸⁶ Каргаполов Е.П. Российская цивилизация: теории и практика. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-tsivilizatsiya-teorii-i-praktika> (дата звернення 05.01.2025).

⁸⁷ Якубова Л. Рашизм: генеза поняття та феномену. Аналітична записка). Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. С. 53.

етнічних, релігійних і мовних груп визначають особливе становище Росії як самобутньої держави-цивілізації»⁸⁸.

Водночас провідним завданням рашизму на сьогоднішньому етапі є знищення України. Однак, як зауважував О. Романюк, російська агресія, яка розпочалася в 2014 р., яскраво унаочнила сутність росії як євразійської цивілізації і призвела до значного посилення антиросійських настроїв та євроінтеграційних орієнтацій в українському суспільстві⁸⁹.

Свою перемогу в російсько-українській війні, на думку Л. Якубової, Кремль вбачає в

«фізичному знищенні України, перетворенні її на територію, непридатну для життя, суттєвому зменшенні чисельності населення, тобто унеможливленні подальшої модернізації України й української нації, зупинці їх історичного поступу. Це – програма мінімум. Програмою максимум називається знищення ліберально-демократичного світу загалом»⁹⁰.

Саша О. Беккер, Шарун Муканд, Іван Йоцов доречно зауважили, що російські лідери використали історію як пропаганду, щоб розпалити націоналістичні та ультраправі настрої для досягнення сучасних політичних цілей у випадку вторгнення Росії в Україну⁹¹.

Водночас, попри століттями розбудовану східну азійську деспотичну цивілізацію, російські вчені продовжують виконувати пропагандистські функції, доносячи до наукової спільноти тези, що на основі

«багатих природних ресурсів, історично сформованих духовних цінностей, можливостей нової євразійської

⁸⁸ Беляева Л.А. Цивилизационная идентичность населения в современной России: поиск исследовательских инструментов. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. 2023. Том 23. Вып. 2. С.755.

⁸⁹ Романюк, О. І. Про цивілізаційний вибір розвитку України. Дриновський збірник. 2019. 9, С. 354.

⁹⁰ Якубова Л. Рашизм: генеза поняття та феномену. Аналітична записка). Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. С.45.

⁹¹ Becker S. O., Mukand, S., Yotzov, I Persecution, pogroms and genocide: A conceptual framework and new evidence. *Explorations in Economic History*. 2022. Vol. 85. Pp. 2.

інтеграції» вони будуватимуть «духовно-екологічний тип цивілізації»⁹².

Проте імперії мають свій вік. Загалом будемо сподіватися, що передбачення відомого українського дослідника Л. Залізняка виявиться правильним. Він вважає, що з позицій цивілізаційного підходу А. Тойнбі сучасна російська федерація є реліктом згасаючої східно-християнської чи євразійської цивілізації. Адже, за А. Тойнбі, загибелі цивілізації передують постання її як світової держави, яку дослідник назвав золотою осінню або бабиним літом згасаючої цивілізації. Світовою державою греко-римської цивілізації була Римська імперія, а православної чи євразійської – Російська імперія, яка на останній фазі розвитку була представлена Радянським Союзом. Розпад згаданих імперій символізував дезінтеграцію відповідних цивілізацій⁹³.

Підсумовуючи, зазначимо, що цивілізаційні відмінності між росіянами та українцями провокують агресію росіян і стануть в майбутньому причиною руйнування останньої імперії Європи. Адже росіяни без українських земель не мають історичного міфу для російської імперії, імовірність будівництва успішної демократії в Україні на противагу деспотії загрожує політичній і економічній стабільності в рф, самодостатність українців і приналежність до неонависної європейської цивілізації на фоні російського почуття меншовартості зруйнує імперію зсередини.

⁹² Иванов А.В, Попков Ю. Типология цивилизаций в диахроническом измерении: основные модели и перспективы России. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. 2022. Том 22. Выпуск. 2. 404-415.

⁹³ Залізняк Л. Україна та Росія: війна цивілізацій. URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2017/2/vij-cyv.html> (дата звернення 29.03.2025).

РОЗДІЛ 4. ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧИЛИ ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Аналіз першопричин, що обумовили агресію росії, слід здійснювати на базі факторної теорії злочинності, коли окремо розглядаються групи причин, що в сукупності утворюють соціально-політичний, соціально-економічний і соціально-біологічний фактори. Не вступаючи в суперечки з приводу того, який з цих факторів є визначальним, вважаємо, що для аналізу цього питання починати треба з соціально-політичного фактору.

Слід повністю погодитись із авторами матеріалу під назвою «Ми вас розкусили: механізм російської експансії», які зазначають:

«Від часу зародження Московського князівства в 1327 р. і до сьогодні місцевий політикум виробив широкий арсенал реалізації своїх загарбницьких цілей, який, як свідчить практика, з плином часу суттєвих змін не зазнавав. ... під механізмом у цьому випадку слід розуміти внутрішню будову процесу, яка заснована на постійних динамічних зв'язках між його елементами. Відповідно, механізм російської експансії – це історично сформований систематизований набір теоретично обґрунтованих взаємопов'язаних інструментів для реалізації зовнішньополітичної стратегії Росії в напрямі задоволення загарбницьких інтересів її вищого політичного керівництва. Механізм російської експансії ... можна представити у вигляді структурної моделі, виділивши в ньому основні компоненти, зумовлені сутністю базового явища. Істотно, що всі вони, взаємодіючи між собою, неодмінно забезпечують його безперешкодне функціонування і, відповідно, досягнення агресивних зовнішньополітичних цілей російського вищого керівництва, сутнісне наповнення яких з часом залишається відносно сталим»⁹⁴.

⁹⁴ «Ми вас розкусили»: механізм російської експансії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3583208-mi-vas-rozkusili-mehanizm-rosijskoi-ekspansii.html> Укрінформ. 30.09.2022 18:30. (Дата звернення: 02.04.2025 року.)

Зазначене розкриває питання механізму експансії. Але для здійснення подальшого аналізу, слід визначитись із рядом чисто правових питань, до яких належать: чи є агресія злочином?, якщо так, то хто є суб'єктом його вчинення?, який орган має юрисдикційні повноваження вирішувати питання про відповідальність за вчинення агресії (і, можливо, яка це має бути відповідальність)? та рядом інших питань.

Одразу зазначимо, що, не будучи фахівцями у міжнародному праві, не будемо брати на себе тягар відповідей на поставлені питання. Спробуємо лише висловити власну позицію в контексті предмета аналізу.

Насамперед слід зазначити, що цивілізаційний розлом (який, безумовно, є конфліктом вищого рівня напруги), поділяє його учасників на дві антагоністичні сторони, які в процесі його розвитку (при умові початку збройного конфлікту) перетворюються на злочинця і його жертву. Для аналізу ситуації, пов'язаної із агресією росії проти України, дискутувати щодо того, хто є «злочинцем», а хто «жертвою», нема потреби. Загалом підкреслимо, що у світі не так вже й багато держав, які б за свою історію не вчинили жодного акту, який би не підпадав під ознаки злочину агресії. З великою гордістю зазначимо, що однією з таких небагатьох держав є Україна. Звичайно, що це пов'язано із реальною відсутністю протягом сторіч державної незалежності, але й історичний шлях з моменту її досягнення Україною свідчить про відсутність у неї будь-яких агресивних намірів.

Практично всі сучасні держави вчиняють діяння, які, за великим рахунком, слід віднести до злочинних. В одних випадках вони стають предметом міжнародних конфліктів і суттєво впливають на міжнародний правопорядок, створюючи політичні кризи. В інших – проходять більш-менш спокійно.

Однак існують і держави, які відповідають усім ознакам злочинних корпорацій, держави-злочинці по своїй суті. І це не дивно, оскільки в сучасному світі відбувається активна криміналізація політики, що, у свою чергу, об'єктивно впливає на процеси перетворення окремих держав саме у злочинні корпорації. Цей процес

і визначає методи, якими користується «злочинна держава» при вирішенні питань своєї зовнішньої політики.

Вперше термін «злочинна держава» з'явився в дискурсі вітчизняних науковців після ознайомлення з працею колишнього міністра юстиції США Едвіна Шура «Наше злочинне суспільство»⁹⁵. Зрозуміло, що це явище сприймалось радянськими науковцями лише з ідеологічних позицій, як таке, що притаманне тільки капіталістичній системі. Жодної спроби трансформації ознак злочинної держави (автор визначає її як «злочинне суспільство»), на які вказував автор, на радянську дійсність, проведення паралелей, зіставлень та співвідношень, зі зрозумілих причин, не здійснювалось. Водночас, якщо проаналізувати ознаки злочинної держави, які виділяє Е. Шур: нерівність серед членів суспільства; здійснення державою масового насильства, у т. ч. за кордоном; наявність у культурних цінностях суспільства елементів, що породжують злочинність; невідповідність та нереальність принципів підходів до проблеми злочинності, – всі вони мали місце і в радянському союзі. Але говорити про це було неможливо!

Останніми роками це питання знов опинилось у центрі уваги кримінологів у зв'язку з активізацією конфліктних політичних процесів на міжнародній арені, пов'язаних із трансформацією політичних систем після розвалу «міжнародного соціалістичного табору», що призвело до зміни політичних систем у ряді країн, відновленням територіальних претензій, національних суперечностей і т. ін. Тому наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. термін «кримінальна держава» став часто застосовуватись (у різному контексті) до таких країн, як Нікарагуа, Північна Корея, Венесуела, Колумбія, Косово і, звичайно, росія.

Задля об'єктивності слід зазначити, що глибинному аналізу змісту поняття, ознак, функцій та т. ін. злочинної держави⁹⁶ у кримінологічній

⁹⁵ Едвин М. Шур. Наше преступное общество. Социальные и правовые источники преступности в Америке. – Изд. Прогресс, - М. : 1977. – 325 с.

⁹⁶ У кримінологічній науці для позначення такої держави використовуються як термін «злочинна» так і термін «кримінальна» держави. Хоча, за «великим рахунком», ці терміни можуть бути визнані

науці присвячено небагато пошуків. У своїй більшості при здійсненні аналізу увага приділялась елементам, які визначали не злочинний, а тоталітарний характер держави, що, зрозуміло, не є ідентичними поняттями, хоча часто й поєднуються.

Злочинна держава виникає як закономірний результат суспільно-історичного розвитку окремих суспільств у відповідних історичних умовах. При цьому слід акцентувати увагу на тому факті, що *обов'язковою умовою* створення злочинної держави є наявність відповідної політичної фігури, яка внаслідок отримання влади (не має значення чи законним шляхом, чи шляхом її захоплення) нав'язує суспільству свою політичну волю. За такою особою тягнеться кривавий слід різних злочинів, вчинення яких переслідує мету укріплення влади. Звичайно, що закономірним є одночасний процес криміналізації влади в цілому, оскільки лідер не може діяти наодинці, не опираючись на відповідні соціальні групи.

Аналіз сучасної історії і влади сучасної росії, безсумнівно, підтверджує висловлену тезу. Сьогоднішня росія під владою путіна перетворилась у типову злочинну державу з усіма притаманними такій державі атрибутами.

У злочинній державі повністю розриваються генетичні зв'язки, характерні громадянському суспільству, і вона перетворюється у злочинну структуру з розподілом ролей, подібних до тих, що існують у мафіозній структурі.

У злочинній державі повністю втрачаються демократичні правові основи регулювання суспільних відносин, захисту прав та свобод особи. Органи державної влади, управління, суду перетворюються у структурні елементи, які виконують функції переслідування інакомислячих. На міжнародній арені, у міждержавних відносинах застосовуються агресія, насильство, шантаж, акти тероризму і т. ін.

Будучи антиподом правової держави, злочинна держава не тільки будується не на основі права, а на основі того, що Гегель називав *неправом*, розуміючи під цим особливу волю, що демонструє свавілля

синонімістичними, вбачається, що термін «злочинна держава» більше відповідає змістові, оскільки більш чітко пов'язаний із функціями держави та державного механізму.

та окремість індивіда від загальної волі та загального (природного) права⁹⁷. При цьому злочинна держава не тільки видає неправові за своїм духом закони, а сама не підпорядковується власним виданим законам.

Таким чином, слід визначити, що

*злочинною є держава, у якій функціонує нелегітимна влада, що спирається на систему соціальних зв'язків, притаманних злочинним структурам, яка керується неправовими законами, обов'язковими для виконання лише рядовими членами суспільства, застосовуючи методи насильства та свавілля для примушування їх виконання*⁹⁸.

Якщо розглядати злочинну державу з позицій теорії держави та права, то можна прийти до висновку, що ми маємо справу не просто з неправовою державою, а, якщо так можна висловитись, - з «недержавою».

Вчинення злочину агресії є притаманним злочинній державі. Одразу слід зазначити, що питання про визнання діяння злочином агресії далеко не одразу було сформульовано у міжнародному праві⁹⁹. Лише у XX столітті воно знайшло своє остаточне визначення у ст. 8 bis Римського Статуту міжнародного кримінального суду¹⁰⁰.

Відповідно до цієї статті:

«1. Для цілей цього Статуту «злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером,

⁹⁷ Гегель Г. Ф. В. Философия права. – М. : Мысль, 1990. – С. 139–141.

⁹⁸ Як не дивно, це поняття знайшло своє відображення в російському політологічному словнику для студентів, який визначив його як особливий тип держави, який характеризується визначальним впливом злочинних кіл на політику, криміналізацією суспільного життя, використанням злочинних елементів як соціальної опори влади Політологія: краткий словарь политологических терминов (справочное пособие) / сост. Т. Н. Духина, Т. П. Болотова. Ставрополь, 2010. [Dukhina T. N., Bolotova T. P. (eds). Political Science: A Short Dictionary of Political Science Terms (Reference Book). Stavropol, 2010]. URL: (<https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-prestupnom-gosudarstve> Дата д 26.10.2025 року.)

⁹⁹ Див. Шабан Ю. Історичний огляд розвитку поняття агресії. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 35 (74) № 4 2024. С. 117-121.

¹⁰⁰ Римський Статут міжнародного кримінального суду. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU98119?an=2> (дата звернення 26.03.2025 року.).

тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй.

2. Для цілей пункту 1 «акт агресії» означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй. Будь-який з таких актів, незалежно від оголошення війни, буде кваліфікуватися відповідно до резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1974 року як акт агресії:

a) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка військова окупація, незалежно від її тимчасового характеру, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія із застосуванням сили на території іншої держави або її частини;

b) бомбардування збройними силами держави території іншої держави чи застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

c) блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави;

d) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили чи морські та повітряні флоти іншої держави;

e) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, чи будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

f) дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

g) направлення державою або від імені держави озброєних банд, груп та іррегулярних сил або найманців, які вчиняють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівноцінно переліченим вище актам або її істотній участі в них».

Виникає питання: чи належать діяння, що вчиняє злочинна держава, до категорії злочинів у їх загальноправовому розумінні?

Як зазначає М.Н. Попов,

«До появи категорії міжнародних злочинів панувала доктрина державного акту, у відповідності до якої діяння, які вчиняються державними органами, інкримінувалися лише державі, яка розглядалася виключним суб'єктом як самих міжнародних правопорушень, так і відповідальності за них»¹⁰¹.

При цьому багато вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних (О. Н. Трайнін, Н.В. Мошенська та ін.), дотримувались точки зору про можливість кримінальної відповідальності держав за злочини проти миру та безпеки людства (у першу чергу за вчинення злочину геноциду). Така позиція передбачала можливість з юридичної точки зору визнавати державу злочинною *de jure*¹⁰². Однак, загалом у радянській доктрині міжнародного права домінувала концепція, що держава не може бути суб'єктом кримінальної відповідальності, а несе міжнародно-правову відповідальність. До кримінальної відповідальності притягаються лише конкретні фізичні особи, що діють від імені держави, уособлюють державну владу при вчиненні міжнародних злочинів¹⁰³.

Чи може бути притягнуте керівництво росії до кримінальної відповідальності за злочин агресії відповідно до положень Римського статуту? На превеликий жаль, – ні, адже відповідно до положень Статуту:

«юрисдикція ІСС щодо злочину агресії стосується лише тих держав, які гіпотетично скоїли такий злочин через рік після ратифікації або прийняття Римського статуту разом з

¹⁰¹ Попов М. М. Деякі нотатки до дискусії щодо можливості визнання держави суб'єктом міжнародного злочину. URL: <https://www.google.com> (Дата звернення 26.03.2025 року).

¹⁰² Див. Трайнин А. Н. Защита мира и уголовный закон. М.: Наука, 1969.

¹⁰³ Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государств. – Вильнюс, 1973.

Кампальськими поправками, але не раніше 17 липня 2018 року»¹⁰⁴.

Росія ще у 2016 році відмовилась від визнання положень Римського статуту і тим самим «вивела» путіна та його кліку з-під його юрисдикції. Однак це не означає неможливості притягнення їх до кримінальної відповідальності шляхом створення окремого міжнародного трибуналу. Над чим, до речі, активно працює Україна¹⁰⁵.

Як би там не було, агресія є злочином і викликана дією сукупності факторів, які об'єктивно підлягають дослідженню із застосуванням загальнокримінологічних методик.

Аналіз цих факторів потрібно здійснювати з позицій міждержавних взаємовідносин України та росії, які характеризують їх у XX-XXI сторіччях. Не будемо говорити про стосунки між народами – українці історично ніколи «не відчували особливої любові» до росіян, як, щоправда, і останні до українців. Не будемо перелічувати загальновідомі факти. Обмежимося міждержавними відносинами у вказаний період, оскільки навіть їх поверховий аналіз дає можливість визначити базу, на якій формувались фактори, що обумовили агресію.

Для цього використаємо обґрунтовану схему запропоновану українськими дослідниками В.П. Антонюком та І.М. Миценко.¹⁰⁶ Автори взяли за основу трактування Т. Дейнеки, де автором обґрунтовується послідовність стадій відтворювального циклу (рис. 1)

¹⁰⁴ О. Марусяк. Злочин і агресія в міжнародному праві: чому все так складно. URL: <https://blog.liga.net/user/amarusiak/article/43676> (Дата звернення 26.03.2025 року.)

¹⁰⁵ Коли ця монографія була вже підготовлена до друку, стало відомо, що 25 червня 2025 р. Президентом України В. Зеленським було підписано Угоду з Council of Europe про створення Спеціального Трибуналу щодо злочину агресії проти України та Статуту СпецТрибуналу, який дозволить притягати до кримінальної відповідальності керівництво росії яке розв'язало цю агресивну війну. 01 липня 2025 р. Президентом України відповідні документи були підписані Президентом України та передані у Верховну раду для ратифікації.

¹⁰⁶ Антонюк В. П., Миценко І. М. Війна в Україні як глобальний цивілізаційний конфлікт: причини та наслідки для економіки та людського розвитку. Економіка і організація управління, № 3 (47) 2022. – С. 4-17. Незважаючи на те, що автори застосували цю схему до сфери економічних відносин, вона повною мірою може бути застосована і для соціально-політичної сфери.

ТОТОЖНІСТЬ

СУТТЄВА РОЗБІЖНІСТЬ

ПРОТИЛЕЖНІСТЬ

КОНФЛІКТ

Автори висловлюють власне бачення насиченості кожного із зазначених етапів з яким слід повністю погодитись. Характеризуючи кожний з етапів, вони вказують:

«На стадії «тотожності» обидві країни перебували за часів Радянського Союзу, сформованого переважно насильницьким шляхом, де Україна була невід’ємною частиною цього державного утворення ...

Стадія «суттєві розбіжності» виникла після розвалу СРСР та проголошення незалежності України в 1991 році. Український і російський народи та їхня влада обрали різні вектори розвитку. В Україні обрали напрям європейської орієнтації з її цінностями свободи, демократії, правами людини, що проявилось у підписанні Угоди про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом... Російське керівництво та народ обрали вектор власного шляху розвитку на основі автократії та поступового відмежування від європейських цінностей при посиленні ностальгії за радянським минулим ...

Стадія «протилежність» остаточно сформувалась при проголошенні Україною євроінтеграційного курсу та намірів вступу до НАТО ...

Стадія «конфлікт» розпочалася саме в період активних вимог народу щодо демократичних перетворень у країні, вступу України до ЄС, підтримки євроатлантичного курсу»¹⁰⁷.

Розвиток міждержавних взаємовідносин у визначеному вище

¹⁰⁷ Цит. Антонюк В. П., Миценко І. М. Війна в Україні... С. 9-11.

напрямі не міг не призвести до міждержавного конфлікту. Щоправда, він не обов'язково повинен був закінчитись військовими діями – він міг вирішитись і мирним шляхом переговорів. Але для цього потрібна була добра, рішуча воля світового політикуму, якої, на жаль, не було продемонстровано. При цьому відсутність такої волі спостерігалась протягом усіх років ХХІ ст. Майбутній агресор не отримав своєчасно «по руках», починаючи від підтримки проросійських сепаратистів у Молдові, агресії проти суверенної Грузії і закінчуючи анексією Криму і захопленням частини східних регіонів України. Це сформувало в нього почуття безкарності і вседозволеності. Історія ХХ ст. зі спробою умиротворення Гітлера у Мюнхені нічому не навчила.

4.1. ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНИЙ ФАКТОР ЯК ОСНОВА АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Можливо для аналізу цього фактора в контексті визначення ним основ злочину агресії росії проти України (а можливо, взагалі для аналізу його дії стосовно злочинів агресії) слід говорити скоріше про політико-соціальний фактор, ніж соціально-політичний. Адже агресія є війна, а війна, за влучним висловом Карла фон Клаузевіца,

«є продовженням політики іншими засобами»¹⁰⁸.

В основі політико-соціального фактора лежить різниця у *цивілізаційній приналежності* росії й України, що вже достатньо детально висвітлювалось вище. Додамо лише, що розлом між цивілізаційною приналежністю обумовлює як відносини між країнами, так і перспективи розвитку кожної з них. При цьому важливу роль відіграють історично сформовані імперські тенденції, притаманні владі росії протягом усієї історії цієї країни. Прагнення вирішувати глобальні питання світової політики, «правити світом», образа за втрату «провідної ролі», що, за переконанням путіна, пов'язано із найстрашнішою катастрофою ХХ ст. – розвалом СРСР, обумовила одночасно і потребу повернення до росії «споконвічно російських» земель, до яких, мовляв, належить Україна, яку хворобливий мозок

¹⁰⁸ Війна. Вікіпедія. URL:<https://www.google.co.uk/search>. (Дата звернення: 05 січня 2025 року.)

російських шовіністів завжди сприймав як власну колонію. Це, звичайно, пов'язано із необхідністю знищення української державності (у гіршому випадку заміною національного керівництва України маріонетково-промосковським).

Відповідно політико-соціальний фактор слід аналізувати під двома кутами зору, з двох сторін. З однієї - суто з позицій аналізу політичних суперечностей між сторонами по лінії розлому. З другої – з позицій аналізу ідеологічних розбіжностей, адже політика й ідеологія, по суті, є двома сторонами «однієї медалі».

Причини політико-соціального характеру

Якщо оцінювати політику росії стосовно України в ретроспективній площині, то слід зазначити, що її основи були сформовані задовго до приходу до влади нинішнього очільника росії. Вони своїм корінням сягають глибин століть. Тому в.в. путін, який так полюбляє заглиблюватися в історію росії з її ідеологією «самодержавство, православ'є, народність», не міг не виробити в собі українофобства.

Слід зазначити, що внаслідок свого геополітичного розташування, Україна відігравала і відіграє одну з найважливіших ролей у питаннях міжнародних відносин у Європі. Перебуваючи на міжцивілізаційній межі, вона здатна впливати на вирішення кардинальних питань політичного устрою Європи, шляхи її історичного розвитку.

Ще перед Першою світовою війною (ПСВ) українське питання було однією з причин, які обумовили вступ росії у війну. І тут, як у дзеркалі, проявилась імперська суть росії-московії, яка вважала українські землі, що входили до складу Австро-Угорської імперії, своїми «споконвічними» землями, виставляючи себе спадкоємицею Київської Русі. При цьому внаслідок «приєднання» цих земель до росії мало б бути вирішено і національне питання, яке полягало в деукраїнізації Західної України¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Цит. С. Руденко. С. 101

Значення України чудово розуміли і в генеральному штабі кайзерівської Німеччини, де в одному з таємних документів підкреслювалось:

«Велика Росія може існувати тільки через посідання багатой України. Якщо ми зможемо змінити стан України на незалежну державу і утримати незалежну Україну при житті, то з певністю завдано смертельного удару по Великій Росії. Тому Україну слід вважати серцем Великої Росії»¹¹⁰.

Як відомо, за наслідками ПСВ росія не спромоглася досягнути бажаного результату, як, між іншим, і Німеччина.

Більшовики, які чудово розуміли значення для них України, одразу після захоплення влади зробили спробу окупації України. Вже в грудні 1917 року лєнін висунув ультиматум Центральній Раді. У Харкові було створено маріонетковий уряд, який проголосив українську радянську республіку, після чого почалось пряме військове вторгнення. Однак політична ситуація була несприятлива для більшовиків, і вони були вимушені укласти Брестський мир, внаслідок якого Україна опинилась (теж ненадовго), під владою Німеччини. Не будемо описувати добре відомі історичні події, пов'язані із невдалою спробою здобуття незалежності на початку 20-х років ХХ ст. Залишимо це історикам. Підкреслимо лише, що стратегічне значення України добре розуміли московські більшовики. Для голодної, убогої, жебрацької, знедоленої росії Україна видавалась (і реально була) рятівною соломинкою. Вже в 1919 році лєнін писав:

«Тепер, із завоюванням України та зі зміцненням Радянської влади на Дону, наша сила міцнішає. Ми говоримо тепер, що джерела хліба та продовольства, можливість одержати паливо з Донецького басейну у нас є. ... На Україні є величезні запаси, надлишки хліба. ... Ми маємо не менше 3 тисячами робітників, залізничників, частиною селян із північної голодної Росії рушити в Україну. Уряд уже провів декрет про

¹¹⁰ Цит. за Я. Грицак. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ ст. (Київ, 1996), С. 103. Цит. за цит. Заборонити рашизм. С.111.

точну розверстку тієї кількості хліба, яку можна взяти зараз у розмірі 100 мільйонів пудів»¹¹¹.

Нічим не прикритий цинізм «грабіжника з великої дороги»! Ще один з лідерів більшовиків Л. троцький у своїй промові «Інструкція агітаторам-комуністам на Україні» прямо заявляв:

«Ні на хвилину не забувайте, що Україна повинна бути нашою, і нашою вона буде лише тоді, коли буде радянською... Без України немає Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія не може існувати: вона задихнеться, а з нею і радянська влада, і ми з Вами»¹¹².

Л. троцький в Україні

1918 рік. Більшовики вивозять награбовані продукти з Києва

На превеликий жаль, внаслідок збігу великої кількості різноманітних причин Україна на довгі десятиріччя опинилась в «братських обіймах» росії, трансформованої в СРСР.

¹¹¹ Ленін закликає захопити Україну. URL: <https://was.media/microformats/zaklik-lenina-shvidshe-zahopiti-bagatu-prodovolstvom-ukrainu/> (Дата звернення: 05.01.2025 року.)

¹¹² Л. Троцький Інструкція агітаторам-комуністам на Україні. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/desyat_zapovidey_vid_lva_trotskogo.html (Дата звернення: 10.01.2025.)

З цих причин за всю історію СРСР саме Україну більше за всі союзні республіки тримали у «сталіних кайданках», найжорстокішим чином присікаючи найменші спроби віддалення від москви.

Саме тому проголошення Україною незалежності 24 серпня 1991 року стало чи не найболючішим ударом по російській політиці і по російській політичній еліті. Історичний шлях росії сформував у російського народу і його еліти імперську свідомість, оцінку своєї особливості, свого виняткового призначення.

Сутність російської держави зводиться до постійного підтвердження власної величі й унікальності. З цією метою росія усю свою історію проводила експансіоністську політику, намагаючись захопити (і захоплюючи) країни і території, встановлюючи протекторати, експортуючи революції і т. зв. «народні рухи». За свою історію росія знищила 58 країн¹¹³.

«Від 1228 р. Москва розв'язала 160 воєн. До ХХ ст. її територія розширилася з 216 тис. до 23 млн км². Московське царство, яке виникло у ХV ст. на руїнах Улуг Урусу – Орди, розбудувалося загарбанням чужих територій. Почало з підкорення сусідніх руських князівств та Великого Новгороду, завоювання державних утворень фіно-угорських народів. Насильницька асиміляція підкорених народів, знищення їхньої мови, самобутньої культури, вірувань були тоді, є і тепер основою політики Московії»¹¹⁴.

Як свідчать цифри, лише у ХХ-ХХІ століттях росія майже 50 разів вдавалась до прямої або прихованої агресії безпосередньо або через своїх сателітів практично на всіх континентах планети. При цьому зміна політичних режимів в росії (від сталінського тоталітаризму до хрущовської «відлиги», брежнєвської диктатури політбюро, а від неї до горбачовської перебудови та ельцинської демократії), не змінювали сутності російської держави, справедливо визначеної президентом Р. Рейганом як «імперія зла».

¹¹³ Список держав, знищених внаслідок московської (російської) експансії. Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 05 січня 2025 року.)

¹¹⁴ Цит. С. Руденко. *Анатомія ненависті. Путін і Україна* [Текст] / Сергій Руденко. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2024. – С. 101.

Особливості існування, на думку російських ідеологів, окремої «російської цивілізації» обумовили і традиції успадкування влади, коли вона передається або в спадок по лінії родинних зв'язків, або за домовленістю. Відсоток голосів поданих на останніх «виборах» путіна на посаду президента росії, повністю збігається з такими ж відсотками, що подаються на «виборах» очільників країн, що входять до середньоазійської цивілізації. За даними групи «Рейтинг», лише 21% російського населення вважають демократію найкращим політичним режимом¹¹⁵.

Аналіз перших виборів, що відбулись після розпаду СРСР, свідчить, що в більшості країн колишнього СРСР до влади прийшли лідери, які підтримували ідеї національної незалежності і суверенітету. Здавалось, що так відбувається і в і у росії. Президент б. єльцин проголошував ідеї дружби і єдності усіх країн колишнього СРСР наміри будувати світле демократичне майбутнє. Але так лише здавалось. Єльцин був не меншим прихильником імперськості росії, ніж його владні попередники і політичні нащадки. Яким би демократом і борцем з комунізмом він не здавався, він залишався виплеканим кпрс партійним чиновником, який за всі роки свого життя ввібрав у свою свідомість ідеї російського державного шовінізму, зверхності росії над світом і т. ін. Серед цих постулатів був і постулат щодо неможливості існування росії без України.

Відомий опозиційний публіцист А.А. Піонтковський зазначає:

«Згадайте численні спроби Єльцина під виглядом створення єдиної держави поглинути Білорусь. Це така програма російського фашизму, яка досить чітко була виражена ще 1997 року в так званому анонімному маніфесті (насправді його автори відомі це Костянтин Затулін, Андронік Мігранян): «СНД: кінець чи початок історії». Там цілком відверто було сказано, що їхньою метою є домінування в цій організації. Для досягнення цієї мети пропонувалося використовувати всі методи заохочення етнічних

¹¹⁵ Авторський блог М. Шейтельмана на каналі You Nub. 26 квітня 2024 року.

конфліктів. Щодо України, зокрема, пропонувалася економічна блокада на зразок блокади Куби Сполученими Штатами. Тобто ця імперська ідея доволі поширена в російській імперській політичній верхівці...»¹¹⁶.

Екс-міністр закордонних справ України Володимир Огризко твердить, що б. єльцин не уявляв собі майбутнього Росії без України:

«Ще в період між 24 серпня 1991 року і 1 грудня 1991 року Єльцин, за словами однієї з його найближчих радниць і помічниць Галіни Старовойтової, розмірковував над тим, що буде далі, й на її слова, мовляв, Борис Ніколаєвич, ви ж бачите, що Україна «уходить», він відповів: «Да нічого, тут нужно с Горбачовим разобраться, а потом ми хохлов всьо равно к рукам приберьом»¹¹⁷.

Вже через два дні після проголошення Україною незалежності прес-секретар президента росії п.волошин за дорученням президента росії б.єльцина оголосив заяву, що росія залишає за собою право порушувати «перед братніми народами союзних республік» (який цинізм – **П. Ф.**) питання про перегляд кордонів»¹¹⁸. Як наслідок, вже до липня 1992 року перелік територіальних претензій суверенної росії до незалежної України було офіційно оформлено.

22 травня 1992 року верховна рада росії прийняла заяву в якій, так би мовити, наводяться обґрунтування територіальних претензій росії до України. Зокрема, там зазначається, що для визначення статусу Луганської і Донецької областей слід взяти до уваги, що в них:

«...утискають права представників російського народу, які проживають на їх територіях (території незалежної держави - П. Ф.), інших націй і народностей, історично пов'язаних з Росією... Зараз у Росії шириться і рухається питання про перегляд кордонів, зміцнюється громадська думка про прийняття ефективних заходів щодо захисту

¹¹⁶ Цит. за С. Руденко *Анатомія ненависті*. С. 59-60

¹¹⁷ Цит. С. Руденко. С. 54

¹¹⁸ Фурман І. І. Дузь-Крятченко О. П. Експансія російської федерації в Україні 1991-2014 рроку. як складова загальної стратегії ліквідації української державності. Воєнно-історичний вісник 4(34) / 2019. С. 47-67

державних інтересів Російської Федерації, висуваються вимоги про правову оцінку рішень, пов'язаних з передачею Росією Криму Україні... Залишаючись прихильником принципу недоторканності кордонів, що існують в рамках СНД, в тому числі між Російською Федерацією і Україною, Росія має намір суворо дотримуватися основоположних принципів Статуту ООН, НБСЄ, так само як і положень Мінської угоди про створення СНД.... забезпечити суворе дотримання прав всього населення Криму, в тому числі кримськотатарського народу... утриматися від будь-яких дій, спрямованих на придушення вільного волевиявлення населення Криму, що має, відповідно до міжнародних норм, повне право самостійно визначати свою долю»¹¹⁹.

Звернемо увагу на дату цього документа – 1992 рік! Ось коли було закладено фундамент виправдання агресії, її, так би мовити, матеріальна основа.

9 липня 1993 року верховна рада росії прийняла постанову «Про статус міста Севастополя», якою в односторонньому порядку оголосила про його федеральний статус як території росії¹²⁰, що викликало відповідну різку реакцію з боку України.

Найяскравішим прикладом територіальних претензій росії до України були події довкола Керченської протоки, зокрема до о. Коса Тузла. В його основі перебувала політична позиція росії, яку найбільш концентровано сформулював заступник голови адміністрації президента росії о.волошин, який, зокрема, зазначив:

«Ніколи Росія не залишить Україні Керченську протоку. Досить того, що Крим сьогодні український, і ми ледь заспокоїли людей з цього приводу. Досить знущатися над нами. Якщо треба, ми зробимо все можливе і неможливе, щоб

¹¹⁹ Заявление Верховного Совета РСФСР Верховному Совету Украины от 22 мая 1992 года: URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumentiv-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusukrimu-ta-mista-seva> (Дата звернення: 05.04.2025 року)

¹²⁰ О статусе города Севастополя. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 9 июля 1993 года, № 5359-1: URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumentiv-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva> (Дата звернення: 05.04.2025 року)

відстояти свою позицію. Якщо треба, ми скинемо туди бомбу»¹²¹.

Як бачимо, росія вибудовувала агресивні силові методи ведення «діалогу» з Україною з самого початку існування нашої незалежної держави.

Як свідчить професор В. Соловей, генеральний штаб росії мав план війни з Україною ще у 1993 році, однак політичне керівництво росії не наважилось його реалізовувати з огляду на наявність на той час в Україні ядерної зброї (!). Ми не володіємо конкретними фактами, але подальший розвиток історичних подій дає право допустити, що вся історія із заключенням т. зв. Будапештського меморандуму¹²² була спецоперацією росії, яка мала далекоглядні перспективи в контексті підкорення України. Нібито декларуючи визнання територіальної цілісності, суверенітету та незалежності України, росія, однак, створювала відповідні умови для її анексії. Розвиток подальших подій - зайве цьому підтвердження.

Розвал радянського союзу путін визначив як найбільшу геополітичну катастрофу ХХ ст. яка сформувала у його свідомості і свідомості російських шовіністів вимогу відновлення СРСР, а фактично відновлення імперського статусу росії.

Колишній глава МЗС України В.С. Огризко, який добре знає в.в. путіна, даючи розгорнуту характеристику його політичній філософії, підкреслює:

«Він вважає несправедливим, що місію Росії обірвали 1991 року, коли замість того, щоб іти далі, Росію обрізали, рускій народ залишився за межами своєї держави. Але насправді це все «исконно русские земли» і так далі, і так далі. Це все сформувало в нього бачення свого особистого месіанства. І я думаю, що все те, що відбувалося за ці роки, це месіанство, було спрямовано передовсім на Україну. Адже

¹²¹ Глава адміністрації Путіна заявив, що не поступиться Керченською протокою і скине туди бомбу // Хрещатик. URL: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/2363/art/15028.html> (Дата звернення: 04.04.2025 року).

¹²² Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Укладена 5 грудня 1994 року між Україною, Росією, Великою Британією та США про гарантії Україні у зв'язку з набуттям нею неядерного статусу.

без України російська імперія — не імперія, оскільки вона втрачає свої ідеологічні корені, втрачає свої історичні корені, свої релігійні, емоційні й так далі корені. Бо якщо відрізати Московію від Києва, то що залишиться — «лаптями ції хлєбать» та з ведмедями приятелювати? От що залишається від великої історії. Це сакрально. Без святого Володимира як хрестителя Русі їхньої Московщини просто немає, вона не може ні на що претендувати. Хіба не тому він поставив пам'ятник Володимирі в Москві? Тому що це символ того, в їхньому розумінні, нерозривного зв'язку з тими коренями, яких насправді там немає»¹²³.

Як зазначає П. Полянський,

«Путін, як колись Муссоліні й Гітлер, пообіцяв росіянам, що змиє «історичну ганьбу» втрати імперських територіальних надбань донедавна «величної» російської нації»¹²⁴.

Йому вдалося перетворити цю ідею у політичну програму для всієї нації, яка голосно викрикує йому «Хайль», ідучи на смерть у горах Кавказу, в пустелі Сирії, африканських джунглях, на полях і в містах України.

Перший погляд, звичайно, москва звернула на Крим. І до цього були відповідні підстави. «Острів Крим», (як його вдало назвав Василь Аксьонов), ще з часів радянського союзу, як і Республіки Прибалтики, був анклавом, у якому проживала велика кількість колишніх переселенців з різних регіонів росії, скерованих після війни на обезлюднений півострів для підняття народного господарства, а також військовослужбовців збройних сил та силових відомств, що вийшли на пенсію і згідно з законами того часу мали право обрати регіон для постійного проживання. Північне узбережжя Кавказу, Крим і Прибалтика з точки зору кліматичних і економічних показників були надзвичайно привабливими і обирались багатьма військовими пенсіонерами для місця постійного проживання. Десятиріччя служби,

¹²³ Цит за цит. С. Руденко. С. 257-258.

¹²⁴ П. Полянський. Рашизм: теоретична облуда і злочинна практика. Багатовекторний рашизм: початок і кінець. [збірник статей]. Київ : ДП «ГДП», 2023, 245 с. С. 88

яка вся проходила під контролем радянських замполітів з постійним «вливанням у мізки» імперської ідеолого-політичної інформації, відсутність будь-яких зв'язків із Україною, менталітетом українського народу, зверхність у ставленні до українців і т. ін. створювали родючий ґрунт для поширення ідей «руського міра», бажання повернення до росії. Усе це постійно підігрівалося з боку російського керівництва.

Задіяні були усі можливі важелі, починаючи із злочинних. Так, злочинний світ росії через організовані злочинні співтовариства Криму «Сейлем» та «Башмаки» контролював узбережжя з його готелями, базами відпочинку, відпочинковою інфраструктурою, легальний і нелегальний бізнес. Вони дуже активно втручались у політичні процеси, «врегульовуючи» питання в інтересах москви. До речі, саме з їх рядів вийшли і наступні лідери кримських сепаратистів на чолі з сергієм аксьоновим.

Опис історії спроб з боку росії заволодіти Кримом, Чорноморським флотом і т. ін. є добре відомим, не є предметом цієї праці, тому залишимо його історикам. Звернемо увагу лише на окремі питання.

Основна увага, з відомих причин, приділялася Севастополю – базі російського чорноморського флоту, де було зосереджене, так би мовити, основне ударне російське угруповання. В Севастополі разом з військовими пенсіонерами утворилось потужне проросійське лобі, яке постійно «підготувалося» москвою. Так, колишній мер москви лужков, приваблюючи військових пенсіонерів і руське середовище міста в цілому, розпочав у Севастополі велике житлове будівництво. Найпотужніші московські виші (московський державний університет, московський фізико-технічний університет, московський державний університет ім. м. баумана, московський державний інститут міжнародних відносин та ін.) повідкривали у Севастополі філії передусім для дітей осіб цієї категорії. При цьому, основна увага приділялась відбору найталановитіших дітей з подальшим їх направленням на роботу в росію, де їм пропонувались високі оклади та пільги. До 1995 року в тому самому Севастополі не було жодної української школи!

У 1992 році парламент Криму ухвалив Конституцію, яка всупереч законодавству України проголошувала Автономну республіку Крим самостійною державою в складі України. В наступному році була запроваджена, знов-таки всупереч українському законодавству, посада президента АРК. Усе це відбувалось через контрольовані росією структури, у т. ч. злочинні угруповання.

У 2000 році, ще до виборів на посаду президента рф, перебуваючи з візитом у Криму, путін чітко дав усім зрозуміти, що вважає Крим російською землею. Тоді ж він чи не вперше висловив своє ставлення до Північноатлантичного блоку, заявивши, що:

«... на росію там не чекають. А якщо нам скажуть, що нас там не чекають, то ми будемо заперечувати проти того, щоб НАТО наблизилось до наших кордонів»¹²⁵.

Першою спробою, так би мовити, позмагатись силою, перевірити реакцію України, як уже зазначалось, став так званий конфлікт біля острова Коса Тузла. Тоді росія і путін, зрозумівши, що Україна не поступиться, тимчасово відступили, але не залишили своїх агресивних намірів.

Окремого аналізу потребує питання передачі зброї росії та продаж за кордон радянського військового озброєння, що перебувало на озброєнні військових частин української армії або опинилось на території України після виведення радянських військ з країн колишнього Варшавського договору. Сьогодні є усі підстави вважати, що, окрім елементарної корупції, що була в основі цього продажу, це була і спецоперація росії, яка мала на меті послаблення ЗСУ та можливостей військового супротиву з боку України.

Кремль довгий час відмовлявся від укладання т. зв. «Великого договору про дружбу» з Україною у зв'язку з тим, що

«Укладення цього договору означало б, що Кремль відмовляється – юридично, політично, формально – від української території, яка, на їхнє переконання, є їхньою»¹²⁶.

¹²⁵ Цит за С. Руденко. С. 10

¹²⁶ В. Огризко. «Рашизм» як злочинна теорія і практика. Цит. Багатовекторний фашизм...С. 15-23;

Тиск на Україну відбувався не лише шляхом укладення міжнародних угод, а й за допомогою інших засобів. Як заявляв свого часу Ю. Луценко,

«Москва збільшує свій тиск на Україну, просто заганняє її в куток. Кучма не може вже не чіпати не тільки Януковича, донецьких, але й кримських, луганських. Він починає заявляти, що Україна готова вступати в ЄС і НАТО. І ці слова визначили його долю. А для Георгія Гонгадзе стали фатальними. ФСБ обрало його жертвою»¹²⁷.

Як свідчать розсекречені дані Центрального розвідувального управління США, російські спецслужби, виконуючи безпосереднє завдання путіна з метою «розчищення шляху» в.януковичу до влади, напередодні виборів Президента України 2004 р. організували замах на життя кандидата на пост Президента В.А.Ющенка і його смерті вдалось запобігти лише завдяки зусиллям кращих фахівців¹²⁸.

Як відомо це привело до Помаранчевої революції, яка стала добрячим ляпасом путіну, оскільки відкинула перемогу його ставленика в.януковича і реалізацію плану захоплення України.

Однак не слід вважати захоплення України кінцевою метою, яку поставив перед собою путін. Вона більш глобальна і є, по суті, першим етапом на шляху до втілення ідеї щонайменше європейського панування. Будучи послідовником й.сталіна, який мріяв і готувався до всесвітнього панування, він ставить своєю метою підняття статусу росії до «другої наддержави», яка вирішує долю світу.

Таким чином, політичною причиною агресії слід вважати двоєдину мету – відновлення СРСР, повернення їй статусу наддержави, яка керує світом. Загалом це притаманно будь-якій імперії.

¹²⁷ Автора не покидає сумнів щодо справжньої таємниці справ про поставку Україною комплексів «Кольчуга», яка викликала міжнародний скандал, справи про вбивство і саме вбивство Г. Гонгадзе, вбивства ряду відомих державних діячів тому, що вони були інспіровані спецслужбами росії задля тиску на Президента Кучму який випустив програмну книгу «Україна не росія», в якій чітко визначив курс України в НАТО.

¹²⁸ Див. Розсекречено! Спливла правда про замах Кремля на Віктора Ющенка та інших ворогів путіна | oboz.ua URL: https://www.youtube.com/watch?v=g_-RJ7bfPLA ((Дата звернення: 25.01.2025 року.)

«Сутнісне призначення держави як системи управління суспільством у російському варіанті зводиться до утвердження своєї величі як в очах власного населення, так і світового співтовариства. Не маючи власного етнічного базису, московські політичні еліти повсякчас вдавалися до встановлення свого впливу над тими регіонами, де мав місце високий рівень економічного та культурного розвитку, однак у свідомості населення регіональна ідентичність переважала над національною. У зв'язку з цим, без сумніву, російський зовнішньополітичний курс можна схарактеризувати як експансіоністський. Зокрема, під експансією в цьому випадку слід розуміти різновид агресивної політики держави, спрямованої на розповсюдження свого політичного та економічного впливу на інші держави аж до захоплення їхніх територій. У цьому контексті поняттям політики позначаємо узгоджену діяльність елементів державної системи росії з метою реалізації її завдань у галузі міжнародних відносин. Відтак, наявність у політичному курсі певної держави (у нашому випадку – росії) тенденцій до здійснення експансії прийнято позначати терміном «експансіонізм»¹²⁹.

Підготовка росії до агресії не могла залишитись поза увагою західних країн. Світові лідери добре усе бачили і знали. Та й росія не приховувала своїх намірів. Так, на черговому раунді переговорів щодо гарантій безпеки між США та Росією, які відбулися в Женеві 09 січня 2022 р., (практично за місяць до початку активної фази агресії!!!), представник росії, заступник міністра закордонних справ с. рябков заявив:

«...вимагати від Росії поступок у ситуації, коли саме НАТО протягом усіх останніх десятиліть прагне, як то кажуть, «відтіснити» нашу країну і перевести її якщо не на роль підлеглого, то в будь-якому випадку на другі ролі в

¹²⁹ Ми вас розкусили: механізм російської експансії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3583208-mi-vas-rozkusili-mehanizm-rosijskoi-ekspansii.html/> (Дата звернення: 21.01.2025 року).

європейській та міжнародній політиці, причому зробити це з завданням прямої шкоди нашій безпеці, більше не вийде...

Так що НАТО треба збирати манатки і вирушати на рубежі 1997 року»¹³⁰.

Реалізація цієї вимоги повинна була привести до повного підкорення України росії, (а фактично знищення її як суб'єкта міжнародного права), а також і до ряду поступок від країн Європи та США. В абсолютно нецивілізованій формі через заступника голови зовнішньополітичного відомства росії, було передано практично ультиматум, основні вимоги якого зводились до відмови щодо подальшого розширення НАТО, неприйняття до складу блоку України, неприйняття до його складу нових членів, виведення військ та озброєння НАТО з території «старих членів» і т. ін.

Відмова від прийняття ультиматуму запустила лічильник війни.

«Розпочата росіянами «спеціальна воєнна операція» є не що інше, як намагання росії воєнними методами знищити потенційного конкурента на пострадянському просторі. Війна за знищення України як держави й українців як нації в суспільній свідомості нашого народу (і не тільки) утвердила думку про те, що для росії Україна є екзистенційним ворогом»¹³¹

Ідея знищення України базується не лише на хворобливій ідеї «відновлення історичної справедливості» та повернення статусу наддержави. Вона заснована на страху, який завжди охоплює минуле перед майбутнім, регрес перед прогресом, фашизм перед демократією. І це чітко прослідковується у позиціях не тільки в.в. путіна, а й у представників російської політичної еліти. Колишній президент росії д. медведев відверто заявив:

«Існування України смертельно небезпечне для українців. І я маю на увазі аж ніяк не тільки нинішню державу,

¹³⁰ Переговорщик от РФ в Женеве заявил, что НАТО «надо собирать манатки». Воскресенье, 9 января 2022, 18:05. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/01/9/7319822/> (Дата звернення: 20.01.2025 року.)

¹³¹ Цит. Заборонити рашизм. С.5.

бандерівський політичний режим. Я говорю про будь-яку, абсолютно будь-яку Україну. Чому? Наявність самостійної держави на історичних російських територіях тепер буде постійним приводом для відновлення військових дій»¹³².

Ще більш цинічно висловився на закритому засіданні радбезу росії його колишній секретар м. патрушев, який заявив:

«Якщо ми тепер не завоюємо Україну... МИ ВТРАЧУЄМО ВСЕ!!!

Ми не отримаємо родовища сланцевого газу на території Харківської та Донецької областей. Ми не отримаємо такої «критичної сировини» як літій, кобальт, скандій, графіт, тантал, ніобій та інші... якими багата Україна.

Ми не отримаємо джерела хліба та продовольства... де є величезні запаси, надлишки хліба, але їх важко взяти одразу, там досі бандерівщина...

Ми маємо посунути на Україну не менше трьох мільйонів ротів із північної голодної Росії.

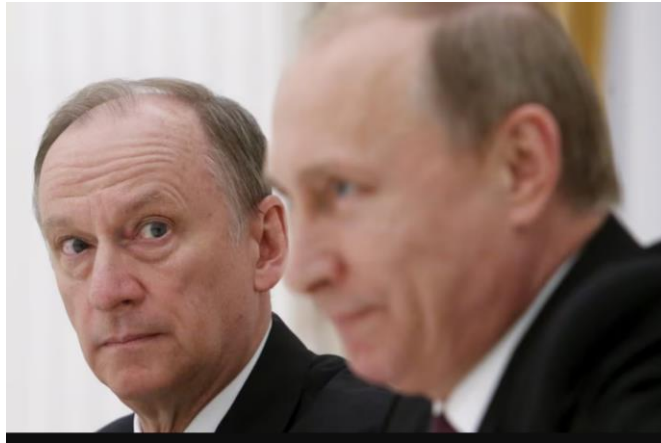
Помістити півторамільйонну армію в Україні, ближче до кордонів ЄС, щоб вони тремтіли...

На захоплених територіях треба розширити застосування розстрілів (і все це викладати в соціальних мережах... СТРАХ - це наша головна зброя). Без цього збудувати Росію майбутнього неможливо.

Без силових відомств та інших подібних їм організацій з каральними функціями РФ, як імперія, існувати не може»¹³³.

132 Медведєв намагається налякати українців Україною та погрожує "вічною війною". URL: <https://news.online.ua/medvedjev-namagajetsia-naliakati-ukrayinciv-ukrayinoiu-ta-pogrozuje-vicnoiu-yiinoiu-871515/> (Дата звернення: 12.01.2025 року.)

133 М. Патрушев. Виступ на закритому засіданні Ради безпеки росії. URL: <https://www.facebook.com/groups/6317641281665275/posts/8897045347058176/> (Дата звернення: 10.01.2025 року.)

м. патрушев і в. путін

Подібних висловлювань представників російської еліти можна навести безліч.

Політична система, яку вибудував за роки свого панування в.путін, базується на:

- низькому протестному потенціалі народу, що задурманений надзвичайно потужною багаторічною ідеологічною його обробкою, масовими репресіями, що мають тенденцію до розширення і широке висвітлення у ЗМІ;
- великій, масовій довірі особисто до диктатора, яка заснована на багаторічній і високоефективній пропаганді його особистих якостей (звичайно, або взагалі видуманих, або агровано збільшених)¹³⁴;
- великому рівні консолідації елітних груп, зосереджених «біля трону», яким протягом багатьох років надаються усілякі преференції, особливо в частині можливостей для збагачення;
- підтримці армії та спеціальних служб, яка заснована також на преференціях;
- повному контролю над регіонами та їхніми елітними групами¹³⁵.

¹³⁴ У цьому зв'язку доцільно навести точку зору В.Пастухова, який зазначає: «Стабільність путінського режиму тримається на непробивній лояльності обивательської маси. Ось де справжнє дно. Ця маса керується не ідеями, а упередженнями. Її інтереси не виходять за межі її крихітного містечкового світу. Вона обожує владу як джерело всіх цінованих нею благ і водночас ненавидить її за те, що ці блага протікають повз неї. Її соціальний ідеал — вийти «з грязі у князі», нічого посутньо не змінюючи. Вона мріє бути «згори» і щаслива, коли бачить колишніх світу сього лежачими пластом «знизу» Вона жадібна, ненаситна, погано освічена і заздрісна». URL: https://eho.msk.ru/blog/pastuhov_v/2768324-eho ((Дата звернення: 11.01.2025 року).

¹³⁵ «Український інститут майбутнього», Санкції кроти РФ: що насправді може зламати режим Путіна». URL: <https://uifuture.org/publications/sankcziyi-proti-rf-shho-naspravdi-mozhe-zlamaty-rezhym-putina/> ((Дата звернення: 21.01.2025 року.)

На тих самих «китах» тримаються усі фашистські, тоталітарні, диктаторські режими і вибудовані ними політичні системи. Нічого нового. На цьому тримались і Гітлер, і Муссоліні, і Сталін, і Мао Цзедун і ще тримається Кім Чен Ин і, звичайно, путін та інші.

Однак,

«Міжнародна історія точно підтверджує тезу про те, що політичні системи є недовговічними засобами для досягнення мети і що доля кожного співтовариства, об'єданого лінгвістично та духовно, залежить в кінцевому рахунку від виживання певних фундаментальних ідей, навколо яких згуртовувалися численні покоління і які, таким чином, символізують наступність суспільства»¹³⁶.

За словами депутата Європейського парламенту Карла фон Габсбурга:

«Сьогоднішня Росія насправді є класичною колоніальною імперією, що керується з Москви. Це починається з економічної експлуатації колоній і продовжується пригніченням народів цієї колоніальної імперії, аж до спроб використати їх чоловіків як гарматне м'ясо в колоніальній війні проти України»¹³⁷.

Уся суть «самобутньої російської цивілізації» сьогодні знаходить свій вияв у політиці путіна. Як справедливо зауважив В. Огризко,

«Росія вкотре підтвердила, що є не лише імперією зла, а й уособленням світового зла. Зміна режимів у Росії не міняє варварської, войовничої та глибоко антидемократичної сутності російського суспільства»¹³⁸.

Додамо – не змінює приналежності до цивілізації!

«Експерти, які знають Путіна, вважають, що він узяв тезу про зіткнення цивілізацій за основу свого плану щодо України.

¹³⁶ Adda B. Bozeman, *Strategic Intelligence and Statecraft* (Washington: Brassey's (US), 1992/ Цит. за С. Хантінгтон. С. 45

¹³⁷ «Колоніальна імперія»: Онук останнього імператора Австро-Угорщини закликав знищити росію. URL: <https://flot2017.com/kolonialna-imperiia-onuk-ostannoho-imperatora-avstro-uhorshchyny-zaklykav-znyshchyty-rosiiu/> ((Дата звернення: 25.01.2025 року.)

¹³⁸ Цит. Багатовимірний рашизм. С. 18.

*Розрахунок був простим: щойно російські війська увійдуть до країни, вона розколеться по лінії Хантінгтона, і східна православна Україна добровільно приєднається до Москви. Але цього не сталося. І сьогодні цивілізаційна лінія Хантінгтона проходить не Збручем, а збігається з лінією фронту».*¹³⁹

Мета анексії України, повернення її під владу росії за планами кремлівської злочинної організації була б лише першим кроком в ланцюгу реалізації її глобальних планів.

Газета The Times пише:

«Кінцева мета війни в Україні – перекроїти світовий порядок. Видання згадує, що приблизно через 48 годин після початку повномасштабного вторгнення в Україну в 2022-му на сайті «РІА новин» була випадково опублікована переможна стаття під назвою «Наступленіє росії та нового міра»

«Новий світ народжується на наших очах. Військова операція росії в Україні відкрила нову епоху... Україна повернулася до росії. Це не означає, що її державність буде ліквідована, але вона буде переформатована, переустановлена і повернена у свій природний стан частини російського світу», — говорилося в статті...

*The Times відзначає, що майже через три роки стаття залишається зразком амбіцій росії щодо України. Хоча на Заході конфлікт розглядається в основному як битва за територію, кінцева ціль москви — підкорити Україну і змінити глобальний порядок»*¹⁴⁰.

Публікація цього матеріалу була помилкою редакції, і її швидко прибрали, але її встиг побачити весь світ.

Виходячи із сказаного, можна підтвердити зроблений вище висновок – **лінія розлому в Європі (а можливо й у світі) проходить**

¹³⁹ Ярослав Грицак. Линия разрыва для Украины. URL: <https://nv.ua/opinion/luchshee-oruzhie-protiv-rf-227432.html> Дата звернення 04 серпня 2025 року.

¹⁴⁰ @dmytrogordon_official t.me/dmytrogordon_official/88192 Feb 14 at 11:00

сьогодні по лінії розмежування цивілізацій – Євроатлантичної та Азійської.

Політико-ідеологічні причини. Для вирішення питань відновлення місця і ролі росії в міжнародних відносинах, її статусу як провідного геополітичного гравця керівництву росії потрібна була безумовна підтримка основної маси населення країни. Слід було відродити дух націонал-шовінізму, який активно підтримувався протягом практично усієї її історії, сформувати відповідну національну соціальну свідомість.

Завдання цієї роботи не пов'язано із аналізом змісту і сутності суспільної свідомості. Нас цікавитимуть лише питання впливу суспільної психології та суспільної ідеології на агресію росії проти України, на ставлення до неї російського суспільства і т. ін.

Звичайно, що основним елементом, який потребує аналізу в контексті предмета цієї роботи, є аналіз змісту політичної ідеології російського суспільства, процесу її формування та впливу на нього. При цьому не будемо проникати у глибини філософії – залишимо це для фахівців. Однак вважаємо за необхідне висловити деякі, так би мовити, базові підходи до питання.

Політична психологія, як і політична ідеологія, є складовою суспільної свідомості, яка визначається як

«вища, властива тільки людині і пов'язана з мовою функція мозку, що полягає в спілкуванні, оціночному і цілеспрямованому відображенні і конструктивно-творчому створенні дійсності, у попередній уявній побудові дій і передбачення їх результатів, у розумному регулюванні і саморегулюванні поведінки людини»¹⁴¹.

Відбиваючи реальні життєві процеси, суспільна свідомість знаходить свій прояв у філософії, політичних ідеях, правосвідомості, творах літератури та мистецтва тощо.

При цьому слід виходити з того, що суспільна свідомість, будучи елементом, складовою частиною суспільного буття, являє собою

¹⁴¹ Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. Политиздат, 1972. С. 83.

сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів і т. ін., які виникають у суб'єктів суспільного буття в процесі життєдіяльності. Саме тому суспільне буття, будучи реальним, визначає суспільну свідомість. Але її визначає не тільки воно, а й суспільна практика суб'єктів суспільного життя. Саме через неї трансформуються ідеї, погляди, уявлення, почуття і т. ін., які виникли у суспільному бутті.

Суспільна свідомість - це не монолітне явище, а складна структура, що поділяється залежно від критерію, обраного для аналізу. Під цим кутом зору вона може бути диференційована: за суб'єктом – на загальнолюдську, групову (класову, національну, соціальної групи та ін.), індивідуальну; з точки зору конкретно-історичного підходу - на релігійну, філософську, міфологічну.

«Виходячи з різних форм діяльності, в процесі яких виробляється, чи сфер діяльності, у межах яких складається – екологічна, економічна, правова, політична, моральна, естетична релігійна, філософська, наукова» суспільна свідомість¹⁴².

Політична свідомість як один із складових елементів суспільної свідомості являє собою сукупність ідей, поглядів, оцінок, почуттів і т. ін., що виникають у зв'язку із відповідними політичними процесами в соціумі, відбиваючи явища політичної дійсності. Політична свідомість є частиною тієї реальності, яку вона відображає, і одночасно формується нею.

Політична свідомість відображає політичну сферу життєдіяльності соціуму, концентруючи в собі «образ бажаної політики».

«Можна виділити три рівні, три складові елементи політичної свідомості: 1) звичайний рівень - політична психологія; 2) теоретичний рівень – політична ідеологія; 3) мотиваційно-поведінковий рівень - установка на певного роду дії»¹⁴³.

¹⁴² Там само.

¹⁴³ Козырев Г. И. Основы социологии и политологии. Учебник. М. Форум 2008. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-7886.html> (Дата звернення: 28.01.2025 року.).

Суб'єктами політичної свідомості виступають як окремі соціальні групи (народи, нації, класи, суспільство в цілому), так і окремі особистості, але не індивідуально, а як представники соціальних груп¹⁴⁴.

Політична свідомість, будучи однією із форм суспільної свідомості, займає у її структурі особливе місце, оскільки існує не відокремлено, а перебуває у постійному зв'язку з іншими формами свідомості, впливаючи на них і отримуючи, одночасно, зворотний вплив від інших форм.

Якщо вести мову про політичну психологію, то слід зазначити, що вона включає в себе різноманітні властивості психіки особистостей, що тим чи іншим чином мають відношення до політики. До цих властивостей слід віднести різноманітні установки, традиції, цінності, емоції і т. ін. Усі вони впливають на загальне ставлення до політики – її оцінку, а звідси і підтримку або засудження. Фахівці зазначають, що найважливішою складовою політичної психології є установки, оскільки вони формують у суб'єкта політики готовність діяти відповідним чином. Процес формування установок здійснюється під впливом діючих на нього суджень, думок, чуток, позицій і ін.¹⁴⁵ Особливо слід підкреслити, що на політичну психологію суттєвий (якщо не визначальний) вплив здійснюють національний менталітет та релігійна приналежність. Наочний приклад впливу останньої – політична психологія вірян Греко-католицької церкви і ПЦУ з одного боку, та ПЦМП, коли їх ставлення до агресії, дій агресора та т. ін. суттєво різняться.

Важливе значення у формуванні політичної психології має психологічний вплив, особливо в умовах війни. Ми всі є свідками, яке значення він набув останнього часу, зокрема в умовах розвитку інформаційних технологій. Слід віддати належне нашому ворогові – він своєчасно оцінив його значення і відповідним чином підготувався. Значення впливу лише «останкінської голки» на політичну психологію російського суспільства важко переоцінити. Діяльність російських

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Там само.

телевізійних пропагандистів, усіляких там соловйових, скабєєвих, шейніних, симонян та ін., яка здійснювалась на основі кремлівських шпаргалок, досягла своєї мети – сформувала в російського народу почуття ненависті до України та українців, відмову від визнання України як самостійної незалежної держави, а українців як самостійної нації. Одночасно під цим впливом сформувалось ставлення до російського диктатора путіна як до керівника, на якого покладена велика місія відновлення «величі» росії. Суттєвий вплив на формування політичної свідомості здійснює і російська православна церква, яка є нічим іншим, як філією фсб росії. Церква має великий вплив на свідомість росіян, більшість яких проживає у малоцивілізованих районах, де роль служителів церкви традиційно надзвичайно значна.

Для росії, яка є багатонаціональною колоніальною імперією, важливе значення для здійснення психологічного впливу має приналежність об'єкта впливу до тої чи іншої етнічної групи. Звичайно, що така національна багатогранність створює для центру значні проблеми. Протести в Дагестані, Бурятії проти мобілізації оголошеної диктатором, показали, що в питаннях урахування національно-етнічної приналежності в процесі здійснення психологічного впливу, в росії не все в порядку.

Політична психологія більше цікавитиме нас в розрізі її впливу на рівні біосоціального фактора, коли в його структурі виділяється вплив на особистість і через неї на злочинну поведінку. У контексті аналізу політико-соціального фактора, особливе значення мають ідеологічні його складові.

Політична свідомість при її диференціації за критерієм рівня поділяється на буденну, емпіричну, *ідеологічну* та наукову¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Дозволимо собі нагадати, що ідеологія є процесом створення, поширення та реалізації певного соціального ідеалу. Ідеалом є граничне уявлення про деякий об'єкт, про те, яким він має бути згідно з нашими бажаннями. Соціальний ідеал є узагальненим уявленням ідеалізованого соціуму, тобто соціуму, позбавленого травмуючих свідомість людей протиріч. Соціальний ідеал як основа суспільства складається із спеціалізованих ідеалів, що відбивають ті чи інші аспекти життя соціуму. До них відносяться економічний, політичний, етичний, естетичний, світоглядний та низка інших ідеалів.

«Ідеологія — це система поглядів, ідей, теорій, принципів, що відображають суспільне буття крізь призму інтересів, ідеалів, мети соціальних груп, класів, нації, суспільства. ... Ідеологія слугує своєрідним механізмом приведення ідей в дію, активізації людей»¹⁴⁷.

Англійський філософ Маклеллан називав ідеологію

«найбільш невовимим концептом у всій соціальній науці»¹⁴⁸.

Якщо політична психологія більш «приземлена», то політична ідеологія заглиблено теоретизована з'ясуванням змісту і розвитку політичних процесів та явищ.

«Політична ідеологія становить ядро політичної свідомості, оскільки дозволяє класу чи соціальній групі усвідомити свої докорінні інтереси. Вона також передбачає певну програму політичних дій задля досягнення своїх цілей. Установка на певного роду дії виробляється внаслідок взаємодії (протидії) політичної психології та політичної ідеології. Лише ті ідеї (знання, уявлення), які опановують свідомість людей, стають надбанням духовного світу особистості, соціальних груп, їх переконаннями і світоглядом, можуть стати мотивами їхньої поведінки. У свою чергу участь у політичній діяльності, політичному процесі також сприяє формуванню політичної свідомості»¹⁴⁹.

У зв'язку із розвитком інформаційних технологій і інформаційних систем способи поширення ідеологічних постулатів у ХХІ сторіччі вийшли на новий, більш високий рівень активного впливу на свідомість широких верств суспільства. При цьому змінились стратегія і тактика ідеологічної обробки свідомості, часто вона здійснюється абсолютно непомітно, ненав'язливо, впливаючи на несвідомі почуття суб'єктів впливу, реалізуючи себе на буденному рівні.

¹⁴⁷ Філософія. Підручник. За заг. ред. Горлач М.І., Кремін В.Г., Рибалко В.К. – К. 2000 Консум, 2000. — 672 с.

¹⁴⁸ McLellan D. Ideology. Minneapolis : University Minneapolis Press, 1986. 99 p. РОКУ.1

¹⁴⁹ Идеология в системе общественного сознания. Смирнова Е. В. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-v-sisteme-obschestvennogo-soznaniya/viewer> (Дата звернення: 01.02.2025 року.)

Ефективність такого впливу надзвичайно висока, що ми спостерігаємо щоденно. Так, «...тоталітарна росія, переслідуючи мету досягнення щонайменше панування в Європі, здійснює активні дії щодо формування вигідної для себе ідеологічної складової політичної свідомості в різних країнах Європи, особливо в процесі передвиборної агітації. Такими були події в Румунії, коли за допомогою мережі TikTok росіянам в короткий термін вдалося сформувати підтримку раніше маловідомого проросійського ультраправого кандидата на посаду президента Румунії К. Джорджеску. Таке втручання у внутрішні справи незалежної країни обумовило рішення Конституційного суду Румунії визнати вибори недійсними у зв'язку із безпрецедентним впливом іншої країни на ідеологічну позицію виборців. На жаль, є багато фактів спроб такого впливу на ідеологічні позиції громадян Німеччини, США та інших країн як у процесі виборів, так і при формуванні ставлення до інших міжнародних подій та їх оцінок.

Ідеологія як така не може існувати у вакуумі, Вона призначена «обслуговувати» відповідну концепцію, бути, так би мовити, її фундаментом. Такою концепцією, доктриною в росії сьогодні є концепція «руського міра».

До формулювання цієї концепції політична ідеологія росії обслуговувала концепцію триєдності, що була розроблена у XIX ст. в період царювання російського імператора Миколи I його міністром С.С. Уваровим, виражена у формулі «самодержав'я-православ'я-народність». Саме вона стала предтечою концепції «руського міра». У кінцевому результаті всі «пошуки» російських теоретиків політичної ідеології тим чи іншим чином, тими чи іншими словами відтворювали саме цю формулу.

Фактично цю формулу підтримував і ідеолог руського фашизму Іван Ільїн, який ще у 1938 році, напередодні Другої світової війни, в книзі «Основи боротьби за національну Росію» зазначав:

«Ця гілка немає причин ворогувати з іншими гілками того ж таки народу і відокремлюватися в окрему державу. Відді-

лившись, ця держава віддає себе на завоювання та пограбування іноземцям»¹⁵⁰.

Під час панування комуністичної влади ця сама формула теж існувала, будучи препарованою і сформульованою від гаслом «пролетарський інтернаціоналізм». При цьому «самодержав'я» було замінено керівною роллю комуністичної партії, «православ'я» – марксизмом-ленінізмом, а «народність» – створенням нової історичної спільноти людей «совєтський народ»¹⁵¹.

Закінчення холодної війни сформувало у західному політикумі почуття, яке, як зазначалось вище, Ф. Фокуяма назвав «кінцем історії». Кінець оцінкам цього ставлення поклала промова путіна, яку він проголосив наприкінці свого другого терміну на посту президента рф у Мюнхені на Міжнародній конференції з безпеки 10 лютого 2007 року. В ній він чітко і однозначно висловив фактично реваншистські вимоги росії, пов'язані із відновленням її статусу на міжнародній арені. Він заявив, що росія (читай – він сам) не сприймає «однополярного світу» і вимагає відновлення свого статусу у політичному житті планети, того, який був у радянського союзу. Основні тези цієї промови були такими:

¹⁵⁰ Цит за С. Рудченко *Анатомія ненависті ...* С. 77

¹⁵¹ Більш детально про цю формулу див. нижче.

- *«Для сучасного світу однополярна модель є неприйнятною, а то й взагалі неможливою».*
- *«Уся система права однієї держави насамперед, звичайно, США, переступила свої національні кордони в усіх сферах: і в економіці, і в політиці, і в гуманітарній сфері нав'язується іншим державам».*
- *«Росія — країна з більш ніж тисячолітньою історією, і практично завжди вона користувалася привілеєм проводити незалежну зовнішню політику. Ми не збираємося зраджувати цій традиції і сьогодні»¹⁵².*

І це було проголошено тоді, коли росія була рівноправним членом неформального клубу G-8, її позиція з політичних питань завжди з увагою сприймалась світовими лідерами. Але путіну цього було замало. Він прагнув повернення росії на ті позиції, які займав радянський союз. Найменше, на що він погоджувався, так це на те, щоб росія вирішувала питання лише з одним партнером – Сполученими Штатами Америки. У цьому випадку росія могла б погодитись на двополярний світ. При цьому на момент проголошення цих вимог росія давно втратила свої позиції у світовій політиці і економіці. Зазіханки путіна аж ніяк не відповідали її реальному місцю у світі.

Виступ путіна був оцінений однозначно як реваншистський. Особливо негативні почуття викликали антиамериканська і антинатовська спрямованості промови. Усі провідні політики США і світу так чи інакше відреагували на неї фактично цю промову, висловивши, м'яко кажучи, несприйняття проголошених путіним тез. Фактично цю промову можна порівняти з Фултонською промовою Вінстона Черчилля, яка поклала початок холодній війні. Але це досить поверховий погляд, оскільки реальна підготовка війни росією, як вже зазначалось, почала здійснюватись практично з 90-х років минулого століття.

Особлива увага приділялась формуванню відповідної ідеологічної спрямованості російського суспільства. Російська ідеологічна машина

¹⁵² Википедія. Мюнхенская речь Владимира Путина. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Дата звернення: 08.03.2025 року.).

формувала політичну ідеологію російського суспільства, використовуючи різноманітний арсенал засобів – від формування у суспільній свідомості агрованого ставлення до оцінки перемоги у Другій світовій війні (ДСВ), перебільшеної оцінки у цьому СРСР, масового прославлення силових структур у ЗМІ, кінострічках і т. ін. і до тиражування брехливих видуманих історій, що повинні були викликати в народі підйом національно-шовіністичних почуттів.

Британський історик Джефрі Госкінг у зв'язку із цим зазначає:

«Якщо і є якесь національне досягнення, яке б усі росіяни згадували з гордістю, то це перемога над нацистською Німеччиною у Другій світовій війні. ... Але який це патріотизм? Російський чи советський? Якщо російський, то етнічний чи імперський? Советська держава цьому сприяла чи переешкоджала? Ця відсутність визначеності є казусом... Історики все більше наголошують на необхідності розрізняти етнічне (“руськіє”) та імперське (“росіяне”). Це майже так само, як розрізняти “англійське” і “британське” чи “турецьке” й “османське»¹⁵³

Пропагандистська компанія була спрямована, з одного боку, на «сльозливих» російських обивателів, готових повірити будь-якій брехні, що спливає з вуст російських пропагандистів, а з другої – на зарубіжних політиків, які, якщо бути відвертими, не завжди орієнтуються в реальній ситуації в Україні. Ідея згуртування народу довкола перемоги над фашистською Німеччиною досягла своєї мети. Гасло «Можемо повторити» стало надзвичайно популярним в росії, оголивши усю сутність «руського міра».

У колонці поглядів американського політичного видання The Hill зазначено:

«Багато хто на Заході хоче думати, що проблемою є Путін. А росіян часто сприймають як пасивних жертв державної пропаганди і мимовільних учасників жахів, які чинить їхня влада. ... Від початку російсько-української війни у 2014 році

¹⁵³ Geoffrey Hosking. “The Second World War and Russian National Consciousness”, Past & Present, N 175 (May, 2002), 162.

мене переслідує одна фраза: «Вони (українці) розіп'яли маленького хлопчика в одних трусиках». Лунає гротескно, як щось зі страшної казки. І, звісно, цього насправді не було. Але для багатьох людей в Росії так мало бути», – пише автор статті Ендрю Чахоян, науковий директор Університету Амстердама.

Він нагадує, що, поки російські військові, які прикривалися «місцевими ополченцями», захоплювали території на сході України, російське державне телебачення розповсюджувало такі історії для мільйонів глядачів.

Але історія про розіп'ятого хлопчика була не просто огидною пропагандою в дії, пише видання. «Вона продемонструвала, як взаємодіють держава, ЗМІ, інтелігенція та «прості росіяни» у ганебному колі колонізації, з якого не можуть вийти ані правителі, ані ті, ким правлять. ... ця імперія тримається на силі, пов'язана брехнею і підтримується крадіжками чужого мистецтва, культури та історії»¹⁵⁴.

Екрани телебачення заповнили сотні кіно- та телефільмів, у яких прославлялись силові структури, російська армія і т. ін. При цьому все це подавалось у викривленому вигляді, але так, щоб це максимально впливало на глядача, особливо на молодь.

Значне місце займали і політичні передачі, в яких основна увага приділялась, з одного боку, критиці політики Заходу, а з другого – становищу в Україні, яке подавалось глядачеві не тільки викривленим, а й із шаленою ненавистю. Усе це вкупі формувало відповідний настрій у суспільстві росії.

Напередодні війни 12 липня 2021 року путін на сайті президента росії опублікував статтю «Про історичну єдність росіян та українців», в якій було закладено основні ідеологічні підходи до виправдовування російської агресії. Основні концепти, які були закладені в ній, такі:

- росіяни та українці – один народ, єдине ціле;

¹⁵⁴ Політичне видання The Hill. Чому росія насправді напала на Україну. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/> (Дата звернення: 29.01.2025 року.)

4.1. Політико-соціальний фактор як основа агресії росії проти України

- це мої (путіна – П. Ф.) особисті переконання, а не данина політичним обставинам;
- я (путін – П. Ф.), сприймаю наявні протиріччя між росією та Україною як велику біду, трагедію;
- ситуація, яка склалась між нашими державами, є наслідком великих помилок, зроблених як нами і нашими попередниками, так і результатом роботи деструктивних сил, які прагнуть нас роз'єднати;
- щоб зрозуміти теперішнє і зазирнути в майбутнє, ми повинні звернутися до історії.

Саме ці позиції путіна стали основою для розробки кремлівськими ідеологами основ кремлівської політичної ідеології як щодо України, так і щодо країн Євроатлантичної цивілізації загалом .

Практично це саме він повторив у своєму інтерв'ю американському журналістові Такеру Карлсону 9 лютого 2024 р.¹⁵⁵ Здійснюючи спроби історичного аналізу задля підтвердження свої антинаукових висновків, він підтасовував історичні факти, робив невідповідні висновки і тим самим здійснював спробу підвести, так би мовити, «наукову базу» під свої висновки. Особа, яка хоч поверхово знайома з історією реальних багатовікових стосунків України з росією, з першого погляду може виявити всю антинауковість його аргументації. Нею можна лише «замилити очі» західному обивателю, який тільки нещодавно з'ясував для себе, що таке Україна і де вона знаходиться, адже більше 80 років він не виділяв її зі складу СРСР і називав увесь простір 1/6 суші планети, що займав СРСР об'єднаним поняттям «росія».

У цьому немає нічого нового, адже політична влада росії завжди «підкувалася» про підтримку своєї діяльності західним обивателем шляхом формування відповідної ідеологічної бази, яка частіше за все мала у своїй основі або викривлені, або видумані факти, або тлумачила

¹⁵⁵ Говорячи про особу цього журналіста слід зазначити, що, судячи з усіх об'єктивних показників його діяльності, існує висока вірогідність того, що він перебуває на постійному утриманні спецслужб РФ. Його останні заяви (11.04.2025 року.) стосовно того, що Україна продає 50% отриманої від країн антипутінської коаліції зброї мексиканським наркокартелям, тільки підсилюють цю думку.

історію, приховуючи реальні факти і події. Політична ідеологія росії базувалась (і базується) на підготовленому сторіччями ґрунті, який формувався шляхом фальсифікації історії. Ідеологи росії приховують той факт, що саме формування росії являє собою нескінчений ряд анексій чужих територій шляхом війн, шантажу і т. ін. Всього за свою історію росія анексувала 58 державних утворень, починаючи від Казанського царства у 1552 році і закінчуючи Тувінською Народною Республікою у 1944. При цьому не враховуються ті племена, які були фізично знищені внаслідок анексії територій, не враховуються часткові анексії Фінляндії у 1940 р., Грузії у 2008, Криму у 2014¹⁵⁶, спроби анексії ряду областей України у 2022-2025 рр.

Сучасні російські політичні ідеологи сергійцев, дугін, куліков та інші підводять під ідеї, що висловлюються путіним, сучасну «теоретичну» підкладку, використовуючи старі, перефарбовані під сучасні кольори ідеї і концепції. Так, у монографії «Ідеологія російської державності» її автори куліков і сергійцев сформулювали концепцію фаз розвитку російської державності, які, нібито, давали відчутний поштовх її розвитку. Ними було виділено чотири з них: перша фаза – в часи царювання івана II, друга – при імператорі петру I, третя – при леніні та сталіні і четверта – це вже наші часи при «царюванні» путіна. При цьому, пояснюючи зміст пропонованої концепції і характеризуючи останню її фазу, куліков підкреслює:

«Ми бачимо Росію як «народну імперію», де государ обирається народом, і нам здається, що це справжня форма існування нашої держави, влади та російської цивілізації. Ця форма створила нашу державу за царювання Івана III і незмінно відтворювалася з варіаціями та спотвореннями в усі епохи, в тому числі радянську та нинішню. Самі Ради були формою справжнього народоправства, інша річ, що їхню номінальну владу підім'яла під себе Компартія»¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Список держав, знищених внаслідок московської (російської) експансії. URL; <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 25.02.2025 року.)

¹⁵⁷ Сергейцев Т. Н., Куликов Д. Е., Мостовой П. П. Идеология русской государственности. Континент Россия. М. Питер, 2020. 688 с. Така позиція автора у повному обсязі суперечить навіть чинній Конституції росії яка у ст.1 закріплює положення що: «Російська Федерація – Росія є демократична

Вже у 2022 році той самий сергійцев одразу після поразки російських військ під Києвом опублікував у російському інформаційному агентстві «РІА-Новини» статтю «Що росія повинна зробити з Україною», яка була розцінена політичними діячами різних країн та політичними оглядачами, як програмна для чинного російського керівництва та політикуму. Основна ідея статті полягала в обґрунтуванні висновку, зробленого автором, про необхідність повного знищення України як суверенної, незалежної держави, проведення масових репресій і чисток за національною, етнічною, політичною та релігійною приналежністю.

В основу своєї програмної статті він заклав «ідею» боротьби російського народу з фашизмом, безсоромно граючи на почуттях історичної пам'яті перемоги у ДСВ, яка протягом багатьох років постійно підживлювалась путінським режимом. З цією метою у статті він «обґрунтовує» наявність в Україні пануючої ідеології фашизму, базуючи це на неіснуючих фактах і роблячи на їх основі висновки, які не відповідають дійсній ситуації в Україні. При цьому автор стверджує, що Україна на відміну від колишніх республік СРСР – Грузії та країн Балтії (чомусь не згадуються інші колишні республіки – той самий Азербайджан, Казахстан та ін.? Можливо, це написано, так би мовити, із «запасом» на подальшу експансію?), неможлива як національна держава, а спроби її створити закономірно призводять до нацизму.

Щоб не бути голослівним, наведемо цитату з його «наукового опусу»:

«Нинішня нацифікована Україна характеризується своєю безформністю та амбівалентністю, які дозволяють їй маскувати нацизм як прагнення до «незалежності» та «європейського» (західного, проамериканського) шляху «розвитку» (реально - до деградації), й стверджують, що в Україні «немає нацизму», «лише поодинокі випадки». Справді, немає ні головної нацистської партії, ні фюрера, ні

повноцінних расових законів (тільки урізаний варіант у вигляді репресій проти російської мови). Як результат – жодної опозиції чи опору режиму. Проте все перераховане не робить український нацизм «полегшеною версією» німецького нацизму першої половини ХХ століття. Навпаки: оскільки український нацизм вільний від таких «жанрових» норм і обмежень (які, по суті, є продуктом політичних технологій), він може вільно поширюватися як основа будь-якого нацизму – як європейського, так і в його найрозвиненішому вигляді, американського расизму.»¹⁵⁸

Президент України В.О. Зеленський у зверненні до парламенту Румунії підкреслив, що ця стаття - не просто текст. У ній описується *«чіткий і прорахований порядок знищення всього, що робить українців українцями, і самих наших людей – тих, кого не вдасться зламати і підкорити. ... Сказано, що навіть назву нашої держави потрібно стерти. Фактично сказано, що загибель максимальної кількості наших людей у війні лише вітається»¹⁵⁹.*

Стаття не тільки викликала бурхливу реакцію зі сторони українського політикуму, а й отримала відповіді від політичних діячів країн, які підтримують Україну. Так, міністр закордонних справ Латвії Едгарс Рінкевичюс назвав цю публікацію «звичайним фашизмом»¹⁶⁰, а депутат Бундестагу від Християнсько-демократичного союзу (ХДС) Томас Хайльман у зв'язку з її публікацією звернувся до прокуратури Берліна, зазначивши, що ця стаття може бути порушенням Конвенції про запобігання геноциду та покарання за нього.¹⁶¹

¹⁵⁸ Цит. за цит С. Руденко Анатомія ненависті... С.112-113

¹⁵⁹ В. А. Зеленський про статтю РІА Новини: Один із доказів для майбутнього трибуналу. Українська правда. 04 квітня 2022 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/04/4/7337177/> (Дата звернення: 12.02.2025 року.)

¹⁶⁰ Обыкновенный фашизм: глава МИД Латвии отреагировал на статью РИА Новости по поводу украинцев. Европейська правда. 05.04.2022 року. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/04/5/7137233/>

¹⁶¹ Ольга Лебедева Немецкий депутат подал иск к автору статьи в РИА «Новости». Сайт інформаційного агентства Дойче Вели. 08.04.2022 року. URL: <https://www.dw.com/ru/nemeckij-deputat-podal-isk-na-avtora-stati-o-denacifikacii-ukrainy-v-ria-novosti/a-61404136/> (Lfnd ljcnege 12/02/2022 h/)

Сергійцев є автором карти України, яка поділяє її на три сорти. Перший сорт - це Західна Україна, другий – Центр, третій - Схід та Південь.

Ще один з фундаторів російської політичної ідеології, фашистський пропагандист о. дугін на форсайт-форумі в Москві, присвяченому обговоренню майбутнього України, заявив :

«Україна втратила свій шанс бути, вона втратила свій шанс на суверенітет, національну державність, свої позиції у світі, свої інтереси. Україна просто не має існувати»¹⁶².

Він порадив владі і суспільству шукати «іліберальних» союзників на Заході, які можуть підтримати політику путіна і росії стосовно України.

Слід погодитись із зробленими висновками, що стаття стала базою формування нового рівня політичної ідеології росії, в основу якої покладена ідея повного знищення державності в Україні та проведення політики геноциду щодо українського народу. Слід зазначити, що події в Бучі, Ірпені, Гостомелі, поведінка російських вояків на полі бою по відношенню до українських полонених – позасудові розстріли, варварські знущання над живими та тілами мертвих, підтверджують те, що запропонована сергійцевим ідеологія знайшла жвавий відгук серед широких мас росіян.

Підводячи під висловлені ідеї «теоретичну базу», доктор юридичних наук, професор волгоградської академії мвс росії грачов пише:

«Нова форма мирного співіснування різних країн і народів може бути лише формою рівноваги великих державних (неоімперських) утворень. Істотна роль і значення в міжнародній політиці, а також привілеї фактичного суверенітету стануть найближчим часом монополією небагатьох. макрорегіональних чи світових держав імперського типу зі складною внутрішньою організацією (державним устроєм), які неодмінно концентрують у своїх

¹⁶² Форсайт-форум в Москві: каким будет мир после СВО? URL: <https://www.business-gazeta.ru/article/595851> (Дата звернення 12.05.2025 року.)

руках суверенні повноваження зовнішньополітичного характеру. Інші, формально суверенні держави перестануть, по суті, бути такими»¹⁶³.

Ідеологічно «лінію цивілізаційного розлому» між росією та Заходом можна визначити як прірву, сторони якої «рухаються» у протилежних напрямках – одна в напрямку співдружності цивілізованих демократичних країн світу, а друга - назад, в СРСР. При цьому слід зазначити, що протягом тисячоліть напрямок розвитку української нації не змінювався – він був спрямований на Захід, а не на Схід. Дух волелюбного козацтва, уособлений в постатях великих українських гетьманів, ватажків та лідерів національно-визвольної боротьби, починаючи від І. Богуна і закінчуючи С. А. Бандерою, дисидентами шістдесятниками, завжди був присутній в Україні та визначав прагнення українського народу до незалежності, свободи, до отримання права вирішувати власну долю. Якщо Індія довгий час визначалась як найважливіша коштовність в короні Британської імперії, то Україна була таким найдорожчим діамантом у короні російських правителів. Саме тому Україна посідає найважливіше місце у націонал-шовіністичних теоріях російських ідеологів.

«Звідси рашистські кліше про Україну як «недодержаву», «проект, що не здійснився», «проект «антиросія»» та повсякденна пропагандистська обробка російського суспільства цинічною брехнею про те, що «Україну, створили більшовики», «Україна перебуває під зовнішнім управлінням» тощо»¹⁶⁴.

Війна, яку розв'язала росія проти України, привела до протилежних наслідків, на які розраховував агресор – вона не тільки не внесла розбрату в українське суспільство, а навпаки – активізувала процес створення української політичної нації з притаманною кожній політичній нації політичною свідомістю.

¹⁶³ Грачев Н.И. Столкновение цивилизаций, мир империй и социалистическая система хозяйства. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/stolknovenie-tsivilizatsiy-mir-imperiyy-i-sotsialisticheskaya-sistema-hozyaystva> (Дата звернення 16.02.2025 року.)

¹⁶⁴ Цит. Заборонити рашизм... С. 199

Як вже підкреслювалось, у російському політикумі надзвичайно популярною (і це вже протягом століть) є теорія про особливість російської цивілізації, особливі якості російського народу. Це сформувало як в політикумі, так і серед широких верств російського народу почуття зверхності у ставленні до інших народів і цивілізацій, власної унікальності, власного історичного шляху, особливої історичної місії.

«Ми чужі для Сходу, не свої і для Заходу»

Так визначав російський філософ М. Федоров місце російського народу в цивілізаційному просторі планети¹⁶⁵.

Таке розуміння дає різноманітним дугіним і сергійцевим визначати лінію цивілізаційного розлому, яка існує між росією та країнами колективного Заходу. При цьому забувається факт приналежності росії до Азійської цивілізації, яка є по своїй сутності консервативною у власних формах та ідеолого-культурних детермінантах. А як зауважив Едмунд Берк,

«країна без засобів змін є країною без засобів для свого збереження»¹⁶⁶.

Націонал-шовіністична ідеологія росії сьогодні покликана бути базою концепції *«руського міра»*. У сьогоднішньому вигляді ця неоімперська доктрина була сформована в кінці 2000 років. Її суть полягає у використанні православної віри, слов'янського коріння, російської мови, якоїсь особливої «духовності» для утримання України та Білорусі в підпорядкуванні москві. Автором ідеології *«руського міра»* вважається сучасний т. зв. філософ Петро Щедровицький (син засновника московської «Методологічної школи» Георгія Щедровицького), радник заступника голови адміністрації в. в. путіна – д. кириєнка.

Загалом, ця концепція не є чимось новим для росії – вона складається із тих самих складників, що й російська великодержавна ідеологія, яка була сформована протягом XVII-XIX ст. ст.:

¹⁶⁵ Н. Федоров. Философия общего дела. URL: <https://www.litres.ru/book/nikolay-fedorov/filosofiya-obschego-dela-2572435/chitat-onlayn/> (Дата звернення: 16.02.2025 року.)

¹⁶⁶ Цит за Б. Джонсон Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію / Боріс Джонсон ; перекл. з англ. Ю. Гірича. – Х. : Віват. 2024. С. 168

«самодержавність, православ'я, народність». Основною цієї теорії слугувала думка про особливість російського народу, про його історичну місію бути лідером народів світу та об'єднати їх в одну спільноту, про історичну роль росії як держави-лідера, на яку покладено вищими силами місію об'єднати Європу та Азію і створити єдину імперію під назвою «Євразія» і т. ін. Звичайно, що ці цілі не були статичними – вони дещо видозмінювались залежно від конкретних історичних обставин, але глибинний зміст їх залишався незмінним. Сьогодні ця «історична місія» визначається як відновлення геополітичного статусу росії, як прагнення повернути до складу «імперії» усі землі (колишні союзні республіки), які внаслідок зради керівництва кпрс відійшли від метрополії, як протистояння тенденціям глобалізму. Без України досягнення цих цілей є неможливим.

Гасло «за віру, царя та вітчизну» фактично відображає ідеологічну основу політики росії:

- 1). панування православ'я (читай МПЦ) як духовної основи, пов'язаної із державою;
- 2). монархізм (у будь-якому вигляді – чи то помазаника, чи то генерального секретаря, чи то президента) як ідеологічну базу;
- 3). ідею всесвітнього панування коли поняття «вітчизна» тлумачиться настільки широко, що дозволяє поширювати його на будь-яку територію, де проживають особи російської національності або носії російської мови, або інші особи, яких росія самовільно може віднести до росіян, або території, які колись перебували в складі росії або тим чи іншим чином були пов'язані із нею.

Коріння концепції, як вже згадувалось, сягають XVII ст., коли

«... московські книжники починають формувати історичну схему походження московитів. Одним із популярних творів другої половини XVII — першої половини XIX ст. був «Синопис Київський» — «Синопис, или Краткое собрание от различных летописцев о начале славенороссийского народа», що перевидався з різними доповненнями понад 30 разів. Саме в ньому було закладено дві значущі для подальшої долі України й українців ідеології: 1) про єдність трьох

братніх народів; 2) про те, що Москва є центром політичної історії нової держави, а Київ — духовної (Київ — другий Єрусалим). У подальшому у Коломацьких статтях 25 липня 1687 р., підписаних Україною і Московщиною, ідея єднання українців і московитів в один народ була вписана в документ¹⁶⁷».

Відповідно до концепції триєдності с.с. уварова Україна визнавалась

1). стрижнем триєдиного російського народу і

2). на неї покладався обов'язок неухильного виконання вказівок центру.

При цьому Україна не визнавалась носієм національного суверенітету, а український народ - національної самобутності. Це перекреслювало можливість визнання існування української нації як такої.

Під час Першої світової війни (ПСВ) міністр закордонних справ росії сергій сазонов, користуючись ситуацією війни, висловив концентроване прагнення усіх російських націонал-шовіністів заявивши:

«Тепер-то й випав найбільш зручний момент для того, щоб раз і назавжди покінчити з вашим українством!»¹⁶⁸.

Внаслідок націонал-шовіністичної позиції, відмови від визнання прав народів російської імперії, і, передусім, України, на державну незалежність та суверенітет, зазнали поразки усі спроби повалення ленінської влади, і над колишньою російською імперією нависла тяжка хмара більшовизму. Усі білогвардійські рухи сповідували москвофільство, що відштовхувало від них народи, які перебували під владою колишньої російської імперії. Доходило до абсурду, коли робились спроби оголосити «одним народом» з руськими народи та

¹⁶⁷ Олександр Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, ред. Любомир Вминар, упоряд. Ігор Гирич, Алла Атаманенко (2-ге доповнене видання), (Нью-Йорк – Київ-Львів- Париж-Торонто, 2001) 464, С. 76. URL: <http://litopys.org.ua/coss3/ohl.htm> (Дата звернення: 16.02.2025 року.)

¹⁶⁸ Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє-минуле (1914—1920)*. Мюнхен: Українське видавництво, 1969. Цит за. Н. Бойко Силуети етнообразів у західноукраїнській військовій прозі першої половини ХХ ст. Слово і Час. 2023. № 3 (729). С. 4. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/download/1097/960/> (Дата звернення: 17.02.2025 року.)

етнічні групи, які не мали з росіянами нічого спільного. Яскравим прикладом цього можуть бути спроби визнати «однім народом» з руськими галицьких русинів, про що згадує М. Грушевський, який писав у своїй «Ілюстрованій історії України»:

«...львівська газета «Слово» (орган консервативних москвофілів) доводила, що галицькі русини- один народ з великоросами, українська мова — незначна відміна «русского языка»; та й ніяких русинів нема — є тільки оден «русский народ» від Карпатів до Камчатки, тому й нема чого заходитися коло творення народної української літератури: є готова література російська (великоруська)¹⁶⁹.

Після закінчення РСВ та перемоги більшовиків у громадянській війні в закордонних політичних емігрантських колах виникло нове філософсько-геополітичне вчення, що отримало назву «євразійство», яке фактично стало предтечою «руського міра».

На превеликий жаль, у колі його засновників поруч із російськими шовіністами опинились і деякі політичні емігранти з України (П. Савицький, М. Трубецький, Г. Вернадський та ін.). В основу євразійства була покладена теза про провідну роль росії на Євразійському континенті - від Польщі до Китаю. Російська культура визначалась як вищий прояв світової культури. Євразійці не вітали перемоги більшовиків і захоплення ними державної влади, не сприймали їх ідеології, але, однак, підтримували створення радянського союзу як нової імперії, що була правонаступницею колишньої російської імперії. Їх ідеї були надзвичайно популярні в середовищі руських монархістів, тих, хто страждав від «втрати» величі імперської росії. У своїх мемуарах «Непридуманное» («Невигадане») відомий письменник Лев Разгон, що був багаторічним в'язнем сталінських таборів, відбувши в ГУЛазі 18 років, згадував свою зустріч з колишнім контрадміралом російського флоту, дипломатом та особистим другом царя Миколи II Михайлом Сергійовичем Рощаковським, який, перебуваючи у ГУЛазі через надумане

¹⁶⁹ М. Грушевський, *Ілюстрована історія України*. (Київ, 1990), С. 502.

звинувачення, все-таки славив сталіна, стверджуючи, що він своїми діями фактично відтворив російську імперію хоч і в іншій державно-правовій формі¹⁷⁰. Слід сказати, що ця точка зору була абсолютно справедливою – ідея більшовиків була висловлена задовго до сталіна і полягала у створенні всесвітньої держави робітників і селян. Першим кроком до цієї мети стало створення СРСР і проведення політики анексій територій. У XX столітті з політичної карти світу практично зникли всі імперії – Британська, Французька, Іспанська та ін. Єдина імперія, яка не позбавлялась територій, а лише набувала – радянська імперія. І лише смерть сталіна рятувала світ від ще однієї світової війни, адже за висновками В. Суворова та М. Солоніна, з кінця 40-х років XX ст. й. сталін активно готувався до нової війни, наслідком якої мало стати щонайменше захоплення всієї Європи.

Концепція «руського міра» активно розроблялась протягом 90-х років XX ст. – початку першого десятиріччя XXI ст. Основою існування «руського міру», за теорією його авторів, є унікальна, не подібна ні на які інші російська цивілізація. При цьому «руській мір» не визначається, ані географічно, ані політично, ігноруючи визнані міжнародним правом кордони держав. Його базою є російськомовне середовище, яке, і це надзвичайно важливо, не обов'язково стосується лише осіб, що належать до російської національності. Основним показником, що визначає приналежність до «руського міра», є російська мова, якою спілкується індивід. Виходячи з того, що в радянському союзі реально внаслідок різноманітних політико-соціальних та соціально-економічних процесів відбулось переміщення мас населення з одних регіонів в інші (війни, виселки народів, оргнабір на будівництво об'єктів промисловості, для роботи у сільському господарстві і т. ін.), в національних республіках сформувались значні прошарки населення, які використовують російську мову як засіб повсякденного спілкування. В ряді національних республік утворились цілі регіони, де переважає російськомовне населення. Однак ідеологи «руського міра» будують його не на генетичній, а на

¹⁷⁰ Разгон Л. Е. Непридуманное: Повесть в рассказах. М : Книга, 1989. – С. 69-107.

ідеологічній єдності – «не на крові, а на мові».

Геополітично «руській мір» являє собою російськомовну діаспору, кордони якої є безмежними. При цьому російський народ визнається вищою нацією, на яку Богом покладена місія очолити усі народи світу на шляху прогресу. У це вірять до 90% росіян.¹⁷¹ До складу цієї спільноти автори концепції «руського міру» включають і українців, стверджуючи, що українці і росіяни є одним народом. Це теж не нова ідея, а сучасне перефразування ідеї яка була закладена ще у XVII ст. у книзі «Синописис Київський» – «Синописис, или Краткое собрание от различных летописцев о начале славенороссийского народа». В ній обґрунтовувалась концепція

1). єдності трьох братніх народів – руського, українського та білоруського;

2). визнання москви політичним, а Київ духовним центром держави.

Теорія єдності українського та російського народів, як видно, сягає своїми коріннями в далекі часи. Вона постійно підживлювалась протягом століть російськими шовіністами з метою виправдовування анексії України, претензій на ті її частини, які не перебували під її владою. Останній раз у XX ст. вона зазвучала у 1939 році під час чергового розділу Польщі відповідно до пакту рібентропа-молотова і якою виправдовувалась анексія Західної України. Вона відродилась після розпаду СРСР і здобуттям Україною державної незалежності.

Звичайно, що ця «теорія», якщо розглядати її без ідеологічних гасел, не витримує серйозної критики.

Спробуємо, щоправда, досить поверхово, з'ясувати основні докази її антинауковості.

1. На підставі відомостей, отриманих з відкритих свого часу джерел, було встановлено, що українці з росіянами не належать до однієї популяції. Цікаво, що про це йшлося на сайті «Геном росії», яким керує дочка путіна. Українці, як стверджує одна з виконавців проєкту національного дослідження геному українців Христина

¹⁷¹ТСН. Рейтинг Путіна в Росії підскочив до рекордної позначки URL: <https://tsn.ua/svit/rejting-putina-v-rosiyi-pidskочiv-do-rekordnoyi-poznachki-518083.html> (Дата звернення: 21.02.2025 року.)

Щубелка, – окрема і унікальна популяція.

«Вона має своє місце, не зливається з іншими країнами. Тобто це означає, що ми тривалий час хоч і розвивалися окремо, але постійно мали зв'язки із сусідніми популяціями. І це видно в геномах»

Вести мову про «адін народ» або «братні народи» – науково некоректно, – категорично заявляє Христина Щубелка. *«Це все – політичні поняття, Що ми побачили в нашому дослідженні? Однозначно, принаймні, порівнюючи українців із європеоїдними росіянами, ми не є одна популяція, це 100% однозначний висновок. Ми генетично відрізняємося від них, як і від інших популяцій, які знаходяться навколо нас. Тобто цей міф є нічим не обґрунтованим породженням хворої уяви»¹⁷².*

Чия хвора уява? Не думаю, що слід пояснювати!

2. До подібних висновків дійшли і члени міжнародної групи фахівців у галузі генетики, які здійснювали аналіз ДНК українців та росіян. Вони встановили, що ДНК представників цих етносів мають суттєві розбіжності. Так,

«Концентрація гаплогрупи хромосом, яку вчені ідентифікують як успадковану від оріїв, виявлена у 53% досліджених українців (цей ген є і в інших народів Європи, але його показник низький), – йдеться в дослідженні. ... Це свідчить про те, що українці і росіяни є різними етносами і не є генетично «рідними» – «братніми народами»¹⁷³.

3. В українського та російського народів абсолютно різні історичні шляхи формування націй, що достатньо обґрунтовано висвітлено вище.

4. Важливим індикатором, що визначає унікальність народу, є його

¹⁷² Генетична наука довела: українці з росіянами не «адін народ» і навіть не «брати». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3852656-geneticna-nauka-dovela-ukrainci-z-rosianami-ne-adin-narod-i-navit-ne-brati.html> (Дата звернення: 21.02.2005 року.)

¹⁷³ Українці та росіяни не є братніми народами. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-diaspora/2202841-ukrainci-ta-rosiani-ne-e-bratnimi-narodami-vceni.html><https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-diaspora/2202841-ukrainci-ta-rosiani-ne-e-bratnimi-narodami-vceni.html> (Дата звернення: 09.03.2025 року.)

мова. Цей факт є незаперечним. Українська мова, яка своїми коріннями сягає часів Київської Русі, стала базисом для формування і російської, і білоруської мов. Кожна з них унікальна за своїми характеристиками і, хоча існують спільні риси, однак вони свідчать швидше про унікальність кожної з них, ніж про єдність.

5. Мова, як відомо, є елементом культури народу, однак поняття культури більш широке, ніж мова. Якщо звернутись до джерел формування культури українського та російського народів, то видно, що українська культура почала формуватися задовго до того, як утворилась московія.

Культура України та московії формувалась у різних умовах, що призвело до вражаючих наслідків.

Зв'язки України з Європою сягають X-XI ст. Вже на початку XI століття Київська Русь мала тісні культурні і родинні зв'язки з країнами та правлячими династіями Європи. Нащадками королеви Франції Анни Ярославівни є сьогодні представники усіх королівських дворів Європи.

Епоха Відродження у Західній Європі почалась у більшості країн у XIII ст. окрім Іспанії та Англії) і тривала до XVI століття. Вона жодним чином не торкнулась московії, яка перебувала під ярмом татаро-монголів чи тільки почала відновлюватися після нього. Як наслідок, вона втратила темпи розвитку, що суттєво вплинуло на неї. Коли Відродження розквітало в Європі – у московії тільки починала будуватись державність. Суттєвий вплив на інтенсифікацію формування європейської цивілізації мала перемога над військом Османської імперії під Віднем (1683 р.), внаслідок якої вплив Сходу на Європу був втрачений. Це призвело до бурхливого розвитку наук, насамперед філософії та політичної теорії, що в свою чергу вплинуло на суспільні процеси. Освіта та наука стали важливою рушійною силою. Перший університет в Європі було засновано в Болоньї ще в 1088 році. У Східній Європі у 1364 році в Кракові було відкрито Ягеллонський університет. Перша академія в Україні – Острозька слов'яно-греко-латинська школа (академія) була відкрита у 1576 році. У 1661 році у Львові було відкрито Львівський університет. Перший

університет в росії було відкрито лише у 1766 році (!).

У XV столітті українські вчені вже займали провідні місця в науковому середовищі Європи. Згадаємо лише Юрія Котермака Дрогобича, який обіймав посаду ректора в найстарішому університеті Європи в Болоньї, був професором Ягеллонського університету в Кракові.

Прикладів багато, і всі вони свідчать про власний шлях України у формуванні культури народу, про його самобутність і індивідуальність, а також про те, що її формування почалось задовго до того, як ці процеси розвинулися у московії. В часи, коли в Європі та в Україні бурхливими темпами відбувалось відродження культури, розвивався соціальний плюралізм, розширялись торгівельні та культурні зв'язки, закладався фундамент нової економіки, московія продовжувала платити данину Золотій Орді. Навіть прославлена московітами перемога в битві на Калці (слідів якої, до речі, не знайдено по сей день!) не скасувала ярма, що б з цього приводу не стверджувала російська історіографія.

Внаслідок цього росія залишалась на узбіччі історичного прогресу, а її цивілізаційний розвиток спрямовувався в бік Азії. Та і як могло бути інакше, адже уся державна еліта складалась з представників завойовників. За відомим французьким висловом – *«Пошкреби росіянина – знайдеш татарина»*. Достатньо подивитись на відтворений за методом академіка М. Герасимова вигляд князя Боголюбського, царя Івана Грозного! Нічого спільного зі слов'янами, типові представники азійських народів!

Якщо прослідкувати родоводи росіян, то практично кожен з родів має татарські коріння: Апраксіни, Карамзіни, Радіщеві, Вяземські, Романови, Юсупови, Долгорукі Яке б прізвище не назвав – усі мають предків татар. Так про яку Європейську цивілізаційну спрямованість можна вести мову для росії? Який «адин народ» вони утворюють?

Мантра про «адин народ», про те, що Україну й українців видумав лєнін, є хворобливою вигадкою .в. путіна. Останні роки він доповнив її тезою про те, що українці живуть на «ісконно руських територіях». У 2023 році він, зокрема, заявив:

«Чому українці нашим коштом повинні жити і на наших історичних територіях? А якщо хочуть жити на наших історичних територіях, тоді повпливайте на своє політичне керівництво таким чином, щоб вибудовувалися нормальні стосунки з Росією, щоб нам із цих територій ніхто не погрожував. У цьому ж проблема!»¹⁷⁴.

Активну роль у просуванні концепції «руського міра» в свідомість населення зіграла руська православна церква (ПЦ МП), а також діючий під її крилом Всесвітній руський народний собор (ВРНС), утворений у 1993 (!) році, діяльністю якого керує безпосередньо патріарх московський. Під час останнього його з'їзду, який відбувся 27-28 березня 2024 року у москві, було прийнято указ «Сьогодення та майбутнє руського міра». Стосовно концепції «руського міра» було зафіксовано, що росія є творцем, опорою та захисником руського міра. Межі руського міра як духовного і культурно-цивілізаційного феномена значно ширші за державні кордони як нинішньої росії. Поряд з розсіяними по всьому світу представниками російської ойкумени, руській мір включає всіх, для кого російська традиція, святині російської цивілізації і велика російська культура є вищою цінністю і сенсом життя. Найвищий сенс існування росії та створеного нею руського міра — їхня духовна місія — полягає в тому, щоб бути

¹⁷⁴ Цит. за цит. С. Руденко Анатомія ненависті... С. 259

всесвітнім «утримуючим», який захищає світ від зла. Історична місія полягає в тому, щоб раз-по-раз відтворювати спроби встановлення у світі універсальної гегемонії — спроби підкорити людство єдиному злому началу. Побудова тисячолітньої російської державності є найвищою формою політичної творчості росіян як нації¹⁷⁵.

Для України об'єктами ідеологічної обробки населення внаслідок причин, які будуть вказані нижче, стали, передусім, Східні регіони країни та Крим. При цьому процеси, які визначили їх як об'єкти обробки, були різні.

Східний регіон. Це споконвічні українські землі, які завжди належали до України, як би офіційно вони не називались — «Малоросія», «Українська народна республіка», УСРР та УРСР, Україна. Історично на цих землях проживали українці. Однак бурхливі події ХХ сторіччя, починаючи з громадянської війни, здійснили значно вплинули на демографічні характеристики цього регіону, як і всієї країни. Криваве протистояння більшовиків як з прихильниками старого режиму, так і з борцями за незалежну Україну, здебільшого розгорнулось на Лівобережній Україні, у т. ч. на Донбасі, що коштувало Україні мільйонів життів її населення. Це обумовило першу, поки що незначну, міграцію з Росії на терени Донбасу, який був основним постачальником вугілля в країні. Особливо активно цей процес відбувався в період так званої «індустріалізації». Політика колективізації була сприйнята українськими селянами вкрай негативно і викликала численні прояви спротиву, в т. ч. збройного. У відповідь тоталітарний уряд СРСР організував в Україні штучний голодомор, який фізично знищив мільйони українців, особливо селян, які були носіями українськості, її національної ідентичності. Однак ця політика мала для радянського уряду і негативні наслідки — було знищено практично повністю основного виробника сільськогосподарської продукції. Для ліквідації цього негативу більшовистський уряд організував масове переселення в Україну

¹⁷⁵ Наказ XXV Всемирного русского народного собора «Настоящее и будущее Русского мира». URL: https://risu.ua/ru/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira_n147176

мільйонів селян із різних регіонів СРСР, в основному росії. Показовими є цифри цього процесу. Наведемо лише декілька, які абсолютно не змальовують повної картини, що є набагато страшнішою. Так, лише з середини до кінця 1933 року із Західної області РРФСР до Дніпропетровщини було відправлено 109 ешелонів¹⁷⁶ з переселенцями та їхнім майном, з центрально-чорноземної області росії до Харківської області – 80 ешелонів, з Іванівської до Донецької – 44 ешелони, водночас із Білоруської РСР до Одеської області направили 61 ешелон, з Горьківської області – 35 ешелонів з людьми. Переселення здійснювалось цілими колгоспами, цілими селами. Це суттєво підірвало національну ідентичність в найбільш економічно розвинутих на той час регіонах України.

Наступний удар по населенню у Східного регіону України був пов'язаний з політикою «Великого терору», розгорнутою в СРСР у 1937-1939 рр., коли були фізично знищені і відправлені в табори НКВС СРСР мільйони людей, що суттєво обезкровило населення цього регіону. Напад гітлерівської Німеччини на СРСР викликав необхідність масового призову до лав армії мільйонів чоловіків, контингент яких в Україні складали в основному селяни та робітники. Більшість з них загинула на фронтах, і після війни знов-таки виникла проблема відсутності виробників сільської продукції та шахтарів, які мали відновлювати знищені шахти головного вугільного басейну країни. І знов уряд застосовував уже випробуваний метод – переселення в Україну, і знов пішли ешелони з сільської місцевості Росії та Кузбасу. Українськість Східної України ще раз зазнала удару, хоча і не була знищена повністю. У 70-80 роках ХХ ст. у зв'язку із демографічною кризою і відсутністю робочої сили (особливо на шахтах Донбасу) стала широко використовуватись праця осіб, засуджених за вчинення злочинів до позбавлення волі умовно з направленням на роботу в народне господарство, а також праця осіб, звільнених умовно-достроково з направленням на роботу на такі ж об'єкти. Донбас знов прийняв значний контингент приїжджих, при цьому далеко не

¹⁷⁶ Переселення в села УСРР з-за меж УСРР в 1933 URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki>
(Дата звернення 25.02. 2025 року.)

найкращих за морально-правовими характеристиками. Фактично національний склад східних регіонів України був значно змінений, причому штучно. Велика частина населення, хоча і вважала себе українцями відповідно до громадянства, однак була орієнтована ментально на росію. Тим паче, що в багатьох з них залишились і родинні зв'язки з громадянами росії. Особливо це стосувалося міського населення. Це все лягло в основу створення в регіоні особливої субкультури маргінальної спрямованості. Знищення українськості в цих регіонах відбувалось також за рахунок направлення з росії на керівні посади в народне господарство, в сфери науки та культури та т. ін. перевірених носіїв імперської (більшовистської) ідеології, які реалізовували ідеологічну політику кпрс¹⁷⁷.

Крим. Кримський півострів, який було захоплено російською імперією у XVIII ст. за часів панування Катерини II, в принципі, ніколи до 1954 року – до моменту офіційної передачі Криму до складу України, не був політично пов'язаний з Україною, хоча, виходячи із географічного розташування, був з нею надзвичайно тісно пов'язаний економічно. Крим усю свою історію був колискою кримськотатарського народу, який у 1944 році був підданий необґрунтованим репресіям і практично, у повному складі депортований у віддалені райони Казахстану та росії. Разом із кримськими татарами були виселені також німці, болгар, греки, караїми, євреї, які споконвіку проживали на Кримському півострові. Як наслідок, якщо до початку ДСВ у Криму проживало 1 млн. 633 тис. осіб, то після німецької окупації і проведених репресій (загинуло 133 тис. мирних жителів та 65,5 та 85,5 були вивезені у Німеччину) та сталінської депортації на півострові залишилось лише 500 тис. мешканців. Така ситуація була критичною, і сталінський уряд застосував уже відпрацьовану схему – переселення селян з росії. Лише у 1944 році з п'яти російських (Воронезької, Курської, Орловської, Тамбовської і Ростовської) та чотирьох українських (Київської,

¹⁷⁷ До речі, цей самий метод використовувався і в Західній Україні після її «возз'єднання в братській сім'ї радянських народів» у 1939 та повоєнних роках.

Вінницької, Житомирської і Подільської) областей прибули 62 тис. селян. Також приїжджали до Криму і демобілізовані солдати. Вони заселялися у напівзруйнованих садибах депортованих татар. Фактично у Криму було проведено етнічну чистку, і в 1959 році населення півострова в 1,2 млн осіб складалося з росіян (71%), українців (22%) і деякого відсотка білорусів і євреїв¹⁷⁸. Сама передача Криму до складу України була викликана важким його економічним станом. Росія фактично не була в змозі управляти кримською економікою, яка перебувала у жахливому стані. Україні здійснювати таке управління було набагато простіше, виходячи саме із географічного розташування. Як наслідок, Україна в короткий час суттєво змінила економічну ситуацію на півострові, передусім подавши до нього воду через побудований «Північнокримський канал»¹⁷⁹. Стали розвиватися сільське господарство, виноробство, санаторно-відпочинкова сфера. Крим реально перетворився у перлину України та СРСР.

Факт перебування Криму у складі України після розпаду СРСР, був зафіксований на міжнародному рівні в ряді відповідних міжнародних документів і ніколи ніким не заперечувався.

У повоєнні роки демографічна ситуація в Криму продовжувала змінюватись на «користь» російського населення завдяки переїзду на постійне місце проживання військових пенсіонерів, які відповідно до чинного на той час законодавства після закінчення служби мали право обирати для постійного проживання будь-який регіон СРСР і Крим був одним з найпривабливіших регіонів. До того ж у Криму знаходилась і база російського чорноморського флоту, що також впливало на ситуацію.¹⁸⁰

Усе це створювало сприятливі умови для пропаганди концепції

¹⁷⁸ Крим 1941-2014: від нацистської окупації до російської.: [https://prm.ua/krim-1941-2014-vid-natsistskoyi-okupatsiyi-do-rosiyskoyi/#:~:text=\(Дата звернення: 12.02.2025 p\). Як Україна відбудовувала Крим після війни і депортації. https://www.istpravda.com.ua/articles/4d61ab91438ae/](https://prm.ua/krim-1941-2014-vid-natsistskoyi-okupatsiyi-do-rosiyskoyi/#:~:text=(Дата%20звернення%3A%2012.02.2025%20p).,Як%20Україна%20відбудовувала%20Крим%20після%20війни%20і%20депортації.,https://www.istpravda.com.ua/articles/4d61ab91438ae/) (Дата звернення: 12.02.2025 p).

¹⁷⁹ Колишній Північно-Кримський канал імені ЛКСМУ до якого поступала вода із водосховища створеного Каховською ГЕС, знищеної у червні 2023 року, російськими військами.

¹⁸⁰ Історія заселення регіонів України та Статистичні дані відтворені за Fris P. Psychologiczne i ideologiczne składniki świadomości prawnokarnej osób dopuszczających się zbrodni kolaboracji w warunkach agresji rosyjskiej na Ukrainę (podstawy kształtowania i charakterystyki) Kolaboracja z wrogiem w warunkach wojennych. Doświadczenia polsko-ukraińskie Warszawa/ 2023 r. S.339-342.

«руського міра» в окремих регіонах України. Важливим є той факт, що найменшим успіхом ця ідеологія користувалась у Західних, менше в Центральних регіонах, де зберігалась українськість, українська самоідентифікація населення.

Ідеологія, яка призвана «обслуговувати» концепцію «руського міра» отримала назву «рашизм».

Перед початком аналізу змісту поняття «рашизм», слід дати відповідь на питання: «А чи є рашизм ідеологією?»

Почнемо з поняття «ідеологія», як його розуміє наука. Великий тлумачний словник української мови дає таке його визначення:

«Сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію»¹⁸¹.

Звичайно, що рашизм повністю відповідає цьому визначенню. Його серцевиною є концепція «руського міра». У концентрованому вигляді вона базується на таких постулатах:

- російська цивілізація являє собою окрему гілку розвитку людства;
- росіяни особливі люди, які відрізняються від представників інших народів особливою духовністю;
- «руській мір» не має кордонів – він є усюди, де є хоч одна руська душа, він фактично безмежний;
- існує єдиний російський народ; не існує ніяких українців, білорусів – це вигадка більшовиків;
- росія завжди була і буде переможницею;
- росія історично перебуває в оточенні ворогів;
- для існування росії потрібний сильний лідер, здатний вести народ росії до перемог.
- для величі росії можна застосовувати будь-які методи.

Рашизм не є вигадкою путіна та його оточення – він має під собою багатовіковий фундамент. Як зазначають автори монографії «Заборонити рашизм»,

¹⁸¹ Великий тлумачний словник української мови. URL: <https://1531.slovaronline.com/> (Дата звернення: 23.02.2025 року.)

«рашизм є логічним продовженням ідеології та практики Московського царства від початку XIV ст., реперними точками якої були: знищення Новгород (1478 р.) як міста з особливою системою самоуправління (віче) й запровадження титулу для московських царів «государь всея Руси»; ідеологема «Москва — Третій Рим» Івана III, яку сформулював московський митрополит Кипріан; імперська практика московських царів Івана Грозного, Алексея Михайловича, Петра I та Єкатеріни II. Вже з часів «собіранія земель» почала вимальовуватися і обґрунтовуватися ідея винятковості й особливої місії московської нації, яка у XVIII ст. прибрала собі нову імперську форму — російської нації. Практика Московської держави з часів Івана III була спрямована на загарбання земель на захід від Москви, згодом завоювання України, Білорусі, країн Балтії, Фінляндії, Польщі. Маховик завоювань йшов у парі з політикою гвалтовної русифікації теренів, підбитих під владу московсько-петербурзького імператора»¹⁸².

Сам термін «рашизм» був уперше використаний Остапом Кривдиком на шпальтах «Української правди» в матеріалі «Рашизм», де автор, зокрема, зазначав:

«Центральна категорія рашизму — «соотечественнікі», аналог нацистських «фольксдойчів», із російськомовністю як основною ознакою. Вторинна їхня ознака — приналежність до спільного «отечества» як підстава для подальшого спільного громадянства, для включення всіх «своїх» в одну державу»¹⁸³.

До цього близький за змістом термін «русизм» використовував лідер незалежної Ічкерії генерал Джохар Дудаєв, який писав:

«Русизм — це особлива форма людиноненависницької

¹⁸² Цит. Заборонити рашизм. С. 237.

¹⁸³ О.Кривдик, «Рашизм», Українська правда, 18 травня, 2010, URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2010/05/18/5050708/> (Дата звернення: 23,02,2025 року.)

ідеології, заснована на великодержавному шовінізмі, повній бездуховності та аморальності. Відрізняється від відомих форм фашизму, расизму, націоналізму особливою жорстокістю як до людини, так і до природи... Володіючи рабською психологією, паразитує на хибній історії на окупованих територіях і народах, що пригнічуються»¹⁸⁴.

Руський фашизм – явище далеко не нове для історії цієї країни. У часовому вимірі воно передувє появі італійського та німецького фашизмів, хоча, на відміну від останніх, не називало себе так.

Ідеологію фашизму, або наближену до фашизму, сповідували російські організації «Союз Михайла Архангела», «Союз російського народу» та інші чорносотенні угруповання, які, як правило, створювались і підтримувались офіційними владами росії. Програми цих організацій містили ідеї монархізму, націоналізму, православного екстремізму, ксенофобії (особливо антисемітизму). Ці організації активно використовувались владою для ведення боротьби зі своїми противниками. Практично усі вони діяли «під крилом» III Охоронного відділення – таємної поліції, керувались і направлялись ним. Достатньо згадати хоча б прізвища Гершуні та Азефа – організаторів партії соціалістів-революціонерів (есерів), або славнозвісного попа Гапона, який ініціював звернення до царя Миколи II, що закінчилося подіями «кривавої неділі» 9 лютого 1905 р. Та й і серед більшовиків було достатньо агентів Охоронного відділення навіть на найвищому рівні – член цк більшовицької парії Маліновський, делегати Празького з'їзду РСДРПб Романов, Брандинский і Шурканов...

Після повалення царизму і захоплення влади більшовиками ці ідеї впали на родючий ґрунт в ідеології марксизму-ленінізму і поєднались із ним, просто отримавши нову назву.

Ідеї фашизму знайшли підтримку серед достатньо широких верств російської еміграції за кордоном. І це зрозуміло – глибоке і повне розчарування в ідеях білого руху, який внаслідок своєї політичної короткозорості не зрозумів необхідності зміни гасел

¹⁸⁴ Д. Дудаєв. «Что такое русизм?» Chehenews.com, URL: [https:// chehenews.com/1-12398/](https://chehenews.com/1-12398/) (Дата звернення: 23,02,2025 року.)

великодержавного імперського шовінізму на ті, які б були спроможні об'єднати широкі верстви народу і протистояти ідеології більшовизму. Ідеї фашизму, які визнавали більшовизм злом, були надзвичайно привабливими для емігрантського середовища, оскільки заміщали, з одного боку, «білу ідею», але з іншого – висували ту ж саму мету – повалення влади більшовиків. У 30-ті роки ХХ ст. діяли два осередки російського фашистського руху – в Німеччині, США та Маньчжурії. Найвпливовішою з них була «Всеросійська фашистська організація», на чолі якої стояв А. Вонсяцький – колишній офіцер царської армії та учасник білогвардійського опору. Його ідеї були пов'язані із реставрацією монархії і встановленням в Росії фашистського політичного режиму. В Маньчжурії, що внаслідок поразки білого руху стала одним із центрів російської еміграції, серед якої суттєвим був відсоток прихильників чорносотенних, ксенофобських ідей, ще у 20-х роках минулого сторіччя було створено «Російське патріотичне і слов'янське братство», яке з часом увійшло в терористичну організацію «Братство російської правди». Фашистські ідеї на Далекому Сході фінансово активно підтримував великий промисловець. М. Меркулов. Гаслом цієї організації стало «Наш шлях – фашизм: російський національний елемент має переважати в усьому»¹⁸⁵. Таких організацій фашистського толку в Маньчжурії було багато – «Організація чорних фашистів», «Союз російських фашистів», «Російський фашистський рух» та ін. У 1931 році було створено «Російську фашистську партію». Лідером російського фашизму став К. Родзаєвський, який з часом і очолив цю партію. У середині 30-х років ця партія стала наймасовішою партією російської еміграції.

У 1937 році партія була перейменована у «Російський фашистський союз». Дуже цікавим є той факт, що в цей час лідер партії К. Родзаєвський прийшов до висновку про тотожність фашизму та більшовизму, оскільки більшовизм фактично відновив російську

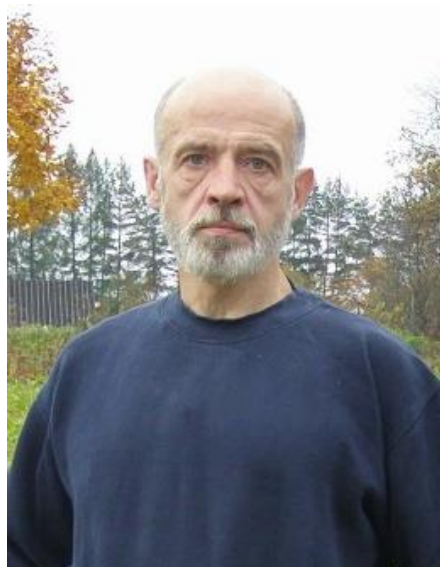
¹⁸⁵ А. А. Глвадких. Русский фашизм в Маньчжурии. Вестник Дыльневосточного отделения Российской академии наук. № 5 (2008). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/russkiy-fashizm-v-manchzhurii/viewer/Lfnf pdthytyyz^> 24.02.2025 року.)

імперію¹⁸⁶. Ті самі ідеї висловлював і М. Рощаковський, про що згадувалось вище.

Друга світова війна і перемога над німецьким фашизмом призвели до краху фашистської ідеології в емігрантському середовищі. Говорити про будь-яку їх популярність в радянському союзі взагалі не доводиться .

Так тривало до початку 90-х років, коли на руїнах СРСР в росії почали створюватись різноманітні організації, ідеологія яких була наближена до фашистської – славнозвісна організація «Пам'ять», загальноросійський патріотичний рух «Російська національна єдність» (РНЄ, «Гвардія Баркашова»), скінхеди та ін.

Вільна енциклопедія «Вікіпедія» таким чином характеризує РНЄ: *«російська націоналістична (російський націоналізм) фашистська (неофашистська) неонацистська іредентистська воєнізована православно-фундаменталістська організація. Може називатися також чорносотенною організацією, оскільки поділяє ідеї цього початку XX століття. Заснована 16 жовтня 1990 року групою колишніх активістів НВФ «Пам'ять» на чолі з Олександром Баркашовим»*¹⁸⁷.

о.баркашов

¹⁸⁶ Про це ще у 1937 року. говорив Л. Розгону

¹⁸⁷ Русское национальное единство. Вікіпедія. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 24.02.2025 року.)

Після початку агресії росії о. баркашов і його організація підтримали анексію Криму та створення ДНР та ЛНР, а після початку активної фази агресії у 2022 році багато його прихильників добровільно відправились на фронт «звільняти Україну». Сам лідер сьогодні є іноком в одному з монастирів російської православної церкви і продовжує керівництво організацією.

Як видно, рашизм має під собою «надійне» підґрунтя, яке формувалось протягом тривалого часу. Він є одним із відомих в історії різновидів тоталітарної ідеології фашистського толку, якій притаманні визнання зверхності руського народу над іншими народами, його богообраність, культ сили, правовий нігілізм, расова та національна нетерпимість.

Ідеологія рашизму спрямована на пропаганду утвердження гегемонії росії у світі. При цьому вона допускає будь-які методи, за допомогою яких це завдання може бути досягнуто – від провокацій і організації терористичних актів, до прямої воєнної інтервенції з метою захоплення територій, повалення законно обраних урядів, фізичної ліквідації противників «руського міра».

Фактично сьогодні рашизм є однією з найбільш небезпечних ідеологій у світі, оскільки зазіхає на основи міжнародного правопорядку, є фундаментом вчинення найтяжчих злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Слід з усією очевидністю визнати, що утвердження рашизму в росії на сьогодні призвело до глобальних змін, у світі підірвало архітектуру світового устрою. На базі цієї ідеології формуються «теоретичні» обґрунтування територіальних претензій, оцінки дій влади в інших країнах, створена ситуація «національної шизофренії» у самій росії.

На які радикальні зміни у внутрішньополітичній ситуації та міжнародній арені націлений рашизм?

Якщо брати внутрішньополітичну ситуацію в росії, то слід констатувати, що:

- ✓ На базі рашизму в росії формується фашистський політичний режим.

- ✓ Здійснюється знищення парламентаризму, незалежності судової гілки влади, незалежності ЗМІ.
- ✓ Здійснюється заміна верховенства права на наказове право.
- ✓ Здійснюється придушення демократичних прав і свобод.
- ✓ Формується культ «фюрера» з притаманними йому атрибутами – винятковістю, безгрішністю, безальтернативністю прийнятих «фюрером» рішень, об'єднання в його фігурі усієї росії, внаслідок чого в народі формується психологічна установка – «путін – це росія! є путін – є росія! немає путіна – немає росії!».
- ✓ Економічні, соціальні інтереси країни підкорюються ідеологічним постулатам рашизму.
- ✓ Еліту влади утворюють представники силового блоку, на який опирається влада при плануванні та організації діяльності як всередині країни так і на зовнішньополітичній арені.
- ✓ Отримує значне поширення корупція, організована злочинність національного та транснаціонального характеру, яка охоплює верхні ешелони державної влади.
- ✓ Повністю придушується будь-яка опозиційна діяльність, впроваджуються репресії, цензура, здійснюється ідеологічна обробка населення, формується викривлене в інтересах влади, світосприйняття.
- ✓ Відновлюється практика фізичного знищення противників режиму.
- ✓ Розгортається переслідування інакомислення (як реального, так і надуманого), створюється атмосфера терору.

Рашизм у внутрішній політиці пов'язаний із презирливим, зневажливим ставленням не тільки до народів інших країн, а й до представників інших народів, що проживають у російській федерації. Образливі їх назви («чурка», «чех», «неруський» і т. ін.) широко розповсюджені в країні, в якій росіяни становлять далеко не 100%. Навіть на офіційному рівні існувало ще з радянських часів і використовується сьогодні принизлива назва малих народів росії –

«нацмен»! Підтвердженням визнання мешканців суб'єктів федерації людьми «другого сорту» може бути хоча б той факт, що в горнило війни проти України в першу чергу були кинуті військові частини, сформовані в національних окраїнах. У бій, на «м'ясо» кинули бригади і дивізії сформовані з башкир, бурятів, якутів та представників інших малих народів росії. І проведення мобілізації оголошеної путіним у 2022 році, мало зачепило москву та Санкт-Петербург, інші великі міста центральної росії. Основний тягар упав на окраїни. Під мобілізацію у першу чергу потрапило чоловіче населення маленьких міст та сіл Сибіру, Далекого Сходу та центральної росії. До них ставлення рашистської влади визначалось відомими словами м'ясника жукова: «Баби нових понароджують!». Політика геноциду притаманна рашизму не тільки при проведенні зовнішньої політики, а й у внутрішньополітичній діяльності. Чого вартує хоча б акція для придушення національно-визвольного супротиву чеченського народу – акція прямого терором, що супроводжувався масовими вбивствами зґвалтуваннями, відкритими грабежами.

Реалізація політики рашизму в середині країни суттєво впливає на розвиток і стан наук, передусім суспільних. Усі ліберальні теорії, які довгий час займали передові позиції, опинились, практично, в опалі, оскільки не відповідають постулатам рашизму. Якщо наприкінці 80-х, у 90-х роках ХХ ст. в науці панувало різнобарв'я думок в основному ліберального характеру: в політологічній науці – розширення елементів прямої демократії, політичного плюралізму; в економіці – розширення механізмів ринкової економіки, то з утвердженням ідеології рашизму як провідної ситуація діаметрально змінилась. У юридичних науках та сама ситуація. Особливо це стосується наук кримінально-правового циклу. Якщо в 90-х роках теоретики кримінального права висували прогресивні ідеї щодо ознак злочину, підстав кримінальної відповідальності, висловлювались за лібералізацію покарання і ін., то сьогодні про це навіть не згадується. Кримінально-правова політика спрямована на посилення кримінальної відповідальності, обмеження правових гарантій підозрюваних та підсудних. Здійснюється невинуватна криміналізація та пеналізація.

Посилюються умови відбування покарання.

На зовнішньополітичній арені рашизм призводить до:

- Повного нехтування нормами міжнародного права, прийнятими державами світу.
- Здійснення політичної, економічної, ідеологічної, військової експансії.
- Вчинення актів терору як на державному, так і на персональному рівнях.
- Вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку - агресії, геноциду, екоциду, порушення законів та звичаїв війни і т. ін.
- Укладання договірних відносин з крайньо правими тоталітарними режимами для створення єдиного антидемократичного фронту.
- Пряме втручання у внутрішню та зовнішню політику інших країн, у т. ч. за допомогою сучасних інформаційних технологій, соціальних мереж.
- Широке застосування методів гібридної війни – масових кібератак, актів ядерного шантажу і тероризму.

Механізм експансії - найулюбленіший у зовнішньополітичному арсеналі росії. Формування механізму російської експансії у загальному вигляді завершилось у середині XVI ст.

«Надалі, як свідчить історія, відбувалося лише вдосконалення окремих його елементів відповідно до потреб застосування в конкретний період. Зазначимо, що під механізмом у цьому випадку слід розуміти внутрішню будову процесу, яка заснована на постійних динамічних зв'язках між його елементами. Відповідно, механізм російської експансії – це історично сформований систематизований набір теоретично обґрунтованих взаємопов'язаних інструментів для реалізації зовнішньополітичної стратегії Росії в напрямі

*задоволення загарбницьких інтересів її вищого політичного керівництва».*¹⁸⁸

Уся історія росії являє собою безперервний ланцюг загарбницьких війн. Її територія збільшувалась лише завдяки воєнній експансії або під загрозою її застосування.

Випробуванням механізмом російської експансії є підкуп політичних діячів, створення в країні-жертві проросійських партій, громадських організацій, спілок і т. ін. Використовуючи ці методи, росія, починаючи з 90-х років минулого сторіччя, активно співпрацювала з рядом політичних партій України, насамперед, з комуністичною та соціалістичною партіями. Фактично ці партії стали «п'ятою колоною» росії в Україні. Напередодні початку активної фази агресії, за даними М. Руденка, в Україні діяли такі проросійські партії:

- ✓ Соціалістична партія;
- ✓ Прогресивна соціалістична партія;
- ✓ Держава;
- ✓ Русь єдина;
- ✓ Блок Володимира Сальдо;
- ✓ Наші;
- ✓ Опозиційний блок.
- ✓ Опозиційна платформа «За життя»;
- ✓ Партія Шарія;
- ✓ Ліва опозиція;
- ✓ Союз лівих сил;
- ✓ Соціалісти¹⁸⁹.

Довший час основою п'ятої колони росії в Україні була комуністична партія України (створена у червні 1993 року на місці забороненої після підтримки нею путчу 1991 року), яка позиціонувала себе наступницею комуністичної партії України, що була складовою частиною КПРС. Ця партія активно підтримала анексію Криму і гібридну війну, що була розпочата росією, внаслідок чого у грудні

¹⁸⁸ І. Фурман, А. Дуж-Кратченко «Ми вас розкусили»: механізм російської експансії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3583208-mi-vas-rozkusili-mehanizm-rosijskoi-ekspansii.html> (Дата звернення: 25.02.2025 року.).

¹⁸⁹ Цит. С. Руденко. Анатомія ненависті... С. 233

2015 року її діяльність була вперше заборонена в Україні. Однак остаточно рішення набуло чинності лише у 2022 році, оскільки тривав апеляційний розгляд справи.

Особливе місце в проросійській діяльності відводилось православній церкві московського патріархату. Її завдання полягало, насамперед у формуванні проросійської свідомості віруючих. Однак паралельно, і це підтверджується численними фактами, служителі ПЦ МП здійснювали розвідувальну діяльність в інтересах росії, зберігали зброю і т. ін.

«Владлен Мараєв, провідний науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України, аналізуючи методи російського експансіонізму, вказує на такі основні загарбницькі «технології», які Росія застосовує найбільше: недотримання міжнародних угод під найрізноманітнішими приводами; проведення агресивних інформаційно-пропагандистських кампаній; пошук та активна підтримка проросійських груп в інших країнах; провокація внутрішніх конфліктів в інших державах задля їхнього послаблення, створення в цих країнах сепаратистських квазідержавних утворень; агресія проти інших держав під приводом захисту «співвітчизників», до яких рашисти зараховують християн східного обряду, російськомовних тощо; виправдання загарбницької війни інтересами власної оборони; організація збройних провокацій (часто із жертвами серед своїх громадян) заради створення приводів до війни; застосування жорстокого терору і масових репресій проти тих, хто чинить опір окупації; пошук і заохочення колаборантів серед населення окупованої країни; створення маріонеткових «урядів» та «адміністрацій» в окупованих державах для «узаконення» власної експансії»¹⁹⁰.

Особлива увага приділяється ідеологічній експансії, яка є черговою випробуваною зброєю в арсеналі спецслужб росії. Цікавими

¹⁹⁰ П. Полянський. Рашизм: теоретична облуда і злочинна практика. Цит. Багатовекторний рашизм...

з цього приводу є свідчення колишнього офіцера КДБ, який втік на Захід ще у 1984 р. Ю.О. Безменова. Він заявив, що в кдб СРСР було розроблено і протягом багатьох років реалізовувався план перемоги над США методами психологічної війни та «деморалізації». Це ідеологічний підрив, який повинен був

«... змінити сприйняття реальності кожного американця настільки, що, незважаючи на всю доступну інформацію, американець не зможе дійти розумних висновків в інтересах захисту себе, своїх родин, своєї громади та своєї країни»¹⁹¹.

Ці ж методи, починаючи з 1991 року, застосовувала росія проти України.

Рашизм сьогодні практично не має кордонів. Цифровий світ надає йому для цього небачених раніше можливостей, які пов'язані не тільки з самопропагандою, а й з можливостями впливу на громадян інших країн. Особливо важливим це є при проведенні росією зовнішньополітичної діяльності. Добре відомі факти впливу росії на проведення виборних кампаній у США у 2020 році, Румунії у 2024 році, Німеччині у 2025 році. І це далеко не повний перелік. Але слід вести мову не тільки про вплив на вибори. Росія через ЗМІ активно впливає на формування свідомості народів у багатьох країнах світу. Для цього використовуються соціальні мережі «Телеграм», «Х», «ТікТок». В росії створені цілі фабрики «ботів», які просувають ідеї рашизму по цілому світу. Через ці мережі здійснюється вербування агентури, залучення громадян до здійснення терористичної діяльності. Фактів про це – безліч!!!

Якщо аналізувати рашизм і створений на його основі політичний режим, то слід констатувати, що він практично повністю відповідає ознакам Ур-фашизму, або вічного фашизму, які були сформульовані одним із видатних європейських інтелектуалів Умберто Еко у 90-х роках минулого століття. До них, зокрема, належать:

«1. «Культ традиції», що характеризується синкретичністю, схрещуванням різних вірувань і обрядів,

191 Radio Lemberg 29 грудня 2024 року. о 18:50

незважаючи на їх протиріччя. Навчання новому неможливе, оскільки Традиція вже знайшла істину, яку ми можемо тільки тлумачити чи роз'яснювати

2. «Відмова від модернізму», яка вбачає розвиток з часів Просвітництва як занепад та деградацію цивілізації. Еко відокремлює це від відмови від базового технологічного прогресу, оскільки багато фашистських режимів посиляються на свою промислову потужність як на доказ життєздатності своєї системи.

3. «Культ дії заради дії», який диктує, що дія сама по собі має цінність і повинна здійснюватися без інтелектуальних роздумів. Це, згідно з Еко, часто проявляється в антиінтелектуалізмі і атаці сучасної культури та науки.

4. «Незгода – це зрада» – фашизм знецінює інтелектуальне обговорення і критичне мислення, бо вони нібито викривають суперечності в синкретичній вірі.

5. «Страх різниці», який фашизм прагне використати та посилити, часто у формі расизму чи закликах проти іноземців та іммігрантів.

6. «Звернення до розчарованого середнього класу», який може страждати від економічної кризи чи політичного розчарування і боїться тиску з боку нижчих соціальних груп.

7. «Одержимість змовою», яка одночасно йде ззовні та зсередини. Послідовники мають почувати себе в облозі, часто за допомогою ксенофобії, але разом з тим боятися внутрішнього саботажу з боку меншин. Згідно з Еко, євреї часто стають ціллю через свій інтернаціональний статус.

8. Вороги мають бути «занадто сильними і в той же час занадто слабкими». Прибічники фашизму мають почувати приниження від сили та багатства їх ворогів і в той самий час мають бути переконані, що можуть запросто перемогти опонента. «Фашистські уряди приречені програвати війни,

тому що вони на державному рівні не спроможні правильно оцінити силу ворога».

9. «Пацифізм – це торгівля з ворогом», тому що «Життя – це постійна війна», завжди має бути ворог, якого треба побороти. Мир може настати тільки після перемоги однієї сторони над іншою. Таким чином, є проблема несумісності остаточної перемоги з нескінченною війною.

10. «Зневажливе ставлення до слабких», яке поєднується з шовіністичною «народною елітарністю», де кожен громадянин кращий за чужинців через належність до своєї групи. Еко бачить у цих настроях корінь глибокої напруги в ієрархічній структурі фашистських держав, оскільки вони заохочують лідерів зневажати своїх підлеглих, аж до вищого Лідера, який зневажає всю країну за те, що вона дала йому підкорити себе.

11. «Всі виховуються, щоб стати героями», що веде до прийняття культу смерті. Як зауважує Еко, «герою фашизму не терпиться померти. У своєму нетерпінні він частіше посилає інших людей на смерть».

12. «Мачоїзм», який перетягує героїзм та вічну війну в сферу статевих відносин. Таким чином, фашисти сповідують «як зневагу до жінок, так і нетерпимість і засудження нестандартних сексуальних звичок, від цнотливості до гомосексуальності».

13. «Вибірковий популізм» – народ виставляється монолітною сутністю, яка має спільну волю, відмінну від точки зору будь-якого окремого індивіда та вищу за неї. Оскільки жодна маса людей ніколи не може бути по-справжньому одностайною, Лідер виступає як інтерпретатор народної волі (хоча справді він її диктує). Фашисти використовують цю концепцію, щоб делегітимізувати демократичні інстанції, які вони звинувачують у тому, що вони «більше не представляють Голосу народу».

14. *«Новомова» – фашизм використовує і сприяє збідненому словниковому запасу, щоб обмежити критичне міркування. Невідповідна оцінка реакції Заходу (Євроатлантичної цивілізації) на сам факт вторгнення, яка базувалась на оцінці дій цих країн щодо агресії в Грузії у 2008 р, агресії проти України у 2014 р.*

15. *Невідповідна оцінка внутрішньополітичного становища в Україні, коли внаслідок сфальсифікованої інформації від фсб та власного кума медведчука про ситуацію в Україні в нього було сформоване уявлення про бажання народу України якнайшвидше об'єднатись з росією.*

16. *Невідповідна оцінка органами розвідки росії загальної політичної ситуації в світі і несприйняття значною кількістю країн факту агресії як способу вирішення міждержавних питань.»¹⁹².*

Очевидно, що всі ознаки фашизму притаманні теорії рашизму і практиці його впровадження у внутрішнє і зовнішнє політичне життя росії.

Водночас сучасний рашизм дещо відрізняється від класичного фашизму середини ХХ ст., і це абсолютно зрозуміло, адже зміна історичних умов не могла не вплинути на зміст ідеологічних постулатів. Однак ці зміни не зачепили суті ознак явища, а просто надали їм більш чіткого вигляду.

Італійський дослідник Стефано Капріо, аналізуючи суть рашизму, зазначає, що він являє собою нову форму тоталітаризму, щось таке, що поєднує «владу народу» і «диктатуру пролетаріату, коли в її основі перебуває зверхність однієї сторони над іншою, однієї нації над іншою, однієї людини над системою в цілому. Рашизм, вважає автор, претендує (і ми це наочно бачимо – **П. Ф.**), на перебудову світу, який сформувався за наслідками ДСВ ¹⁹³.

Вже підкреслювалось, яке значення для впровадження ідеології

¹⁹² Ур-фашизм. Википедия. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 24.02.2025 року.)

¹⁹³ Caprio S/ (2022) «Rushism», the ideology of the third millennium', AsiaNyws, 5 Juli. Цит за П. Полянський. Рашизм: теоретична облуда і злочинна практика. Цит. багатовекторний рашизм. С. 83.

рашизму в маси надається перемозі над фашизмом у ДСВ. Акценти расистською пропагандою суттєво змінюються в сторону перебільшення ролі СРСР і применшення ролі союзників у перемозі. Однак така агравація має ще одну мету – образ росії набуває рис велетня, монстра, якого всі і завжди повинні боятись. Це, за задумом влади, підвищує почуття величі у кожного з росіян, їх особливості порівняно з іншими народами.

Слід визнати той факт, що рашизм є закономірним етапом історичного розвитку росії, обумовленим багатовіковим формуванням ідеології суспільства на базі її приналежності до середньоазійської цивілізації, наслідком формування концепцій «триєдності» російського народу та ідеологічної концепції «самодержавність-православ'я-народність» в її сучасному оформленні.

«Рашизм - це схрещення монгольської матриці урядування насильством, московської традиції царя і підпорядкованої йому церкви як елемента державного апарату, імперської справи підкорення й асиміляції (втілених із німецькою раціональністю Катериною II), потьомкінської показухи, распутінської диявольської містики. Окремо варто тут побачити і ленінський нігілізм, і сталінську реімперіалізацію»¹⁹⁴.

Своє нормативне закріплення це поняття знайшло у Постанові Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких». У цій постанові було сформульовано поняття рашизму як нового різновиду «тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі режиму, сформованого у російській федерації під керівництвом президента в. путіна, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму)»¹⁹⁵.

¹⁹⁴ О. Кривдик. Чому рашизм? Цит. Багатовекторний рашизм... С. 8

¹⁹⁵ Див. Постанова Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» № 3078-IX від 2 травня 2023 року. URL: Постанова Верховної Ради України

Глибинний аналіз ідеології рашизму дає підстави зробити висновок, що вона хоч і є закономірним наслідком розвитку держави росії, однак не має жодної історичної перспективи, оскільки являє собою тупикову гілку розвитку цивілізації. Цей висновок добре сформульований авторами цитованої монографії «Заборонити рашизм», які зазначають:

«Колишній ординський улус, який віковою внутрішньою деспотією гарбанням і гнобленням чужого розрісся до імперії-монстра, нині своєю вкрай агресивною ідеологією і практикою рашизму реально загрожує світовій цивілізації, перетворившись на державу-терористку»¹⁹⁶.

У березні 2025 року один з архітекторів «руського міра,» колишній помічник президента росії путіна і відповідальний за політику росії стосовно України сурков в інтерв'ю французькому виданню L'Express заявив, що росія розширюватиметься у всіх напрямках, «наскільки дозволить Бог і наскільки вистачить сил», що руський мір не має меж і існує скрізь, де є російський вплив. При цьому він зазначив, що при розширенні головне — «не захоплюватися і не братися за занадто великий шматок»¹⁹⁷. У цьому ж інтерв'ю він підкреслив, що

«для Росії повернення України до її сфери впливу було метою ще з часів розпаду Радянського Союзу», а Україну назвав «штучним політичним утворенням».

За його словами, війна росії в Україні «розділить російських та антиросійських» та «обмежить» останніх на їхній «історичній території», щоб вони «перестали поширюватися російською землею»¹⁹⁸.

«Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» № 3078-IX від 2 травня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text>. (Дата звернення: 09.02.2025 року.)

¹⁹⁶ Цит. Заборонити рашизм. С. 16.

¹⁹⁷ Див. URL: <https://lenta.ru/news/2025/03/20/rossiya-budet-rasshiryatsya-naskolko-pozvolit-bog-byvshiy-pomoschnik-putina-o-russkom-mire-razdele-ukrainy-ovtsah-i-kozlah/> (Дата звернення: 04.04.2025 року).

¹⁹⁸ Ідеолог "Новороссии" заявил, что Россия не имеет границ и будет расширяться во все стороны – ISW. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2025/03/23/7504126/> (Дата звернення: 04.04.2025 року).

В основу рашизму його ідеологи кладуть найабсурдніші «докази» особливості російського народу. Так, один з найближчих до путіна його клевретів мединський, зараз один з помічників, а раніше міністр культури росії, заявив, що особливість росіян визначена наявністю в їх генофонді зайвої хромосоми.

Не збираючись аналізувати усю абсурдність і «науковий рівень» автора цієї заяви, зазначимо лише одне – зайва хромосома визначає наявність у людини синдрому дауна.

Персональна політико-психологічна причина. Говорячи про політичні системи і їх розбудовників, не можна залишити осторонь фігури «архітекторів» цих процесів і не розглянути питання про роль у них особистості. Як би не принижували постать російського диктатора, не можна не віддати йому належне як рушійній силі цих процесів, не розглянути його особистої ролі і ролі його оточення в системі політико-соціальних причин агресії росії проти України. При цьому слід мати на увазі, що характер панівної в суспільстві соціальної групи проявляється, насамперед, у характеристиках її лідера. Політичний лідер у своїй діяльності відображає інтереси, вирішує завдання, що ставить перед ним та соціальна група, яка його підтримує і за рахунок підтримки якої він посів лідерські позиції. Саме соціальна група ставить ту чи іншу особу на позицію політичного лідера. Так вийшло і з путіним, хоча ззовні здається, що його на це місце поставила не та група, яка оточує і на яку спирається він сьогодні.

Говорячи про путіна, спадає на думку образ «сірого кардинала» дона Реба з фантастичного роману братів Стругацьких «Важко бути богом» і обставини його появи на політичній арені вигаданої країни.

«Дон Реба, дон Реба! Не високий, але й не низенький, не товстий і не дуже худий, і може не з надто густою шевелюрою, але й далеко не лисий. У рухах не різкий, але й не повільний, з особою, яка не запам'ятовується. Який схожий одразу на тисячі осіб. Чемний, галантний з дамами, уважний співрозмовник, не блискучий, втім, ніякими особливими думками.

Три роки тому він виринув із якихось запліснелих підвалів палацової канцелярії, дрібний, непомітний чиновник, догідливий, бліденький, навіть якийсь синюватий. ... і ... виріс велетенським блідим грибом цей чіпкий, нещадний геній посередності. Він ніхто. Він нізвідки. ...

Що він не замислював, все провалювалося. ... Він оголосив війну Ірукану, сам повів армію до кордону, потопив її в болотах і розгубив у лісах, кинув усе напризволяще і втік назад в Арканар. ... Він скасував міністерства, які відають освітою та добробутом, заснував міністерство охорони корони, зняв з урядових постів родову аристократію та небагатьох учених, остаточно розвалив економіку. ... він продовжував крутити і крутити, нагромаджувати безглуздість на безглуздість, викручувався, ніби намагався обдурити себе, ніби нічого не знав, крім параноїчної задачі — винищити культуру»¹⁹⁹.

Майже ідеальний портрет путіна. З невеликими уточненнями. Ми знаємо, звідки він вийшов і де отримав відповідну підготовку, де і під чий вплив були сформовані його світоглядні позиції. Ми знаємо, хто привів його до влади і які його якості слугували тому, що він був обраний у наступники ельцину.

Цікавим є питання, до якого типу політичного лідера відноситься путін? Звичайно, що спроб типологізації політичного лідерства у науці було зроблено чимало (Г. Лебон, Г. Тард Г., К. Маркс, Лассуелл,

¹⁹⁹ Борис Стругацкий, Аркадий Стругацкий Трудно быть богом. Изд: Сталкер Год: 2013 URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=26406 ((Дата звернення: 23.01.2025)

Т. Адорно, А. Крісті, Ф. Гайс, Дж. Барбера, Д. Бернса та ін.)²⁰⁰. Однак найбільш вдалою, на наш погляд, для оцінки типажу путіна, представляється типологізація, яка виділяє окремий *параноїдальний тип* політичного лідера (його часто позначають як «Хазяїн», «Володар», «Сталін»).

«Параноїдальному політичному стилю відповідає тип лідера, якого можна позначити терміном «Господар». Такій особистості властиві підозрілість, недовіра до інших, надчутливість до прихованих погроз і постійна спрага влади, контролю над іншими людьми. Його поведінка і дії часто непередбачувані. Політик параноїдального стилю зазвичай не сприймає іншої точки зору, крім власної, відкидає будь-яку інформацію, яка не підтверджує його теорії, установки і переконання. Мислення подібного політика інверсійні, що розділяє реальність на крайнощі на зразок «біле» – «чорне», «друзі» – «вороги» і т.д. Прагнення до безмежної влади забезпечується постійним маніпулюванням своїми підлеглими, інтригами і зіткненнями їх один з одним у власних інтересах. Подібний стиль часто супроводжується бажанням будь-що-будь придушити або принизити іншого політика, навіть всупереч елементарній логіці. Небезпека такого лідера полягає в тому, що його стиль може збігатися з політичною поведінкою широких мас в суспільствах, в яких відсутні стійкі демократичні традиції, зріла культура. Ненависть до інших, підозрілість і озлобленість індивідів формують обстановку загального страху, доносів, пошуку «ворогів», що є сприятливим для встановлення тоталітарних режимів. Подібний політичний стиль зовні не настільки ефектний, але може мати значний ресурс мобілізації населення, здатний вирішувати стратегічно важливі завдання в історично обмежений термін, послідовно здійснювати свій курс. Однак «Господар» може ефективно

²⁰⁰ Політичне лідерство [Електронний ресурс] : навчальний посібник / В. А. Гапоненко, С. С. Бульбенюк, Н. М. Довганик та ін. К.: КНЕУ, 2021. 324 с

лідирувати, тільки спираючись на розвинену каральну систему, на політичний терор»²⁰¹.

Ззовні здається, що путіна обрала самостійно «родина ельцина» з подачі Б.А. Березовського, якій він гарантував особисту безпеку і недоторканість статків. Однак це ззовні. Основні рушійні сили це органи держбезпеки, це кдб, з якого вийшов путін і яке вело його до влади. Він був і залишається кров від крові елементом структури кдб росії (як би вона зараз не називалась). Перекоаний, що саме аналітики кдб «прокачали» путіна і визнали його абсолютно придатним для виконання місії, яку вони визначили для себе – відродження СРСР відновлення статусу росії як наддержави і збереження позицій «ордена» на віддалену перспективу.

Органи чк-огпу-нквс-мгб-кгб СРСР були не просто «бойовим загоном кпрс». Вони були структурою, яка вирішувала в країні усе, таємним «орденом» обраних. Путін, хоч і був у цій структурі абсолютно невидимим, нікчемним гвинтиком, опинився, як кажуть, «в потрібний час в потрібному місці». Ніхто не міг здогадатись про його потенціальні можливості до встановлення фактичної диктатури, до здатності повної концентрації влади у власних руках.

Становлення путіна як політичного лідера росії зайняло достатньо короткий відрізок часу. Якщо, як правило, в країнах зі сталою демократією це займає роки, а часто і десятиріччя, то в тоталітарній, або в країні з несформованою демократією, це може займати достатньо короткий відрізок часу внаслідок відсутності реальної конкуренції, існування незнищених механізмів, притаманних попередньому політичному режиму.

Він швидко почав формувати власну систему вертикалі влади, використовуючи добре відомі методи, притаманні усім колишнім лідерам кпрс. Опора була здійснена на колег з кдб й інші силові структури. Саме вихідці з органів держбезпеки, МВС, податкової міліції, ГРУ МО та т. ін., стали призначатись на ключові посади в

²⁰¹ Типологія лідерства та його функції URL: https://stud.com.ua/56921/politologiya/tipologiya_liderstva_yogo_funktsiyi (Дата звернення: 20.01.2025 року.)

центральної організації управління, виробничо-комерційних структурах. При цьому вирішувались як завдання посилення особистої влади путіна, так і завдання його особистого збагачення і збереження статків його родини.

Будучи ставлеником органів держбезпеки і спираючись на силові структури, путін, однак, приділяв велику увагу створенню та підтримці ще одної соціальної групи, на яку він міг би спиратись. Її коло утворили його друзі з колишнього кооперативу «Озеро», ті, з ким він був знайомий і товаришував з молодості, ті з ким він займався спортом, які вводили його – забуленого однолітками «пацана» з петербурзьких підворіть у коло поважних однолітків. З його приходом до влади ця група почала активно освоювати різноманітні сфери бізнесу, активно впливати на розстановку політичних сил на підтримку путіна.

Закінчивши «краснознаменний інститут кдб імені андропова», де основну увагу приділяли боротьбі з основним ворогом – США, путін спочатку не дуже орієнтувався в питаннях розстановки сил на теренах колишнього СРСР. Однак щодо України, як уже згадувалось вище, він був добре зорієнтований!

В. Огризко зазначає:

«Новий лідер Росії зрозумів: ідея, яка була ключовою в російській еліті, про те, що Україна, повинна бути пристебнута до ноги, почала слабнути. Кучма почав розвертати державний корабель із багатовекторності в зовнішній політиці на західний напрям. У Москві це бачили. Путін розумів, що той формат, який задумував Єльцин як заміну ССРСР – Співдружність Незалежних Держав — не спрацьовує, бо Україна щороку більше показувала, що вона не збирається бути просто на підтанцювці в Москві в рамках цього СНД, у рамках якихось економічних та безпекових наддержавних структур. Ми одразу сказали: ОДКБ - це не про нас, усі ці економічні союзи — це не про нас. Тобто Путін реалістично оцінив зі свого погляду те, що відбувається в

Україні, й зрозумів, що треба вже діяти по-іншому»²⁰².

Путін вважав, що з розвалом СРСР були знищені всі тисячолітні напрацювання російських еліт і створення російської цивілізації – унікальної, вищої за своїм розвитком, призначеної для об'єднання під своєю «рукою» усього світу. При цьому він стверджував, що внаслідок розпаду срср безпосередньо росія втратила 40% своєї території. Не важко зрозуміти, що цією територією він передусім вважав Україну.

Виникають питання : А якщо б на місці путіна була інша особа? Чому активна фаза війни розпочалась саме в 2022 році?

Щодо відповіді на перше питання, то можна з переконливістю стверджувати, що так чи інакше владу в росії після розвалу СРСР повинен був обійняти лідер з ідеологією, яка притаманна путіну. Ідея зверхності «руської цивілізації» у крові лідерів росії. Спроба проаналізувати її коріння була зроблена вище. У путіна це отримало також особистий окрас – він двічі отримав від України, від її народу чутливого ляпаса, який в силу власного характеру винести не міг. Ці ляпаси пов'язані з поразкою його ставленика, маріонетки януковича на виборах 2004 року і внаслідок перемоги Революції гідності у 2014 році вторинної його поразки. Вийти з цієї ситуації без перемоги над Україною, без її повного підкорення росії він вже не міг!

А чи могла активна фаза війни розпочатись раніше чи пізніше? Здається, що ні! Він обрав саме той час, який, на його думку, був оптимальним. На його вибір вплинуло ряд факторів.. Вони усім добре відомі.

Так чому він не почав раніше, ще до Грузії, або пізніше, десь у році 2024-2025 чи ще пізніше?

Раніше не міг – не був готовий ані матеріально, ані морально. По-перше, не була готова армія. Її «обкатка», яка відбулась у Сирії, дала путіну підстави вважати її повністю підготовленою до війни, до того ж, як він вважав, війни, більше подібної на прогулянку. Була підготовлена і особлива ударна сила – група «Вагнер», яка пройшла відповідну обкатку в численних конфліктах на різних континентах

²⁰² Цит. С. Руденко. С. 9

Землі. За роки перебування при владі путін спромігся різними шляхами сформувати у лідерів провідних країн світу небажання втручатися у його зовнішню політику. Це він перевіряв на анексії частини Грузії у 2008 році, на анексії Криму та розгортанні гібридної війни в Україні у 2014 році. Окрім проголошення «стурбовності», західні лідери нічим не відреагували. Суттєво вплинула на прийняття рішення ситуація з виводом армії США з Афганістану, яка сформувала в нього оцінку Президента Дж. Байдена як слабкого лідера, не здатного на кардинальні рішення. Одночасно він був переконаний, що Європа, яка твердо «сиділа на його газовій трубі», а деякі її лідери були просто завербовані і корумповані ним, не буде особливо заперечувати проти агресії зі страху можливої втрати газопостачання *etc, etc, etc*.

Усе це утвердило в його свідомості, що і після розгортання активної фази агресії реакція провідних країн світу буде пасивною. Загалом так воно і сталося – після початку війни 24 лютого 2022 року увесь світ сидів і гадав, скільки годин і днів протримається Україна, коли втече за кордон наш Президент В.А. Зеленський і як пройде парад військ агресора на Хрещатику. Лише безпрецедентний героїзм українського народу діаметрально повернув оцінку політичного становища лідерів країн світу і примусив їх створити коаліцію підтримки України. Одночасно у свідомості лідерів країн Європи під впливом дій росії сформувалось і зміцнилося розуміння справжніх намірів путіна, його остаточної мети - повернення росії втраченого статусу наддержави.

А чи не можна було пізніше? Тут на думку приходять слова відомого політичного діяча, який говорив: «Вчора було рано, завтра буде пізно, треба діяти сьогодні». Так і для путіна. Він чудово розумів, що на заміну підготованим меркелям, шредерам, саркозі та іншим політичним діячам прийдуть нові політики і невідомо, як вони будуть ставитись до росії і до агресії. Він розумів, що Україна може стати членом НАТО, що взагалі зніме питання агресії з «порядку денного». Він розумів, що нова українська влада не буде слідувати у фарватері його політики, на що чітко вказувала відмова від вступу до т. зв. «Таможенного союзу», а орієнтується на вступ до Євросоюзу.

Він багато чого розумів...

Прихід до влади в Україні молодого покоління політиків на чолі з В. Зеленським на початках створив у нього ілюзію про можливість досягнення угоди з Україною, заснованої на його вимогах. Він розраховував на відсутність у молодого Президента України політичного досвіду, на наявність в країні потужних проросійських сил. За період 2019-2022 років він зрозумів, що він помилився в оцінці В.А. Зеленського як слабкого лідера, як такого, яким він зможе керувати. Саме тоді він остаточно вирішив воювати²⁰³.

Таким чином, слід констатувати, що дії путіна і у 2014, і у 2022 році не були експромтом, а мали під собою глибокі політичні причини і засновувались на відповідному, нехай і помилковому, політичному аналізі, а також на його особистому ставленні до України, українців і керівництва Української держави.

Квінтесенцією поглядів путіна стосовно України є його позиція, що відносини з Україною є «справою самої росії», а навіть не росії й України!!!²⁰⁴.

Підсумовуючи викладене, можна зробити деякі висновки.

По-перше, основною, фундаментальною причиною, що обумовлює усі інші з тих, що утворюють суспільно-політичний фактор злочину агресії росії проти України, є наявність лінії розлому, що утворилася внаслідок приналежності цих країн до різних цивілізацій: Україна належить до Євроатлантичної цивілізації, а росія – до Середньоазійської, яка є складовою частиною Азійської цивілізації.

Глибина цієї лінії визначила практичну неможливість уникнення конфлікту мирним шляхом, оскільки лінія розлому проходить по політико-ідеологічній межі, яку визначають діаметрально протилежні цінності, досягнення яких визначено пріоритетними в Україні і росії. Мета України - увійти в сім'ю цивілізованих народів, побудувати

²⁰³ До того ж як зазначають ті, хто його знає особисто, путін завжди мріяв про лаври військового переможця. Уся його опереткова гра у «Бессмерний полк» є ні чим іншим як бажанням «примазатись» до переможців у 2 Світовій війні, відчути себе переможцем.

²⁰⁴ Попов Э. Украина как геополитическое недоразумение // Столетие. - 2009. - 25 февраля: URL: http://www.stoletie.ru/politika/ukraina_kak_geopoliticheskoe_nedorazumenie_2009-02-25.htm (Дата звернення: 05.04.2025 року)

країну, де пануватиме верховенство права, де вищим пріоритетом буде людина.

Агресія з політичної точки зору мала на меті проголошений путіним намір змінити світовий порядок, світову політичну архітектуру, відновити двополярний статус світової політики, повернути їй статус недержави де б один з полюсів займала росія, повернути їй статус наддержави. Для цього потрібен був регрес, повернення назад в СРСР, а по суті, мета – відновлення російської імперії. Хоч і не в повній мірі (хоча може в перспективі і в повній, або навіть і більшій), але обов'язково з участю України, без якої російська імперія ніяк не може існувати. При цьому слід мати на увазі, що, захоплення України і включення її до складу імперії відкриває можливості для ліквідації інших ліній розлому, які існують в росії на межах з країнами Європи, Кавказу, Середньої Азії, стосунки з якими є надзвичайно напруженими, такими, що кожної хвилини готові вибухнути збройним конфліктом.²⁰⁵

По друге. Розрив цивілізацій обумовив існування різних форм правління в росії та Україні. Приналежність до Середньоазійської цивілізації визначила існування в росії протягом усієї її історії форм правління, які характеризуються наявністю правителя – абсолютної монархії або диктатури, яка існувала під різноманітним прикриттям (хана, царя, імператора, першого або генерального секретаря цк кпрс, голови ради міністрів, президента). Така форма правління є притаманною саме для Середньоазійської цивілізації, чим би вона не прикривалась.

Україна внаслідок свого історичного розвитку, як складова Євроатлантичної цивілізації, починаючи від входження до складу Великого Князівства Литовського, а потім до складу Польщі, сприймала елементи демократичної форми правління, притаманні цим державним утворенням (взяти хоча б право вето на Сеймах). Важливий вплив на форму правління в Україні мала Козацька республіка з

²⁰⁵ Слід зазначити, що основою лінії розлому між росією і країнами Середньої Азії - колишніми суб'єктами срср які належать до однієї цивілізації, є не форма правління і не політичний режим, а саме бажання росії позбавити їх незалежності і повернути до складу російської імперії.

елементами її республіканської форми правління (прямими виборами гетьмана, роллю товариства у прийнятті основоположних рішень і т. ін.). Слід звернути увагу на те, що в Україні протягом її історії після входження до складу Великого князівства Литовського і по сьогодні не було автократичної форми правління (крім тих земель, що потрапили під владу московії-росії). Автократія не притаманна українському політикумові. Можливо, навіть більше - вона навіть часом перешкоджає процесу нормального розвитку країни.

Форма правління, яка створена сьогодні в росії, являє собою прикриту «фіговим листком» російської конституції автократію, де всі основні питання життєдіяльності країни вирішуються президентом путіним, який займає цю посаду завдяки грубим порушенням норм конституції росії і перебування якого на цій посаді є нелегітимним.

В Україні відповідно до Конституції створена парламентсько-президентська республіка, яка функціонує на засадах істинної демократії.

По-третє. В Україні та в росії утвердились різні політичні режими, які по своїй сутності є антагоністичними.

Відповідно до ст. 1 Конституції *«Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава»*. При цьому це положення не є декларативним, а відповідає реальному стану речей. Усім світом визнано, що вибори в Україні відбуваються на демократичних засадах, існує реальний розподіл влади між її гілками, проголошені Конституцією права і свободи громадян охороняються відповідно до чинного законодавства і т. ін.

У росії утвердився, по суті, тоталітарний авторитарний режим. Влада в росії сконцентрована в руках однієї людини, роль представницьких органів зведена практично до нуля, коли вони лише створюють вид законності рішень, що приймаються путіним одноосібно²⁰⁶. Фактично ліквідовано розподіл гілок влади. В країні відсутня опозиція, роль політичних партій полягає у безумовній підтримці президента та його рішень. Опорою влади є силові відомства

²⁰⁶ Яскравим підтвердженням цього є те, що навіть про початок так званої СВО не були ознайомлені не тільки члени російського парламенту, а й найближче оточення диктатора.

які здійснюють тотальний контроль за громадянами. Посилюються репресії проти інакомислячих. Здійснюється всеохоплююча «промивка мізків» суспільства засобами масової інформації.

Каталізатором поглиблення лінії розриву стала фігура путіна, його якості політика і людини. Вихований і сформований в несприятливих сімейних умовах, перебуваючи на останніх позиціях у неформальних групах підлітків, вихований у спеціалізованому навчальному закладі однієї із найогидніших політико-силових структур, у якому йому були привиті почуття ненависті до Євроатлантичної цивілізації та її цінностей, почуття вірності ідеям однієї із найстрашніших філософій в історії цивілізації, він не міг інакше як з ненавистю сприйняти прагнення України до незалежності, небажання відновлення радянського союзу, негативного ставлення до політичних лідерів, що уособлювали ці прагнення громадянського суспільства України. Усе це впало як зерно на ґрунт цивілізаційного розлому і стало додатковим каталізатором початку війни, однією з її причин.

4.2. РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ФАКТОРА У ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ²⁰⁷

24 лютого 2022 року путін звернувся до громадян росії та оголосив про початок спеціальної воєнної операції проти України (СВО). У зверненні він визначив цілі цієї операції, назвавши серед них: денацифікацію України, боротьбу з геноцидом росіян в Україні, запобігання вступу України в НАТО та ряд інших видуманих цілей, які переслідує її проведення. Серед цих цілей жодним словом не було згадано про будь-яку економічну зацікавленість росії як мету СВО. І це зрозуміло – розкривати їх, значило б продемонструвати всьому світові справжні причини агресії.

Економічні інтереси росії в Україні завжди були на одному з перших місць при визначенні політичних інтересів загалом. Вони були

²⁰⁷ Слід підкреслити, що автори за своїм фахом не економісти і тому не переслідують мети показати загальну картину стану економіки росії та України та розкрити весь механізм впливу економіки на рішення про початок агресії. Акцент буде зроблений на основних ключових моментах дії соціально-економічного фактору.

і залишаються на одному з перших місць при визначенні загальної політики будь-якої країни у будь-якому випадку. При цьому не слід забувати достатньо справедливе визначення політики, яке свого часу дав лєнін, зазначивши, що

«Політика – це концентрований вираз економіки».

Економічні інтереси росії в Україні були визначальними для існування того, що було російською імперією у будь-якому її вигляді – будь то московія, російська імперія чи СРСР. Саме економічні інтереси росії в Україні відкритим текстом визначались лідерами більшовиків при обґрунтуванні необхідності захоплення України. Саме ці інтереси перебувають на першому місці при визначенні політичних інтересів росії сьогодні.

Війна росії проти України з економічної точки зору є абсолютно безглуздою, оскільки матеріальні витрати на війну перебільшують ті зиски, які росія може отримати в її наслідку. Валовий внутрішній продукт росії на душу населення за паритетом купівельної спроможності напередодні війни вдвічі перевищував такий самий показник в Україні. Війна знищує виробничий потенціал України, яким росія могла б користуватись у разі перемоги, і для його відновлення потрібні були б великі інвестиції, на які росія сьогодні не має коштів. Санкції, які запроваджені країнами, що підтримують Україну у її війні з агресором, руйнують її економіку і, в ідеалі, спроможні призвести до економічного краху.

Проте путін вирішив розпочати війну і активно готувався до неї. Правда, він не розраховував на її затяжний характер і на ті економічні проблеми для росії, які вона викличе.

Економічна експансія росії в Україні відбувалась задовго до початку відкритої агресії у 2014 р. Вона здійснювалась поступово, потихому, в принципі, законними методами. Присутність російського капіталу в економіці України мала негативний вплив як на політику так і на економіку України. Фактично економіка України ставала залежною від росії.

«Наприклад, російські держбанки історично видавали великі кредити українським держкомпаніям, роблячи їх

залежними від російських грошей. Згідно з проведеними нами експертними інтерв'ю, «дочки» російських державних банків мали можливість надавати кредити на кращих умовах, ніж інші українські банки, адже такі кредити могли субсидувати їхні російські власники. Метою таких кредитів могло бути не отримання прибутків, а отримання доступу до керівництва українськими держкомпаніями та можливості впливати на ухвалення ними рішень. Дані підтверджують поширеність російських кредитів в українських держкомпаніях. Так, станом на 1 січня 2013 року третина боргу «Укрзалізниці» належала російським банкам»²⁰⁸.

До початку війни, особливо від 2014 року до початку її активної фази, росія використовувала прибутки, отримані від діяльності в Україні, для фінансування проросійських партій та ЗМІ, для формування суспільної думки на користь росії, фінансування діяльності фабрик ботів у соціальних мережах, анонімних телеграм-каналів.

Слід акцентувати увагу на складнощах виявлення російської присутності в економіці України. Після введення санкцій проти російських підприємств, що одночасно було пов'язано із посиленням здійснення контролю, у т. ч. фінансового моніторингу, росіяни стали активно використовувати введення статків в Україну через компанії, що зареєстровані в офшорних зонах на Кіпрі, на Вірджинських островах та ін. Але тут виникає проблема зі встановленням кінцевих бенефіціарів, які ховаються за ланцюгом фірм-прокладок. Прикладом зі складнощами оцінки можуть бути розбіжності у показниках російських інвестицій в економіку України, які подають різні джерела. Так, за даними центрального банку росії, за 2017 рік сума російських інвестицій в Україні становила 3,6% від ВВП України. За даними українського Держстату – менше 1%, а за даними Моніторингу

²⁰⁸ Дарія Михайлишина Економічний вплив Росії на Україну: зник чи заховався? URL: <https://ces.org.ua/russian-economic-influence-on-ukraine/> (Дата звернення: 04.03.2025 року.)

взаємних інвестицій – 5,6%!!!²⁰⁹

При цьому до початку активної фази агресії і початку запровадження санкцій, російська економічна присутність була сконцентрована в стратегічних галузях української промисловості та в критичній інфраструктурі.

Станом на травень 2022 року, за даними R&D центру YouControl, майже 14 000 українських активних підприємств мали серед своїх учасників або кінцевих бенефіціарів громадян або резидентів росії²¹⁰.

За даними цього ж джерела,

«40 094 українських компаній та 836 ФОПів, які є власниками бізнесу в росії або перереєстрували свої компанії під час війни, мають опосередкований зв'язок з рф за результатами факторів «Експрес-аналізу» YouControl. Аналітики R&D центру дослідили дані Єдиного державного реєстру юридичних осіб рф. Перевірили, що в структурі власності російських компаній є українські фізичні та юридичні особи, а також ці особи є власниками бізнесу в Україні. Також проаналізували, що є зареєстровані фізособи як ФОПи. Крім того, 519 українських компаній, перереєстрованих в рф, пов'язані зі 185 фінансово-промисловими групами в системі YouControl²¹¹.

Звичайно, що ці цифри є шокуючими. Перелік цих підприємств вражає. Серед них, і це найстрашніше, були підприємства оборонно-промислового комплексу України. Серед найбільш відомих компанія «Мотор Січ», яка належить російському олігарху Костянтину Григоришину. Генеральним директором компанії був В'ячеслав Богуслаєв, який 24 жовтня 2022 року був затриманий працівниками СБУ і якому в лютому 2023 року було оголошено підозру за співпрацю з терористами. Підприємство «Мотор Січ» під час повномасштабної

²⁰⁹ Андрій Калиновський Російський капітал поглинає Україну? Четвер, ЕП 20 серпня 2009

²¹⁰ Скільки українських бізнесів досі пов'язані з росією. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/spivvlasnyky-rosiyskykh-pidpriemstv/> (Дата звернення: 04.03.2025 року.)

²¹¹ Понад 40 тис. українських компаній мають прямі або опосередковані зв'язки з рф URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/ponad-40-tysiach-ukrayinskykh-kompaniy-maiut-priami-abo-oposeredkovani-zv%E2%80%99iazky-z-rosiieiu/> (Дата звернення: 03.4.03.2025 року.)

війни продовжувало постачання в росію комплектуючих до військової авіатехніки²¹².

І, на жаль, таких випадків є достатньо багато^{213, 214}.

Економічні зв'язки із росією зробили Україну залежною не тільки в економічному, а й у політичному плані.

Вже неодноразово наголошувалось, що Україна, внаслідок свого географічного розташування є містком між Євроатлантичною та Східноазійською цивілізаціями. Це мало визначальне значення для розвитку економічних зв'язків і обумовлювало зацікавленість росії щодо перебування її в зоні економічного та політичного впливу. Саме це лежить в основі агресії росії проти України у ХХІ ст.

Окрім усього надра України є надзвичайно багатими на різноманітні корисні копалини. Україна – країна з розвинутою промисловістю та сільським господарством, яке базується на унікальних чорноземах.

Наведемо лише окремі показники.

²¹² Вячеслав Богуслаєв. URL; <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 05.04.2025 року).

²¹³ СБУ викрила на Буковині компанію яка постачала до РФ чіпи для ракет та безпілотників. URL: https://www.instagram.com/molbuk/p/DFDx6WWIEts/?img_index=1 (Дата звернення: 04.03.2025 року.). У цьому ж матеріалі зазначено, що СБУ викрила підприємства у Чернівецькій, Харківській та Одеській областях, які під час повномасштабного вторгнення в обхід міжнародних санкцій постачала у РФ електронні компоненти для виробництва ракет та безпілотників.

²¹⁴ Як зазначає Б. Сікора *«Якщо на початку 90-х років, за оцінкою експертів, Росія могла лише мріяти про придбання хоча б одного промислового підприємства в такому найбільш антиросійському регіоні України, як Галичина, то в 2001 року. вона вже контролювала головні промислові підприємства Західної України»*. URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2002/3/exp.html>. (Дата звернення: 04.03.2025 року.)

4.2. Роль соціально-економічного фактора у війні росії проти України

Паливні ресурси	домінує кам'яне і буре вугілля, запаси якого (станом на 1997 р.) складають 45,7 млрд т 307 родовищ нафти і газу; 1,5 тис. родовищ торфу
Залізні руди	запаси оцінюються в 27,4 млрд. т, а прогнозовані – у 20 млрд т які розташовані у Криворізькому та Кременчуцькому басейнах, Білозерському залізорудному районі та Керченському.
Марганець	країна посідає запасів марганцю, які становлять 2,28 млрд т
Золото	6 золоторудних районів із ресурсним потенціалом у декілька тисяч тонн золота за середнього вмісту 6–8 г/т. з розташуванням Український кристалічний щит – 75-80%; Українські Карпати – до 15%; Донбас – до 10%
Калійно-магнієві солі	близько 2,7 млрд т
Земельний фонд	За цільовим призначенням земель та функціональним використанням земельний фонд України охоплює: • сільськогосподарські угіддя (41,9 млн га, або 69,4% земельного фонду); • ліси та лісовкриті площі (10,4 млн га, або 17,2%); забудовані землі під промисловими і транспортними об'єктами, житлом, вулицями тощо (2,3 млн га, або 3,8%); • землі, що покриті поверхневими водами, - (2,4 млн га, або 4%); • інші землі (3,4 млн га, або 5,6%).

Станом на 2019 рік Україна вийшла на третє місце з постачання продовольства в ЄС. Більше половини глобального приросту аграрної продукції в ЄС за рік забезпечили саме українські постачальники. Це на 36,5% більше, ніж за аналогічний період роком раніше. І тенденції зберігались.

Станом на 2019 рік гривня стала світовим лідером за темпами зростання – її курс зміцнився на 19%. Золотовалютні резерви зросли на 22%. Україна стала третім найбільшим експортером сільгосппродукції до країн ЄС після США та Бразилії. І усе це відбувалось на фоні економічних війн, які проводила росія проти України в різних секторах економіки – газової, сирної, шоколадної,

транзитної, енергетичної²¹⁵.

У зв'язку із укладанням договору між Україною та США щодо надання останнім концесійних прав на розробку корисних копалин в Україні цікавими є дані про їх дислокацію та вартість.

«За підрахунками канадської фірми з оцінки геополітичних ризиків SecDev за 2022 рік Україна має більше копалин — йдеться про їхню загальну вартість у 26 трлн доларів (а захоплені росією запаси енергоресурсів, металів та мінералів оцінюють у майже 12,5 трильйонів доларів).

Скільки з цієї суми припадає саме на рідкісноземельні та рідкісні метали, невідомо, адже навіть загальні дані — лише орієнтовні, бо частина цієї інформації засекречена. Це стосується берилію, цирконію, скандію та інших, зокрема й рідкісноземельних металів. Наприклад, інформацію про запаси літію в країні засекретили у 2005 році.

Якщо говорити про рідкісні метали, за даними Центру економічної стратегії, Україна має близько 1% від світових запасів нікелю і кобальту та близько 1% світового запасу покладів титану (це 8 млн тонн). Його, зі всіх рідкісних металів, Україна видобувала до повномасштабного вторгнення, і це становило 6-7% від світового видобутку. Ціна титану варіюється залежно від обробки. Тонна необробленого (саме такий видобувався в Україні) коштує близько 300 доларів.

Також в Україні є близько 2% світових резервів (500 000 тонн) запасів літію. Його родовища знаходяться в районі Крутої Балки на Донеччині (окуповане) та біля селища Шевченко (теж Донецька область, Покровський напрям, там зараз бої). Проте поклади літію є і в інших областях, наприклад, у Кіровоградській. Ринкова вартість літію складає близько 20 тисяч доларів за тонну»²¹⁶.

²¹⁵ Російсько-українська економічна війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

²¹⁶ Які з рідкісноземельних металів є в Україні, скільки їх, та чому їх складно видобувати URL: <https://suspilne.media/941503-aki-z-ridkisnozemelnih-metaliv-e-v-ukraini-silki-ih-ta-comu-ih-skladno-vidobuvati/> (Дата звернення: 04.03.2025 року.)

Наведено далеко не повний перелік багатств України, що були «ласим шматком » для росії, яка робила все можливе, щоб захопити їх. Для цього застосовувались різні методи.

Економічна експансія росії в економіку України здійснювалась протягом тривалого часу в різні її галузі.

«... до початку збройної агресії проти України сталося економічне знекровлення України, яке проводилося шляхом прямого економічного тиску через торговельні та тарифні протистояння, блокування української торгівлі, перекриття постачання газу тощо. При цьому економічне знекровлення України часто відбувалося за відсутності дієвої протидії або навіть прямої підтримки українського політикуму. Як приклад, підписання вкрай не вигідної для України газової угоди Юлією Тимошенко подавалось як значне політичне досягнення очолюваного нею Кабінету Міністрів.

Економічна війна проти України була спрямована насамперед проти економіки сходу та півдня України, які через певні особливості залежали від Російської Федерації, зокрема як отримувачі сировини та енергоресурсів з Росії і як ринок збуту значної частки власної продукції»²¹⁷.

Розташування рідкісних та рідкоземельних металів в Україні зображено на карті (Карта 1).

Частина цих родовищ сьогодні захоплена агресором. Серед них – Шевченківське родовище літєвих руд, що розташоване у Волноваському районі Донецької області. Захоплено велике титанове-цирконове родовище в Приазов'ї та ін.

²¹⁷ Російсько-українська війна (з 2014 р). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Дата звернення: 04.03.2025 року.)

«КРИТИЧНЕ» БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКИХ НАДР

ДЕ ЗНАХОДЯТЬСЯ
РОДОВИЩА
РІДКІСНИХ ТА
РІДКОЗЕМЕЛЬНИХ
МЕТАЛІВ

Джерело: Щорічник Мінеральні
ресурси України 2021

Корисна копалина	Балансові запаси, тис. т	Кількість родовищ
Руди берилію** оксид берилію	2065,9 11,441	1
Руди ванадію	15,5	13*
Руди літію**		3
Руди стронцію оксид стронцію	859627 0,865	1*
Руди танталу і ніобію**		1+4*
Руди цирконію**		2+14*
Руди рідкісноземельні TR2O3	860524 1939,7	1+2*
Руди скандію**		13*

* об'єкти обліку запасів, які входять до складу комплексних родовищ. ** запаси становлять державну таємницю.
*** загальні запаси становлять державну таємницю, але за рішенням уповноважених осіб може бути розкрито інформація про окремі родовища.

Публікація підготовлена в рамках проекту USAID «Прозорість енергетичного сектору», який виконує ГО «ДІКІСІ ГРУП». За зміст інформації несе виключну відповідальність ГО «ДІКІСІ ГРУП». Він не обов'язково відображає погляди USAID або Уряду Сполучених Штатів.

Карта 1.

«Тепер зрозуміло, навіщо Путін в Україні і чому мертвою хваткою вчепився в Донецьк. І чому так завзято до 21 вересня відмовлявся називати це вторгнення війною, а називав «спецоперацією»? Та тому, що це справді було задумано як спеціальна операція із захоплення українського літію! «Наприкінці 2021 року Україна почала виставляти на аукціон дозволи на розвідку своїх запасів літію, а також міді, кобальту та нікелю, – пише генерал Овчинський, колишній керівник російського Інтерполу. – У листопаді 2021 року австралійська компанія European Lithium заявила, що знаходиться в процесі отримання прав на два перспективні літієві родовища в Донецькій області на сході України та в Кіровограді в центрі країни. Цього ж місяця китайська компанія Chengxin Lithium також подала заявку на отримання прав на родовища літію в Донецьку та Кіровограді. У середині лютого 2022 року 17 американських військових експертів написали листа міністру оборони США Ллойдю Остіну, в якому наголосили на необхідності

розширення доступу США до корисних копалин».

Зрозуміло? Відразу після заявок Австралії та Китаю на право розробок українського літію Путін почав збирати війська вздовж українського кордону, а варто було американським експертам лише заговорити про «необхідність доступу США до корисних копалин», одразу ж дав наказ про вторгнення²¹⁸.

Після розпаду СРСР Україна була основним економічним партнером росії, яка споживала левову частку українського експорту і сама була основним іноземним інвестором. Особливо чутливою була Україна в питанні отримання дешевих енергоресурсів з росії. Однак цілі росії були не економічні, а передусім політичні. Економіка виступала лише знаряддям для вирішення політичних інтересів, які полягали, як вже неодноразово підкреслювалось, у втягуванні України в новий союз задля відродження СРСР

В основі російської економічної експансії лежить комплекс різноманітних чинників, серед яких найважливішими є:

- «1. Посилення культурної русифікації українського населення;*
- 2. Посилення впливу проросійських сил в Україні;*
- 3. Перехід від «двовекторної» до «одновекторної» — проросійської зовнішньополітичної орієнтації України;*
- 4. Перетворення України на економічну колонію Росії;*
- 5. Створення економічних передумов для входження України до Союзу Росії та Білорусі;*
- 6. Дискредитація проєвропейського, прозахідного політичного курсу України;*
- 7. Наслідування Україною економічно відсталого кримінально-корупційної моделі російської економіки;*
- 8. Ще більше посилення економічної залежності України від Росії;*
- 9. Завдання збитків національній безпеці України»²¹⁹.*

Як зазначає А. Калиновський²²⁰, умовно можна виділити три

²¹⁸ Литий и смерть. Эдуард Тополь – о Путине и Украине. URL: <https://www.svoboda.org/a/litij-i-smertj-eduard-topolj---o-putine-i-ukraine/32060592.html> (Дата доступу: 05.03.2025 року.)

²¹⁹ Андрій Калиновський Російський капітал поглинає Україну? Четвер, ЕП 20 серпня 2009, 11:24

²²⁰ Там само.

основні періоди російської експансії в Україні:

1. 1995-2002 роки, які характеризувались активним проникненням у паливно-енергетичний комплекс України та в українські засоби масової інформації;
2. 2002-2004 роки – розширення проникнення в машинобудівний та енергетичний комплекси України, інформаційні технології;
3. 2005-2009 роки – спроби вторгнення у ключові галузі української економіки, якими є чорна металургія та фінансовий сектор.

Основною галуззю, яка була пріоритетним об'єктом експансії росії, була нафтопереробка.

Економічна експансія росії переслідувала дві цілі. По-перше, створити ситуацію, коли Україна стане повністю політично та економічно залежною від росії і буде неспроможна здійснювати власну як зовнішню, так і внутрішню політику, перетвориться, *de facto*, в колонію росії. По-друге, вона сприятиме тінізації і корумпованості економічного сектора України, що спростить процес отримання надприбутків російському бізнесу.

Економічна експансія активно стимулювалась росією, яка вбачала в ній потужний інструмент вирішення власних політичних завдань.

Експансія полегшувалась складною економічною ситуацією в Україні, яка багато в чому залежала від росії. Українська промисловість, з одного боку потребувала замовлень з рф, а з другого – залежала від поставок з росії необхідних деталей. Ситуація ускладнювалась розвалом створеної в часи існування СРСР системи кооперації між державними підприємствами. При цьому для росії ситуація була набагато кращою, оскільки заміна тої чи іншої ланки, яка зникла в кооперативних зв'язках, відбувалась легше у зв'язку із більш розвинутою, ніж в інших колишніх республіках, промисловою базою. У зв'язку із цим росія менш залежала від України, ніж та від росії. Проте залежність існувала і в окремих випадках була навіть критичною. Відомі факти придбання необхідних деталей

підприємствами оборонного комплексу України навіть після початку агресії (2014-2022 рр.), хоча після прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 09 квітня 2022 року № 426, якою було застосовано повне ембарго на товари з росії, торгівля припинилась. Правда, поодинокі факти постачання українськими підприємствами товарів в росію ще мають місце. Про останній, викритий СБУ такий випадок згадувалось вище. Однак він не поодинокий.

Проникнення росії в економіку України почалось одразу після розпаду СРСР. Допоки росія в часи першого терміну президентства ельцина вирішувала свої власні внутрішні проблеми, цей процес відбувався без втручання держави – було відсутнє стратегічне його бачення, не існували відповідні програми які б мали на меті досягнення конкретних цілей. Однак наприкінці правління ельцина ситуація почала змінюватися і експансія почала набувати державного значення. З приходом до влади путіна ситуація набула чітких визначень, стала державною програмою росії.

Підтвердженням цього може бути хронологія поширення присутності росіян на ринку капіталу України.

«У 2009 російський державний Внєшторгбанк придбав один з найбільших банків України Промінвестбанк. Це було третє велике придбання державними банками Росії банків України з 2005 року.

До приходу ВЕБ в Україні працювали українські філії Сбербанку та ВТБ. Вони активно нарошували активи і намагалися залучити до обслуговування багато інфраструктурних проєктів — залізницю та порти.

Частка банків з державним російським капіталом в активах банківської системи України за 2005-2014 роки зросла з 0,42% до 10,8%. Росіяни не приховували, що головною метою скуповування активів є експансія на ринки капіталу України.

«Одна з головних цілей — розширення меж присутності російського капіталу на ринках України», — пояснювали тоді у ВЕБ причину купівлі Промінвестбанку»²²¹.

Одночасно відбувався процес проникнення російського бізнесу в економіку України шляхом прямого придбання промислових об'єктів, серед яких було багато таких, що належали до об'єктів комплексу критичної інфраструктури. Причому продаж цих об'єктів часто відбувався за явно заниженими цінами. Прикладом може стати продаж Тюменській нафтовій компанії Лисичанського нафтопереробного заводу — лідера нафтової промисловості України, який за своїми потужностями був найбільшим у Європі. Російська компанія придбала контрольний пакет акцій цього підприємства лише за 50 млн грн, що на той момент дорівнювало приблизно 10 млн дол. За оцінками фахівців реальна вартість цього гіганта сягала приблизно 1,3 мільярда доларів.

В окремих випадках придбання підприємств України росією не мало на меті подальше його використання, а навпаки переслідувало мету його знищення як конкурента. Як приклад — придбання компанією РусАл, яка належить російському олігарху О. Дерипасці, Запорізького алюмінієвого комбінату, який у подальшому був зруйнований.

Економічні важелі впливу постійно використовувались росією як знаряддя вирішення власних політичних завдань. Так, у 2010 році після відмови України приєднатись до створеного росією Євразійського митного союзу, росія започаткувала проти України ряд обмежень стосовно низки товарів, фактично, розпочавши торгівельну війну. У 2013 році Україна зробила потужну спробу розірвати економічні зв'язку із росією, зменшити свою економічну залежність від неї шляхом підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка відкривала для України шлях у Європу. Росія зробила спробу не допустити цього, запропонувавши додаткову знижку на газ

²²¹ Сергій Мусленко, Олександр Мойсеєнко Як російський бізнес «вгризався» в Україну і що змінилось. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/08/20/650787/> (Дата звернення: 05.03.2025 року.)

та позику в розмірі 15 млрд дол. Позиція ставленика росії януковича у цьому питанні, який погодився на пропозиції росії, його відмова від підписання Угоди стала детонатором Революції гідності і одночасно детонатором агресії росії в Україні.

Справжні грабіжницькі економічні інтереси росії яскраво проявились одразу після початку гібридної фази війни у 2014 році і активно продовжились після введення військ у 2024 році.

На захоплених територіях здійснювався або демонтаж промислових підприємств, як правило, тих, що належали до найпотужніших, а також підприємств оборонного комплексу України. У Вікіпедії наведений перелік 37 найпотужніших підприємств Сходу України, розташованих на тимчасово окупованій території, обладнання яких або вивезено на територію росії, або знищено і порізано на металобрухт. Серед них, наприклад, Луганський машинобудівний завод. (завод Луганський машинобудівник-43). Стан: зруйнований, обладнання вивезено до Росії; Стахановський завод феросплавів. Стан: Частково обладнання вивезено до Росії, порізаний на металобрухт, переплавлений на Алчевському меткомбінаті; Ясинуватський машинобудівний завод. Стан: зруйнований, обладнання вивезено до Росії; Луганський патронний завод. Стан: обладнання повністю вивезено до Росії; Луганський авіаремонтний завод. Стан: вивезений до Росії; ДП ЦКБМ «Донець», відомий технологією з вирощування кристалів для мікроелектронної промисловості. Стан: вивезений до Росії та багато інших²²². Багато українських системоутворювальних підприємств знищено росіянами в ході проведення бойових дій. Достатньо згадати гіганта «Азовсталь» в Маріуполі, якого сьогодні фактично вже не існує. До цього переліку слід додати і захоплення родовищ корисних копалин, про що вже згадувалось вище. Зараз росіяни пропонують передачу цих родовищ в концесію США, маючи на меті змінити вектор економічних інтересів США, «перетягнути» їх на свою сторону і тим самим позбавити Україну такої необхідної військової і гуманітарної допомоги.

²²² Перелік підприємств, вивезених з окупованої території України до Росії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 06.03.2025 року.)

Станом на березень 2024 року лише з окупованої частини Запорізької області, за словами голови Запорізької військової адміністрації І. Федорова, окупаційна влада привласнила майже 500 підприємств і передала їх в управління призначеного керівництва²²³.

А як обрахувати збитки екології, моральну шкоду, втрачену вигоду, вимушену еміграцію мільйонів українців та інші втрати?

Наведена вище цифра збитків є достатньо приблизною. Деякі науковці, як українські, так і зарубіжні, називають ще більші цифри.

Кабінетом Міністрів України ще 20 березні 2022 року було прийнято Постанову № 326 Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, яка стала базою для проведення відповідних підрахунків.

Наприкінці березня 2025 року у Гаазі відбулось перше засідання Міжурядового переговорного комітету зі створення Комісії з розгляду заяв на компенсацію збитків, завданих Україні агресією РФ. На ньому було розглянуто проєкт міжнародного договору, на підставі якого буде створено Комісію з розгляду поданих заяв.

Завдані агресією збитки Україні розглядаються у двох площинах: збитки, завдані з початку агресії у 2014 році, і збитки, завдані за роки повномасштабної агресії (з 2022 року).

За даними, які навела заступниця керівника офісу президента України Ірина Мудра,

«сума втрат, які спричинила Росія тільки за три останні роки війни, оцінена вже в \$589 млрд»²²⁴.

Таку ж цифру (\$ 524 млрд) вказує і світовий банк.

За даними, що наводить Голова офісу президента України А. Єрмак, за період з 2022 р. росія знищила в Україні 214 тисяч об'єктів

²²³ «Зуби дракона», БПЛА, ремонт техніки: як підприємства в окупації працюють на потреби армії РФ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovyya-pidpryyemstva-v-okupatsiyi-peredayut-vpk-rosiyi/33050827.html> (Дата звернення: 06.03.2025 року.)

²²⁴ Російські збитки для України. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/reyestr-zbitkiv-dlya-ukrajini-pershe-zasidannya-shchodo-kompensacij-vidbulosya-v-gaazi> (Дата звернення 05.04.2025 року)

цивільної інфраструктури, зокрема 173 тисячі житлових будинків, 4 тисячі шкіл, тисячі лікарень²²⁵.

Загальна сума збитків, спричинених Україні за час від початку агресії у 2014 році, сягає астрономічної суми в \$ 1 трлн (!!!)²²⁶.

Лише інфраструктурі України спричинено збитків майже на \$170 млрд.²²⁷

При цьому слід визнати, що ці цифри далеко не повні. Вони не включають повною мірою збитки, спричинені громадянам внаслідок втрати майна (насамперед житла), не включають наслідки від втрати рідних і близьких (моральну шкоду), наслідки, що виникли від необхідності зміни місця проживання, втрати роботи та багато чого іншого. У кінцевому загальна сума економічної шкоди може перевищувати \$2-3 трлн!!!

Таким чином, економічні інтереси росії були, не менш вагомим фактором, який обумовив початок агресії росії проти України. Соціально-економічний фактор являє собою продовження політико-соціального фактора, в основі якого перебувають геополітичні цілі росії. При цьому інтереси росії мають на меті:

- *«зміцнення російського господарського потенціалу внаслідок поповнення його українськими природними ресурсами (метали, енергоресурси, родючі ґрунти, ліси, річки, морський простір тощо);*
- *розширення російських транспортно-логістичних інфраструктурних можливостей (магістральні трубопроводи, транспортні коридори, лінії енергопостачання тощо);*
- *поповнення трудових ресурсів українською робочою силою;*
- *зміцнення науково-технічного потенціалу на основі використання і залучення українських інноваційних розробок, програм, технологій, винаходів;*

²²⁵ Телеграм – канал «Швидше всіх», (4 квіт. 2025, 16:20)

²²⁶ Там само.

²²⁷ Там само.

- значне посилення російських євразійських інтеграційних можливостей і перспектив, а також потенційне послаблення свого економічного конкурента — Європейського Союзу;
- доповнення російського економічного потенціалу українським мало сприяти зміцненню військово-технічних можливостей Росії;
- економічне посилення Росії завдяки Україні офіційна Москва розглядає як важливий аргумент для відновлення втрачених у 1990-ті наддержавних позицій. «Сучасна російська наддержава» може конкурувати лише з іншою наддержавою сучасного світу в особі США»²²⁸.

Економічні інтереси росії в Україні, пов'язані із бажанням включення економічного потенціалу України в економічну систему росії з метою створення єдиного комплексу, який мав посилити економічний статус росії у світовій економічній системі, були однією із вирішальних причин, які обумовили рішення про початок агресії. Вирішення цього питання планувалося здійснити шляхом зміни політичного керівництва України і фактичного захоплення влади проросійськими ставлениками.

Реальний перебіг військових дій змінив плани агресора і знищував ідею захоплення економічного комплексу України росією мирним шляхом. У зв'язку із цим росія змінила стратегію, спрямувавши свої дії на фактичне знищення основних стратегічних галузей економіки України, шляхом їх грабіжницького викрадення підприємств і перевезення їх устаткування в росію, а також шляхом продажу сільськогосподарської продукції, яка була одним із основних компонентів експорту, привласнюючи отримані за експорт кошти.

²²⁸ Російсько-українська війна. URL: <https://vue.gov.ua> (Дата звернення: 05.04.2025 року).

4.3 БІОСОЦІАЛЬНИЙ ФАКТОР У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНИ

Аналіз біосоціального фактора агресії є складнішим, оскільки він стосується проблеми, яка є чи не найбільш спірною у кримінологічній науці. Фактично відбувається суперечка двох концепцій – класичної і позитивістської. Біологічна теорія належить до позитивістської концепції.

Позитивістська концепція пов'язана із тим, що людина у виборі власної поведінки не є вільною, а обмежена біологічною і соціальною спадковістю. Прихильниками цієї концепції на початках її зародження були Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарафало, Г. Тард та інші вчені.

Не заглиблюючись у дискусію з цього приводу, згадаємо коротко основні підходи які до вирішення цього питання

Чи закладена в організмі людини вроджена схильність до вчинення злочинів, чи це усе є вигадкою, яка не заслуговує серйозного наукового аналізу?

Нагадаємо, що перша сучасна (не будемо згадувати стародавні і середньовічні погляди на причини злочинності) теорія причин злочинності, яка пов'язує її із тими чи іншими особливостями людини, була розроблена Чезаре Ломброзо, який пов'язував схильність до вчинення злочину з тими чи іншими фізіологічними характеристиками людини. Він вважав, що вродженого злочинця можна визначити за певними рисами обличчя, за зовнішністю. Звичайно, що ця теорія не витримала критики.

Енріко Феррі поєднав біологічні причини з соціальними, політичними та економічними. Рафаель Гарафало поєднував біологічні детермінанти із психологічними. При цьому він вважав останні домінуючими і пропонував активну реакцію держави на осіб, які внаслідок наявності цих причин не спроможні адаптуватись до вимог суспільства.

Г. Тард, який вважав злочин соціальним екскрементом, приділяв більшу увагу психологічним детермінантам.

Сучасні біологічні концепції причин злочинності орієнтовані на пошуки причин вчинення злочину у генетичній, психічній та інших основах конкретної людини.

Однією з найдавніших у цій групі є психологічна теорія З. Фрейда, який сформулював психоаналітичну теорію, яка пов'язує біологію із глибинними інстинктами, закладеними у людину – сексуальністю, агресією, страхами. Теорія З. Фрейда набула значної популярності у світі, особливо в західній кримінології

Генетична теорія причин злочинності має три напрями – теорію генетичної спадковості, родинного дерева та теорію близнюків, які пов'язують схильність до вчинення злочину із наявністю в особі хромосомної аномалії²²⁹. Одразу зазначимо, що наукових підтверджень цьому на сьогодні немає.

Видатний учений Й. С. Ной у 1975 році видав монографію «Методологические проблемы советской криминологии»²³⁰, що викликала справжню «бурю» серед радянських кримінологів, які звинуватили автора «у поширенні антинаукових буржуазних поглядів, відхід від основоположних концепцій марксизму щодо ролі соціальних умов при формуванні особистості». Особливо активно обвинувачували автора В. М. Кудрявцев, І. І. Карпец та М. П. Дубінін у спеціально видані монографії «Генетика, поведение, ответственность»²³¹. Щоправда, слід віддати належне В.М. Кудрявцеву, який наприкінці свого життя змінив свою точку зору.

У своїй монографії Й. С. Ной висловив думку, що всі злочини вчиняються особами, які мають вроджену схильність до цього. Звичайно, така позиція на той час інакше як «екстремістська» не могла бути сприйнятою. Але автора можна було зрозуміти – він робив спробу протистояти системі. Потім можна було десь і відступити. Полемізуючи з Й. С. Ноем, автор, який був його учнем, заперечував

²²⁹ Ця теорія базується на буцім-то наявності зайвої Y хромосоми в осіб, що вчиняють (схильні до вчинення) насильницьких злочинів.

²³⁰ И.С. Ной Методологические проблемы советской криминологии Саратов: Саратовский университет. 1975 року. 221с.

²³¹ Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность. – М., 1982. Варто нагадати, що М. П. Дубінін у період сталінізму був підданий незаконній репресії за те, що займався дослідженнями проблем генетики.

проти такого широкого тлумачення впливу генетичних аномалій, апелюючи тим, що не можна народитись розкрадачем або контрабандистом... Цього не можна сказати про осіб, що вчиняють передусім насильницькі злочини.

Одразу слід зазначити, що будь-яких наукових підтверджень впливу хромосомних аномалій на схильність до вчинення насильницьких злочинів на сьогодні не виявлено. Однак це ще не свідчить, що його не існує. Згадаємо середньовічне переслідування Галілея, який переконував, що «вона крутиться», або Джордано Бруно, який доводив безкінечність Всесвіту, або... Сьогодні ми не розуміємо, як люди не сприймали прописні для нас сьогодні істини. А чи не будуть наші нащадки так само оцінювати і нас сьогоднішніх?

Дозволимо собі висловити власну точку зору з цього питання.

Скоріше всього вроджена схильність до вчинення насильницьких злочинів має місце. На сучасному етапі розвитку науки ми не маємо відповідних підтверджень цьому. Одразу підкреслимо, що така схильність притаманна далеко не всім, хто такі злочини вчиняє. Підкреслимо і те, що така схильність не є «каїновою печаткою» і особа, яка її має, обов'язково вчинить злочин. Для того, щоб така схильність проявилась у вигляді злочинного акту, особі потрібно потрапити у відповідну соціальну ситуацію, яка виступає як «детонатор» злочину. У таку ситуацію за все життя особа може і не потрапити і помре шанованим громадянином. Але якщо потрапить, то вчинення злочину є неминучим, оскільки «включається» біологічна детермінанта. Поставимо риторичне питання: Чи може вважатись нормальним Чекатило? Чи Онопрієнко? Чи Третьяков? чи десятки, а то й сотні інших серійних вбивць? Аналіз їх кримінальних справ, їх життєвого шляху свідчить, що до відповідного моменту їх життя проходило, як у всіх пересічних громадян. Детонатором виступали соціальні ситуації. Так, Третьяков хотів позбавитись своєї співмешканки, щоб проживати самому, і тому вбив її. У подальшому він розчленував труп і розкидав окремі частини в мішках по місту. В подальшому він вчинив ще серію вбивств таким самим способом. Польський вбивця Мархвицький, який здійснив біля шістдесяти вбивств, своє перше вбивство вчинив під час

побиття на прохання матері своєї дружини її сусідки. Обидва потім говорили, що під час першого вбивства вони отримали таку сексуальну насолоду, якої не отримували до того ніколи. Бажання отримувати її в подальшому було вище за їх сили, і вони, розуміючи наслідки, вбивали і вбивали не маючи сил припинити вчинення злочинів. Детонатором може стати будь-яка соціальна ситуація. В кожного по-різному. І той, і другий, і всі інші серійні вбивці були визнані осудними. Тому й виникає питання про наявність якоїсь вродженої детермінанти в кожного з них.

Завершуючи невеликий екскурс в історію питання, з'ясуємо позицію відомого правознавця професора М.Ф. Орзиха, який писав:

«Безумовне заперечення біологічного фактора в детермінації поведінки людей знімає одну із найважливіших проблем «поведінкових» наук - про співвідношення соціального середовища, суб'єктивних, у тому числі правових засобів впливу на особистість, та внутрішніх умов особистості, які включаються до загального процесу детермінації поведінки людини.

Насправді, поряд із детермінантами, що мають, безумовно, соціальну природу (соціальна програма, яка синтезує досвід особистості, що складається у процесі її онтогенезу, соціальне середовище життєдіяльності людини, кошти спрямованого впливу), на особистість та її поведінку формуючу дію мають біологічні фактори: генетична програма, обумовлена філогенезом (видовим розвитком) людства, тип нервової системи людини, його нервово-психічний стан, (наприклад, зменшена осудність осудної в соціально-правовому сенсі особистості) і т. п. Отже, при аналізі та оцінці поведінки особистості ні теоретично, ні практично не можуть ігнорувати всі ці фактори. Питання полягає лише в тому, наскільки наука та практика підготовлена до такого комплексного підходу»²³².

²³² Орзих М. Ф. Личность и право. – Одесса : Юридическая литература, 2005. – С. 27-28. (Антология юридической мысли. Одесская юридическая школа права).

О. М. Костенко, який є прихильником теорії соціального натуралізму, також стверджує, що соціальне не має антибіологічного характеру, як і біологічному не притаманне антисоціальне. Він зазначає, що зв'язок між ними є генетичний, а не антагоністичний. Біологічне має не антисоціальний, а соціальний характер.

«Всі соціальні властивості особистості – це форма розвитку її біологічних інстинктів, причому соціальне у людини нашаровується на біологічне, інколи й руйнує його»²³³.

Як справедливо зазначає В. М. Дрьомін:

«Логіка подібних міркувань повинна привести до висновку про те, що вивчення природи злочинності, як і будь-якого іншого виду людської активності, має бути пов'язане з розпізнаванням як соціальної, так і біологічної сторін людської сутності»²³⁴.

До чого це достатньо велике відхилення від предмету цієї монографії?

По-перше. Визнаючи той факт, що діяльність в. путіна – це сукупність злочинів (як з позицій міжнародного, так і українського права), виникає питання про обумовленість їх вчинення біологічними детермінантами.

По-друге. Якщо ні, то які детермінанти визначили вчинення ним цих злочинів?

По-третє. Чи існує вплив біосоціального фактора на агресію росію проти України, і якщо є, то який, де і на кого?

Специфічність будь-якої диктатури полягає в тому, що дуже важко відрізнити правду від брехні в матеріалах, що поширюються на офіційному рівні.

²³³ Костенко О.М. Природні і людські фактори у праві. Дослідження з позиції соціального натуралізму // Вісник НАН України, 2005, № 8 - с. -26-35; Костенко О. Б. . Социальный натурализм как методологический принцип юриспруденции и криминологии// Вісн. Академії правових наук України. - 2004. - №4.-С. 134.

²³⁴ Преступность и криминологические основы уголовной юстиции : монография / [В. Н. Дрёмин, А. А. Березовский, Н. А. Орловская и др.]: под ред. В. Н. Дрёмина. – О.: Феникс, 2007. – С.43.

Відповідаючи на перше питання, слід одразу сказати, що ані рівень наукового пізнання, ані обсяг фактичного матеріалу не дають можливості позитивно відповісти на це питання. Ми не знаємо реальної біографії путіна, його родоvodu, фактів про наявність у його предків тих чи інших генетичних відхилень і т. ін. Достовірно не відомо навіть справжнього року його народження. Немає об'єктивних даних про його батьків. Невідомі дані обстежень його стану здоров'я. Тому будемо користуватись висновками фахівців, які були зроблені на основі аналізу його поведінки і знаходяться у відкритому доступі.

Людська діяльність – це відповідний ланцюг поведінкових діянь, які мають на меті задовільнити ту чи іншу потребу. Саме потреба виступає тією рушійною силою, тим мотивом, який обумовлює діяння. Це повністю стосується і злочинної поведінки, яка відрізняється від загальноприйнятої лише тим, що є забороненою під страхом застосування кримінальної відповідальності. Вибір виду поведінки (при відсутності даних про біологічну її обумовленість) залежить від психічного здоров'я особи.

Кримінологи завжди відзначили підвищений відсоток серед засуджених осіб з психічними аномаліями. При тому, що цей відсоток був вищим серед тих, хто вчинив насильницькі, агресивні злочини²³⁵.

Виходячи з усього вищенаведеного, слід шукати можливі біологічні причини прийняття рішення про агресію як у генетичному коді путіна, так і в наявності у нього психічних аномалій. Щоправда, слід зазначити, що можливості для цих пошуків (особливо в дослідженні детермінантів, що пов'язані зі спадковістю) є надзвичайно обмеженими. Джерелами для них можуть слугувати лише окремі висновки фахівців у галузі психіатрії та психології (як українських, так і зарубіжних), які зроблені на підставі аналізу прийнятих путіним

²³⁵ Див. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. М. : Юридическая литература, 1981, - 157 с.; Емельянов В. П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980, - 96 с.; Фрис П. Л. Криминологические и уголовно-правовые проблемы профилактики преступлений несовершеннолетних на стадии, предшествующей совершению преступления, Дис. канд. юр. наук. 12.00.08. М. : Акад. МВД СССР, 1983, - 251 с.

рішень і вчинення тих чи інших дій, а також аналізу його зовнішності, реакції на повідомлення, поведінкові рефлексії і т. ін.

Говорячи про можливість наявності у нього спадкових відхилень, практикуючий лікар-психіатр Роман Долинський вказує на те, що для диктаторів характерними є певні розлади психіки і поведінки. Такі розлади помічали в Гітлера та Сталіна, говорять про вірогідність в останнього епілептоїдної психопатії (за сучасною номенклатурою – розладу особистості). Такий висновок фахівця базується на тому, що у Путіна фіксується

«певний мікс епілептоїдних рис і рис антисоціального розладу особистості. Адже у Путіна помітні відсутність емпатії, жорстокість до близького оточення, недовіра, переконання, що має рацію той, хто сильніший фізично і агресивніший тощо. Це якраз властиво антисоціальним психопатам. Тож у Путіна помітні ознаки насамперед цих двох розладів особистості»²³⁶.

Цей комплекс епілептоїдальних рис склався внаслідок формування в нього відповідної картини світопорядку під час навчання в інституті КДБ і подальшої служби в цій системі. Він перебуває у шорах власних політичних ілюзій, відірваних від реалій буття, і неспроможний оцінювати геополітичні речі. Недарма він вперто вважає, що українці і росіяни – один народ, що Україна є невід'ємною частиною Росії, що Сталін був найвидатнішим політичним діячем в історії, що найстрашнішою, глобальною катастрофою ХХ ст. був розвал СРСР і. ін. Тому і вчиняються ним спроби виправити те, що він вважає «історичними помилками».

При цьому, за думкою фахівця, велике значення має спадковий чинник і нейрофізіологічні особливості. Щоправда, такий розлад часто формується під впливом певного виховання, що передусім стосується антисоціальних психопатів. Якщо врахувати той факт, що Путін виховувався у неблагополучній родині, де зазнавав жорстокого

²³⁶ Гортаємо медичну картку Путіна. Практикуючий лікар-психіатр називає симптоми наявних розладів російського диктатора. URL: <https://nv.ua/ukr/amp/putin-u-gospitali-volodimir-putin-hvoriy-psihiatr-komentuye-mozhlivi-diagnozi-putina-50246391.html> (Дата звернення: 11.03.2025 року.)

ставлення з боку батька,²³⁷ зазнавав приниження від своїх однолітків у неформальній групі, утверджувався за допомогою сили та т. ін., то це також повинно братися до уваги. Як зазначає лікар-психіатр,

«Таке дитинство нерідко значно впливає на остаточне формування антисоціального розладу особистості. Велику кількість осіб з таким розладом, до речі, можна знайти у в'язницях, де вони відбувають покарання за тяжкі злочини. Фактично, коли мова йде про «маніяків» чи серійних убивць, то це, по суті, антисоціальні психопати»²³⁸.

У путіна, як зазначає Р. Долинський, помітне також вкраплення параноїдального синдрому, який не був притаманний йому від початку формування особистості, а приєднався з віком.

Роман Долинський висловився і щодо можливості вважати путіна маніяком. У зв'язку із цим він зазначив, що розуміння терміну «маніяк» у побутовому сенсі визначає таку людину, яка «на тлі агресії, люті нездатна співчувати, мати глибоку прив'язаність та жаліти когось».

«Якщо поглиблюватися у психологію вчинків Путіна, то, ймовірно, він також не може сформувати якусь прив'язаність, тому у нього виникають ідеї підкорити, як йому здається, весь світ. І через брак особистої патологічної фантазії він дивиться на тиранів з минулого. Мабуть, для нього Сталін є дуже видатною особою чи Гітлер. Тут, до речі, можна дискутувати, до кого він більше тягнеться. Але в цьому підкоренні світу Путін бачить свою самореалізацію»²³⁹.

Лікар-психіатр вищої категорії Марина Шелудько в коментарі «Інформатору» також висловила думку, що путін страждає параноїдальною психопатією.

²³⁷ Нам по сей день нам по сей день докладно не відома реальна його біографія, у тому числі рік його народження, сім'я – та що зазначається в його офіційній біографії, чи та про яку пише дослідниця біографії в.в. путіна польська журналістка Кристина Курчаб-Редлих (пол. *Krystyna Kurczab-Redlich*) у своїх книгах «Головою об стіну Кремля» та «Вова. Володя. Володимирку. Таємниці Росії Путіна».

²³⁸ Цит. Гортаємо медичну картку Путіна...

²³⁹ Там само.

«Про це свідчать тьмянний погляд, напружений лоб, натягнута посмішка, відсутність міміки (і справа не в ботоксі), практично повна відсутність руху головою. Також фахівці відзначають, що президент РФ під час своїх виступів говорить маячню, а це також «сигнал» про психічний розлад»²⁴⁰.

Ще у квітні 2022 року газета Daily Mail писала, що у Путіна діагностується хвороба Паркінсона. При цьому заголовок матеріалу був таким:

«Зле, Володю? Путін виглядає нестійким на кадрах з церковної служби до Великодня, на яких видно, як він кусає губу і нервує: чутки про поганий стан його здоров'я набирають обертів...»²⁴¹.

У цьому ж матеріалі автор наводить слова колишнього радника британського уряду з оборони та НАТО професора Гвітіана Прінса, який посилаючись на досвід своєї дружини, клінічного психолога, яка впродовж 30 років працювала з людьми, що мали дегенеративні захворювання мозку, зазначає:

«люди, які живуть з хворобою Паркінсона, часто починають діяти за принципом «все або нічого», адже певні неврологічні процеси заважають їм сприймати інформацію раціонально».

Лікарка-невролог Олександра Щебет зазначає, що

«Про те, що диктатор хворіє на хворобу Паркінсона ми підозрювали давно. Іноземні джерела кажуть, що це початкова стадія. Втім, по клініці, по тому, як вона себе проявляє, видно, що у нього це не початкова стадія, а вже триває якийсь час. А тому не тягне на легку форму»²⁴².

²⁴⁰ Віолета Орлова. "Поїхав дах": що відомо про психічне здоров'я Путіна. URL: <https://www.unian.ua/lite/stars/zdorov-ya-putina-u-prezidenta-rf-pidozryuyut-psiichni-rozladi-amp-11761483.html> (Дата звернення: 11.03.2025 року.)

²⁴¹ Том Браун «Люди з хворобою Паркінсона часто починають діяти за принципом «все або нічого» 22 квітня 2022 року. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/diagnoz-putina-svitovi-zmi-analizuyut-divnu-povedinku-ta-strashni-vchinki-diktatora-840875.html> (Дата звернення: 11.03.2025 року.)

²⁴² З такою онкологією виживає 5%. Практикуючий невролог — про хвороби Путіна, зміни у його зовнішності й загальний стан. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/putin-hvoriy-chi-ni-sinci-yak-u-yelizaveti-ii-pered-smertyu-likar-ostanni-novini-50285122.html> (Дата звернення: 11.03.2025 року.)

Акцентуємо увагу, що це 2022 рік! За цей час фіксувалось багато випадків, які давали підстави для підтвердження думки фахівців про наявність у путіна психічного захворювання.

Як науковець-кримінолог і одночасно практикуючий юрист з багаторічним стажем у сфері кримінальної юстиції, можу стверджувати, що висловлені вище спостереження фахівців психіатрів і психологів є переконливими. Майже п'ятнадцятирічний досвід дослідження факторів злочинності неповнолітніх з акцентом на процес формування особистості майбутнього злочинця повністю збігається з означеними вище детермінантами. Це дає нам підстави стверджувати, що в дитинстві та юності путін сформувався як неповнолітній злочинець. Той факт, що він не був притягнутий до кримінальної відповідальності, не опинився на лаві підсудних, а у подальшому в колонії для неповнолітніх, абсолютно не свідчить про протилежне.

Відомі сотні прикладів, коли щасливий випадок, а для путіна ним став прийом його до секції дзюдо і «прикриття» його поведінки старшими колегами із секції (тими самими братами Ротенбергами, М. Кононовим та ін.) та тренерами А. С. Рахліним та Л. І. Усвятцовим. Роль останнього – злочинця рецидивіста, який відбув 20 років у місцях позбавлення волі - особливо яскрава на фоні формування особистості майбутнього лідера росії. Саме він влаштував його по т. зв. «спортивною квотою» в Ленінградський університет, чим відкрив йому шлях у кдб і вище. Про нього путін згадував з особливою теплотою і великою повагою у своїй книзі «От первого лица»²⁴³. Дуже часто такі спортивні колективи не тільки не гальмували розвиток антисоціальної спрямованості особи, а навпаки, посилювали процес.

Укріпленню антисоціальної спрямованості путіна сприяла його служба в кдб СРСР. Добре відомо, що сама ця організація, по суті, була злочинною, оскільки застосовувала у своїй діяльності злочинні методи, особливо в діяльності п'ятого головного управління, яке здійснювало нагляд за «інакомислячими». Саме в цій структурі починав свою службу в управлінні кдб по місту Ленінграду та

²⁴³ Леонид Ионович Усвятцов. URL: <https://neolurk.org/wiki> (Дата звернення: 11.03.2025 року.)

Ленінградській області лейтенант путін. Його подальша служба в колишній НДР теж була пов'язана із вербовками, наглядом за керівництвом політичних та силових структур і т. ін.

Його злочинна спрямованість розквітла, коли він зайняв місце віце-мера Санкт-Петербурга.

«Віце-мер Санкт-Петербурга Путін працював на тамбовське організоване злочинне угруповання.

Володимир Кумарін – колишній глава Тамбовського злочинного угруповання, соратник у 90-х роках Володимира Володимировича, зараз відбуває серйозний термін у в'язниці.

Роман Цепов, який був одним із кримінальних тіньових володарів 90-х, там його знали всі, хто мав бодай якесь уявлення про те, як влаштовано владу, був зв'язковим Смольного та тамбовського ОЗУ»²⁴⁴.

Щодо путіна і наявності в нього відповідної біосоціальної складової, яка обумовила прийняття ним рішення про агресію проти України і лягла в «мозаїку» політико-соціального та соціально-економічного факторів, то особисто в нас це не викликає жодного сумніву. Однак наявності відповідної біосоціальної детермінанти лише в однієї людини (ким би вона не була і яку б посаду вона не займала), було б замало. У ситуації, яка розглядається, ця детермінанта лідера нації наклалася на відповідний соціально-генетичний тип російського народу, який сформувався в росії протягом її історії. Ми жодним чином не вважаємо, що всім росіянам притаманна схильність до вчинення злочинів. Така постановка питання нічим би не відрізнялась від расових теорій гітлера і йому подібних. Просто довгочасне перебування у татаро-монгольському ярмі, генетична асиміляція з ними, вікове перебування основної маси населення країни – селян у кріпацтві сформували у генотипі російської нації приниження і покірність перед владою, прийняття її рішень як абсолютно правильних і таких, що не підлягають критиці і обговоренню, та ряд інших якостей такого роду. Основне – це потреба

²⁴⁴ Там само.

в наявності царя, правителя, особи, яка є незаперечним авторитетом— і байдуже як його звати цар, генеральний секретар чи президент. Навіть у російському фольклорі можна знайти підтвердження висловленій позиції. Достатньо згадати прислів'я «Без царя в голові», тобто без того, хто керує твоєю поведінкою. Фактично на генетичному рівні виникла і закріпилась схильність до сприйняття рішень правителя як єдино правильних і таких які є істиною в останній інстанції. Сучасні засоби масової інформації лише спростили процес такого сприйняття.

Внаслідок впровадження у свідомість основної маси російського суспільства хворобливих ідей путіна в росії було сформовано злочинне суспільство, про що вже йшла мова вище. Злочинне російське суспільство, розуміється, в своїй масі підтримує агресію росії проти України, підтримує путіна як керівника злочинного (фактично) угруповання, яке захопило владу в росії, підтримує ті звірства, які творять російські військові на тимчасово окупованих територіях України – в Бучі, Гостомелі, Ірпені і сотнях інших міст і сіл, захоплених агресором.

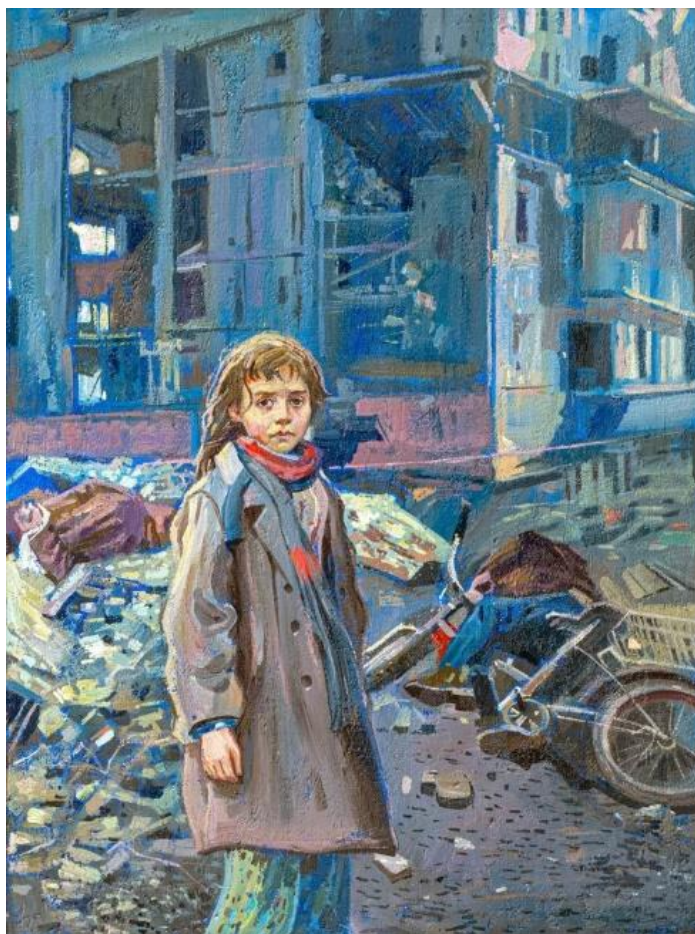
У зв'язку із цим виникає закономірне питання: чи ця підтримка є наслідком простої ідеологічної обробки свідомості, чи існують інші детермінанти, що обумовили це?

Для відповіді на це питання треба звернутись до історії російської нації.

На формування генофонду росіян суттєвий вплив здійснила татаро-монгольська навала. Вже згадувався вислів «Пошкреби росіянина...». І це не просто образний вислів, це прототип генофонду. Росіяни зберегли у ньому «ген агресії», який був притаманний кочівникам-завойовникам і який закріпився у їхньому генофонді внаслідок відомої історії розвитку російської нації. Фактично російський народ генетично негативно селекціонований. На вплинуло і кріпацтво, яке протрималось в росії довше, ніж у всіх цивілізованих країн Європи, і події XX сторіччя – голодомори, червоний терор, трагедії двох світових війн, репресії та т. ін. Найбільш освічена частина нації, носії позитивного генофонду, або емігрувала, або була вислана, або була фізично знищена. При цьому у росіян від безпосереднього

контакту з найближчими сусідами – українцями, протягом століть формувалась ненависть до волелюбного, вільного українця, до українського народу в цілому. Це фактично з поколіннями закріплювалося на генетичному рівні. Зі здобуттям незалежності Україною ця ненависть постійно підбурювалась як безпосередньо керівництвом росії, так і діяльністю засобів масової інформації, які працювали і працюють за замовленою владою схемою. Це стало тим «детонатором», який сформував вороже ставлення росіян в їх масі до України. Ще одним детонатором стала сама агресія. Як підкреслює відомий російський опозиціонер-інтелектуал О. Невзоров,

«Кадри злочинного вбивства – розстріли росіянами українських полонених - викликали лише радість і схвалення росіян»²⁴⁵.

Володимир Козюка та Владислав Задворський. «Бучанська різанина – історія Марічки». Як наслідок, агресію росії проти України підтримує більшість

²⁴⁵ О. Невзоров. Особистий блог в соціальній мережі YouTube за 24.01.2025 року.

російського населення – більше 67%!!!²⁴⁶

Відправка на фронт десятків тисяч засуджених осіб, що відбували покарання у місцях позбавлення волі в росії, викликала активацію злочинності серед російських військових, особливо тих, хто був засуджений за вчинення насильницьких злочинів. Вони фактично отримали «державний мандат на вбивство», чим і скористались. І не тільки на полі бою, а й після демобілізації. Для тих, хто вже вчинив злочин і був засуджений, «спусковий гачок» вже був спущений, і вони просто продовжували безчинства. Він спрацював і для тих, хто носив у собі цей ген і до фронту, не підозрюючи про його наявність. Щодня засоби масової інформації росії інформують про звірячі факти вчинення злочинів демобілізованими військовими. А як може бути інакше, коли до армії були призвані людоджер некрофіл-вбивця Микола Яковлев з Ярославля, людоджер Денис Горан з Далекого Сходу, православний-наркоман Олег Яковлев рядовий 30-ї ОМСРВ та сотні, а то й тисячі інших вбивць, насильників, гвалтівників... Військовослужбовці армії рф, навіть ті, які до початку війни не були правопорушниками, під час війни стали вчиняти сотні злочинів, які інакше як такі, що вчинені на базі біосоціальної детермінанти, визначити просто неможливо. Так, за даними опозиційного білоруського ЗМІ «Nexta и новости», лише за 2024 рік було задокументовано більше 200 випадків позасудової розправи, яку вчиняли військовослужбовці рф над українськими військовополоненими, яких страчували одразу після потрапляння в полон. У тому числі фіксувались такі нелюдські випадки, коли бранцям відсікали голови²⁴⁷.

Дозволимо собі висловити припущення, що російське керівництво чудово усвідомлює проблему з формування генофонду російської нації. Саме з бажанням виправити ситуацію пов'язана масова депортація українських дітей та насильницьке переселення в росію українського населення з тимчасово окупованих територій.

²⁴⁶ Див. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-opytuvannya-rosiyany-pidtrymka-viyny/33306381.html> 07 лютого 2025 року. (Дата звернення 06.04.2025 року).

²⁴⁷ ТВ Новини «Nexta и новости». 23.05.2025 р. 08 год. 45 хв.

Науковцями у 90-х роках ХХ ст. робилися спроби

«пояснити жорстокий загарбницький характер російських деспотичних режимів особливостями менталітету і світосприйняття російського народу (ці спроби – П. Ф.) гостро критикували не лише впливові ще тоді комуністи, але й українські ліберали»²⁴⁸.

Підсумовуючи, слід зазначити:

Перше. Важливе значення при прийнятті рішення про початок агресії росії проти України відіграла біопсихологічна схильність президента росії до агресії.

Друге. Зазначена схильність у взаємодії із політико-соціальними та економічно-соціальними факторами утворила цілісний комплекс, що обумовив прийняття рішення про агресію.

Третє. Агресивна війна у свою чергу стала «детонатором» вчинення насильницьких злочинів особами, що мають схильність до їх вчинення.

4.4. ВІКТИМНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПРИЙНЯТТЯ РОСІЄЮ РІШЕННЯ ПРО ПОЧАТОК ВІЙНИ

Як зазначає В. О. Туляков:

«Наріжним каменем більшості сучасних кримінологічних концепцій є твердження про те, що дослідження злочину та злочинності неможливе без характеристики та розуміння трьох основних компонентів, що аналізуються на різних рівнях соціального та наукового узагальнення:

- злочини (злочинності);*
- злочинця (злочинців);*
- його жертви (жертв)»²⁴⁹.*

Це твердження є абсолютно справедливим. Практика дослідження злочину і злочинності з позицій кримінології давно, констатувала, що роль жертви злочину є важливим елементом дослідження для

²⁴⁸ Цит. Заборонений рашизм. С. 174.

²⁴⁹ Туляков В. А. Виктимология (социальные и экономические проблемы). – Одесса; Юридическая литература, 2000. – 336 с.

виявлення механізмів прийняття злочинцем рішення про його вчинення, механізм вчинення і т. ін. Саме тому В. О. Туляков підкреслює, що:

«Геній і лиходійство, злочинність і віктимність - дві сторони однієї медалі, найтіснішим способом пов'язанні та переплетенні одна з одною»²⁵⁰.

У цьому контексті слід розглядати і ситуацію вчинення злочину агресії росії проти України. Україна обрала свій власний шлях розвитку, свою цивілізаційну приналежність, яка формувалась віками. Саме цей шлях і визначав її зовнішню та внутрішню політику. При цьому Україна жодним чином не провокувала росію на вчинення злочину агресії, хоча своєю поведінкою сприяла формуванню наміру його вчинити. Слід погодитись із точкою зору В. О. Тулякова, який зазначає, що віктимність є формою поведінки, що відхиляється і яка тісно пов'язана із злочином.

У зв'язку із цим виникає питання – яку поведінку, що відхиляється, слід вважати такою. Питання надзвичайно складне і потребує аналізу відповідно до конкретних актів та обраних форм і методів внутрішньої та зовнішньої політики. Нижче спробуємо розібратись з деякими з них стосовно ситуації, пов'язаної із вчиненням злочину агресії росії проти України.

Теорія кримінології традиційно пов'язує віктимність з поведінкою жертви злочину, якою є фізична особа. Форми девіантної поведінки достатньо глибоко і всебічно досліджені вітчизняною і зарубіжною кримінологічною наукою. Однак ці дослідження концентрувались тільки довкола фізичних осіб – злочинця (злочинців) і жертви (жертв) злочинів. Питання про існування віктимологічного фактора при вчиненні злочину агресії, коли жертвою злочину є не фізична особа, а держава як суб'єкт міжнародних відносин, перебували поза межами предмету досліджень. Однак між державою агресором (злочинцем) і державою об'єктом агресії (жертвою) існують такі ж *генетичні зв'язки*, як і між фізичними особами (злочинцем і жертвою) злочину. При

²⁵⁰ Там само. С. 160

цьому (і це надзвичайно важливо саме для аналізу ролі віктимності при вчиненні злочину агресії), віктимність є провокаційною, такою, що породжує (посилює) наміри і бажання (мотиви вчинення), конкретизує цілі, впливає на визначення шляхів і методів вчинення акту агресії.

Відомий польський кримінолог Бруно Холист у зв'язку із цим зазначає:

«Поняття провокації у віктимології – так само як і вини різняться своїм змістом і обсягом від понять прийнятих у теорії і в судовій практиці.

...

Віктимологія прагне виявити різні прояви причинного зв'язку між поведінкою жертви та діями злочинця, при цьому поняття «провокація» набуває значно ширшого змісту, що виражається у факті «провокації» певних явищ, спонукання до конкретної дії і т. ін.; при цьому байдуже чи була така поведінка усвідомлена жертвою або чи вона залишалася поза її намірами і передбаченнями»²⁵¹.

Поведінка, що відхиляється, визначається на підставі її порівняння зі стандартами. У зовнішній політиці – це не застосування загальноприйнятих у світовій практиці міждержавних відносин, дипломатичних кроків на акти девіантної поведінки держави-агресора, відсутність відповідних реакцій на такі акти з боку уповноважених органів та осіб тощо. Тобто такою є поведінка, яка не притаманна стандартам міждержавних відносин. У внутрішній політиці девіантною слід визнавати політику, яка послаблює державу в оборонному секторі, призводить до створення міжнаціональної напруги, соціальних протистоянь у суспільстві і т. ін., коли внаслідок цього у держави агресора з'являється відповідна соціальна база підтримки її агресивних намірів.

Все це утворює те, що Б. Холист визначив як віктимогенний потенціал, як систему

«властивостей, ... яка створює небезпеку вчинення злочинних

²⁵¹ Бруно Холыст. Криминология. Основные проблемы. М., Юридическая литература. 1980. С. 139

діянь... Віктимогенний потенціал, або віктимологічна дисфункція, є видом внутрішньої неадекватності елементів культурного стандарту – як у статичному, так і в динамічному стані»²⁵².

При цьому Б. Холист абсолютно справедливо зазначає, що віктимогенний потенціал притаманний не лише фізичним особам, а й організаціям. Це останнє викликає питання про місце держави у класифікації жертв злочину. Загалом – чи можна державу визнати жертвою?

Одразу слід підкреслити принципове значення класифікації потерпілих, оскільки саме від цього залежить визначення обсягу і сили їх віктимогенного потенціалу, його впливу на рішення про вчинення злочину, його мотиви і т. ін.

У класифікаційних схемах пропонованих різними авторами лише у В. О. Туляков, посилаючись на Л. В. Франка, зазначає, що:

«Проблема класифікації жертв злочинів аж ніяк не зводиться лише й виключно до фізичних осіб. Вимагає особливої уваги розробка класифікації жертв злочину стосовно юридичних осіб, інших формальних та неформальних соціальних груп і колективів»²⁵³.

Однак ані він, ані Л.В. Франк, ані інші, хто торкався у своїх працях цієї проблеми, не вказували на державу серед можливих жертв злочину. Аналіз ст. 8 bis Римського Статуту міжнародного кримінального суду не дає підстав визнавати державу-агресора як злочинця. Але чи може бути визнана держава жертвою агресії? Вбачається, що так! І підтвердженням цього є навіть те, що сьогодні Україна, як держава-жертва агресії росії звертається як суб'єкт у міжнародні інституції з тими чи іншими вимогами до росії: про відшкодування заподіяної шкоди, разом із союзниками приймає участь у підготовці створення міжнародного юрисдикційного органу, який повинен вирішувати питання про відповідальність фізичних та

²⁵² Холлист Б. Факторы, формирующие виктимность. Вопросы борьбы с преступностью. М., 1984. – Вып. 41.- С. 73-74

²⁵³ Тіляков В. О. Цит. праця С. 142.

юридичних осіб, які приймали рішення про агресію тощо.

Серед інших класифікацій у контексті проблеми, що розглядається, конструктивною є класифікація Г. І. Чечеля, яка наводиться В. О. Туляковим у цитованій праці. Г. І. Чечель серед потерпілих виділяє ряд типів, які у тому чи іншому варіанті можуть бути застосовані до держав-жертв. Зокрема:

- жертви з несхваленою поведінкою;
- жертви з необачною поведінкою;
- жертви з провокуючою поведінкою²⁵⁴.

Говорячи про віктимність держави-жертви, можливо, доречно поставити питання про окремий вид віктимності, яка умовно може бути позначена як «віктимність жертви агресії». Така віктимність проявляється як «в середині» держави-жертви, так і знаходиться поза її межами. Зовнішні фактори утворюють «віктимний фон», який створюється на міжнародній арені внаслідок реакції урядів інших держав на ті чи інші дії держави-агресора, і впливають на прийняття рішення про здійснення агресії.

На превеликий жаль, такий «віктимний фон» спостерігався в історії неодноразово. Достатньо згадати Мюнхенські угоди 1938 року, які фактично розв'язали руки гітлеру для початку ДСВ. Таким «віктимним фоном» є фактична бездіяльність держав при оцінці акту агресії росії проти Грузії у 2008 році. Щодо України, то тут про «віктимний фон» можна говорити довго і наводити безліч фактів, починаючи від невиконання державами-підписантами гарантій територіальної цілісності і суверенітету України, передбачених Будапештським меморандумом, і закінчуючи тимчасовим припиненням допомоги у вигляді постачання зброї від США у 2024 році. «Віктимним фоном» є і неприйняття жодних заходів до країн гомогенної групи, які надають пряму військову або технічну допомогу країні-агресору (Північна Корея, Іран, Китай та ін.) шляхом постачання необхідних комплектуючих до зброї, що дає можливість росії продовжувати бойові дії.

²⁵⁴ Чечель Г. И. Жестокий способ совершения преступлений против личности. Нальчик: Нарт. 1992. – С.129-138. Цит за В. А. Туляков. Цит. праця. С. 131.

Спробуємо визначити та оцінити деякі внутрішні віктимні чинники, які мали місце за роки існування незалежної Української держави і, на нашу думку, суттєво вплинули на рішення російської влади здійснити агресію. Звичайно, що цей перелік і аналіз не претендують на всебічність і глибину. Для цього потрібне окреме глибоке дослідження, і воно повинно бути проведене з метою недопущення повторення помилок, що мали місце в нашій недавній історії.

Насамперед, на нашу думку, в ряді віктимних чинників знаходяться питання, що належать до сфери обороноздатності²⁵⁵. Для цього, в першу чергу, слід визначитись із тим, яким потенціалом володіла Україна після здобуття незалежності?

Після проведення виборів 1 грудня 1991 року і обрання Л. М. Кравчука Президентом України він 19 грудня 1991 року був проголошений Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України. Від СРСР в спадок їй дістався потужний оборонний потенціал, який складали:

- 21 дивізія – в т.ч. 14 мотострілкових, 4 танкових, 3 артилерійських;
- 8 артилерійських бригад;
- 9 бригад ППО;
- 1 окрема ППО;
- 4 повітряних армії;
- 7 полків бойових вертольотів.

У Збройних силах України (ЗСУ) налічувалось 980 тисяч військовослужбовців. У її складі було 7200 артилерійських систем, 1000 одиниць ядерної зброї, 500 бойових кораблів і суден, 1500 бойових літаків, 1000 одиниць тактичної ядерної зброї та 176 міжконтинентальних балістичних ракет²⁵⁶.

²⁵⁵ У принципі уся віктимність впливає на обороноздатність. Але для полегшення аналізу у подальшому ми розуміємо під обороноздатністю безпосередньо те, що пов'язано із готовністю Збройних Сил України для відбиття агресії або попередження її вчинення.

²⁵⁶ Катерина Мола Фантомна зброя. Як Україна втрачала обороноздатність. URL: <https://grnt.media> (дата звернення 11.04.2025 року)

Як вже акцентувалось вище, керівництво росії ніколи не погоджувалось з можливістю виходу України «з-під руки» москви. Тому воно робило все можливе для збереження єдності збройних сил республік колишнього СРСР. Коли стало вочевидь зрозумілим, що Україна не піддасться такій політиці, то почалось відкрите пограбування шляхом вивозу в росію матеріалів, зброї, усіх інших складських запасів. Було розгорнуто шалену агітаційну роботу серед військовослужбовців, спрямовану на відмову від прийняття присяги на вірність Україні і т. ін. Незважаючи на шалений тиск, Українська армія була створена. Але перед керівництвом країни постало безліч завдань щодо збереження бойового потенціалу. Серед усіх питань на першому місці стояло питання про ядерну зброю.

Як зазначалось вище, ядерний потенціал України був, величезний, зокрема:

- 176 міжконтинентальних балістичних ракет у складі 43-ї ракетної армії: 130 рідкопаливних SS-19 (по шість боєголовок кожна) та 46 твердопаливних SS-24 (по десять боєголовок кожна) в шахтних пускових установках.

- стратегічні бомбардувальники Ту-95МС та Ту-160 (від 30 до 43).
- ядерні боєзаряди стратегічної зброї: від 1514 до 2156.
- тактичні ядерні боєзаряди: від 2800 до 4200²⁵⁷.

Чи слід було її залишати, чи треба було її позбутись?

Якщо бути відвертим, то в авторів немає чіткої і однозначної відповіді на ці питання. За останні роки (особливо після початку відкритої фази агресії), в засобах масової інформації з'явилося безліч публікацій з цього приводу які, здебільшого, суперечать одна одній. Деякі автори стверджують, що це була груба помилка політичного керівництва країни і ядерний потенціал в разі його збереження відігравав би запобіжну функцію. Інші наводять докази про неможливість обслуговування ядерної зброї через високу вартість таких робіт і відсутність коштів на них у бюджеті країни, а також

²⁵⁷ Вікіпедія. Ядерна зброя України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ядерна_зброя_України (Дата звернення: 11/04/2025 року.)

відсутність кодів і шифрів доступу до ядерної зброї, які знаходились у руках москви²⁵⁸.

Не будучи фахівцями з цих питань не будемо висловлюватись ані за першу, ані за другу позицію. Що сталося – то сталося! Питання полягає в іншому – як це було зроблено!!!

Одразу доцільно акцентувати увагу на тому, що вся трагічна історія ядерного роззброєння України стала наслідком агресивного політичного тиску з боку росії, який здійснювався з перших днів здобуття Україною незалежності, до якого долучились і політичні лідери США. Як доказ наведемо спогади колишнього міністра закордонних справ Грузії у 2003–2004 роках Тедо Джапарідзе, який у своїх мемуарах згадував неpubлічну розмову між тодішніми президентами України та Грузії Леонідом Кравчуком та Едуардом Шеварднадзе, що мала місце у квітні 1993 року. Автор писав:

«Кравчук скаржився, що США «викручують йому руки», вимагаючи, щоб тактичне і стратегічне ядерне озброєння України було негайно передане Росії. Шеварднадзе

²⁵⁸ Останнім часом у зв'язку із відкриттям архівів у США стає відомим, що ця теза є неправдивою – фахівці стверджують, що Україна мала усі можливості здійснювати контроль та управління своїм ядерним потенціалом.

відповів, що американці проводять політику підтримки єльцинської Росії, не знаючи внутрішніх подробиць пострадянського простору: «Вони не знають складної, надзвичайно важкої, жорстокої історії наших відносин із Росією та Радянським Союзом чи іншими імперіями». Грузинський президент радив українському колезі спробувати залишити хоча б одну боеголовку, «щоб відлякати божевільного» — того, хто може прийти після Єльцина»²⁵⁹.

Питання про ядерну зброю в Україні стало передмовою визнання незалежності України іноземними державами після її проголошення 24 серпня 1991 року. Для зняття «напруги» в цьому питанні вже в жовтні цього року Верховною Радою України було прийнято заяву «Про без'ядерний статус України». Відповідно до Біловезьких домовленостей від 05 грудня 1991 року у зв'язку зі створенням СНД передбачався «спільний контроль за ядерним озброєнням та ядерним нерозповсюдженням» з боку держав-підписантів. Наступним кроком стало підписання Україною Алма-Атинської декларації, відповідно до якої росія, Україна та Білорусь зберігали спільне командування військово-стратегічними силами. У подальшому росія почала, так би мовити, процес «перетягування ковдри» на себе. Вже 30 грудня 1991 року було підписано угоду, відповідно до якої право на застосування ядерної зброї Україна та Білорусь отримували лише *після отримання згоди на це від президента росії (!!).* Цим документом одночасно передбачалось вивезення до 1 червня 1992 року з території цих країн тактичної ядерної зброї. Щодо стратегічної ядерної зброї, то її вивезення до росії повинно було відбутись до кінця 1994 року. До повного вивезення стратегічної ядерної зброї вона повинна була перебувати під командуванням стратегічних сил СНД.

Однак уже в лютому 1992 року Президент України віддав наказ про припинення вивезення тактичної ядерної зброї до росії, а в квітні 1992 року Верховна Рада України прийняла рішення про включення усього ядерного озброєння до складу Збройних сил України. Це

²⁵⁹ Цит. Вікіпедія. Ядерна зброя України. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата доступу: 03.05.2025 р.)

переслідувало мету вплинути на процес міжнародного визнання України як незалежної суверенної держави. Однак, як зазначає В. В. Головка, Україна:

«реально ... слабо контролювала ядерні сили на своїй території і не знала достеменно, що і де перебувало (навіть зараз фактична картина повною мірою не відома). Тому вивезення тактичної ядерної зброї російська сторона здійснювала частково всупереч наказам української влади і таємно від неї, а остання не могла цьому завадити. Так, за свідченням командувача стратегічних сил СНД маршала Є. Шапошнікова, останній ешелон з тактичними ядерними зарядами був виведений без згоди України, коли Л. Кравчук летів над Атлантичним океаном (а тому українські силовики не могли з ним зв'язатися) з першим офіційним візитом до США (відбувався 5—11 травня)»²⁶⁰.

Практично весь 1993 рік питання ядерної зброї перебувало в центрі уваги політичного керівництва країни. У квітні, у зв'язку з погіршенням відносин з росією (нагадаємо, що на той момент вже була озвучена позиція президента ельцина щодо подальшої долі незалежності України), 162 народних депутати оприлюднили відкритий лист «Про ядерний статус України» у якому пропонувалось проголосити Україну правонаступницею ядерного арсеналу СРСР. У червні при обговоренні на закритому засіданні ВР України питання про ратифікацію Лісабонського протоколу щодо угоди СНО-1, підписаної США та СРСР, Л.Д. Кучма, який на той час був прем'єр-міністром України, запропонував залишити в Україні 46 міжконтинентальних стратегічних ракет, позбавивши їх ядерних боеголовок і оснастивши неядерними вибуховими матеріалами. Це мало на меті «гарантоване стримування та непровокуючу оборону». Окрім того, прем'єр-міністр запропонував до повного ядерного роззброєння проголосити Україну «перехідною ядерною державою».

²⁶⁰ Головка В.В. Ядерне роззброєння України [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2019. - 842 с.. URL: <http://www.history.org.ua/>

«Концепція зовнішньої політики» України, яка була ухвалена в липні 1993 року, знов повернулась до питання про ядерний статус України. Вона проголошувала Україну власницею ядерної зброї колишнього СРСР, хоча одночасно, ставила як мету ядерне роззброєння у подальшому (не визначаючи конкретних строків. Одночасно з прийняттям цієї Концепції здійснювалась ратифікація Лісабонської угоди. Однак при ратифікації Україна не передбачила виключення для себе положення про обов'язковість приєднання до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». При цьому Україна зобов'язувалась здійснити скорочення ядерного арсеналу до меж, передбачених угодою про СНО-1 – 36% міжконтинентальних балістичних ядерних ракет та 42% ядерних боєзарядів.

США і росія здійснювали масований тиск на Україну з метою повного ядерного роззброєння. Хронологія цього процесу така:

- 12 січня 1994 року – україно-американські переговори між Л. Кравчуком та Б. Клінтоном;

- 14 січня в москві оприлюднено 3-сторонню заяву президентів України, США та росії, за якою Україна отримувала безпекові гарантії та визнавалось її право на отримання справедливої компенсації за вивезену ядерну зброю. Однак слід зазначити, що ці гарантії не забезпечувались будь-якими правовими зобов'язаннями з боку США та росії;

- 3 вересня – підписання між Україною та рф т. зв. «Масандрівських угод» які в т. ч. врегульовували питання утилізації ядерних боєзарядів стратегічних ядерних сил, що дислоковані в Україні, та питання про порядок здійснення гарантійного та авторського нагляду за експлуатацією стратегічних ракетних комплексів стратегічних сил, розташованих на їх територіях;

- листопад – звернення Президента Л. Кучми до ВР України про зняття застереження, зробленого при ратифікації Лісабонського протоколу, а 16 листопада Україна приєдналась до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї».

Актом відмови України від ядерної зброї став славнозвісний Будапештський меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з

приєднанням України до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», підписаний Україною, США, Великою Британією та Росією 5 грудня 1994 року.

На момент підписання Будапештської угоди Україна володіла третім в світі арсеналом ядерної зброї

Ядерний потенціал України на той момент складали:

- «-142 міжконтинентальні балістичні ракети SS-19, у т. ч. 111 розгорнутих (на бойовому чергуванні) і 31 нерозгорнуту ракету. Для міжконтинентальних балістичних ракет було 130 шахтних пускових установок, 2 навчальні шахти та 13 центрів керування;*
- ·46 розгорнутих міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 та шахтних пускових установок для них, а також 5 центрів керування;*
- у розібраному вигляді "вісім з половиною" міжконтинентальних балістичних ракет SS-24, певна кількість компонентів ракет SS-17, 4 зібраних SS-18, зібраний прототип ракети SS-27 для льотних випробувань;*
- ·44 важких бомбардувальники, у т. ч. 19 Ту-160, 23 Ту-95мс, один Ту-95к й один Ту-95м;*
- ·5 важких бомбардувальників: 3 Ту-95мс і 2 Ту-95к22, які на момент розпаду СРСР перебували в Україні на ремонті, але були приписані до російських аеродромів;*
- ·1068 крилатих ракет повітряного базування Х-55 і Х-55см для важких бомбардувальників»²⁶¹.*

Загалом ядерний потенціал України складався з кількох тисяч ядерних боєзарядів стратегічної і тактичної зброї!!!

Однак по сей день невідомо, яку кількість одиниць ядерного озброєння передала Україна росії.

Основне питання у зв'язку із цим підписанням полягає в тому, що Україна фактично не отримала за цим меморандумом жодних гарантій власної безпеки. Усе було лише на словах. Меморандум не був

²⁶¹ Ядерне роззброєння України. Енциклопедія історії України. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history> (Дата звернення: 12.04.2025 року).

зобов'язуючим документом. Він не був міжнародним договором з усіма атрибутами, які такому властиві. Основну роль у відмові України від ядерної зброї відіграв Президент США Білл Клінтон. Сьогодні, розуміючи свою помилку, він заявив:

«Я відчуваю особисту причетність, тому що я змусив їх (Україну – ред.) погодитись на відмову від ядерної зброї. І ніхто з них не вірить, що Росія пішла б на це (вторгнення – ред.), якби Україна все ще мала свою зброю.

Вони (українці – ред.) боялися віддати її (ядерну зброю – ред.), бо думали, що це єдине, що захищало їх від експансіоністської Росії, коли путін побачив можливість, порушив угоду і спочатку захопив Крим»²⁶².

Слід повністю погодитись із народним депутатом України Д. Арахамія, який заявив в інтерв'ю телеканалу «Україна 24»:

«У Кравчука, мені здається, фатальна помилка — позбутися ядерної зброї після підписання нічого не значущого меморандуму (йдеться про Будапештський меморандум. — Авт.). У принципі, ми сьогодні всі успадковуємо цю велику помилку. Всіма іншими помилками всіх інших президентів можна просто знехтувати. Якби ми були ядерною державою, з нами усі розмовляли б по-іншому, домовлялися б по-іншому. Якщо навіть на це йти, то йти треба було зовсім по-іншому. Зараз легко розмірковувати, через стільки років, але, мені здається, в той час потрібно було проявити наполегливість і хоча б інші документи підписувати»²⁶³.

Таким чином, не прорахувавши усі можливі ризики, керівництво України створило віктимний чинник, який за своєю потенційною силою став одним з найпотужніших, що вплинув на рішення про агресію.

Ядерне роззброєння України було лише частиною трагедії (не

²⁶² Екс-президент США жалеє, что побудил Украину отказаться от ядерного оружия. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2023/04/4/7159216/> (Дата звернення: 10.04.2025 року).

²⁶³ «Україна могла залишити собі ядерну зброю і шантажувати світ». Правда чи ні? URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/27933/2021-08-05-ukraina-mogla-zalyshyty-sobi-yadernu-zbroyu-i-shantazhuvaty-svit-pravda-chy-ni/> (Дата звернення: 11.05.2025 року).

перебільшуємо – саме трагедії), яка стала однією з основ віктимізації України на шляху формування агресивного умислу керівництва росії. Ядерна зброя була лише однією із складових ядерних сил, що входять до ядерної тріади. В Україні ніколи не було повної ядерної тріади яку, як відомо, утворюють: міжконтинентальні балістичні ракети, стратегічна авіація та атомні підводні ракетоносці²⁶⁴. Останнього компонента в Україні не було. Залишалось питання про стратегічну авіацію.

У 1991 році на території України було дислоковано 4 повітряні армії, до складу яких входило:

- 10 авіаційних дивізій,
- 49 авіаполків,
- 11 окремих ескадрилей,
- навчальні та спеціальні установи і заклади.

У 1992 році Україна також отримала більшу частину авіації Чорноморського флоту СРСР, в тому числі дивізію (три полки) морських ракетоносців Ту-22М2 і Ту-16К і розвідувальний полк на Ту-22Р²⁶⁵.

Протягом другої половини 1992 років і до 2010 року було утилізовано понад 60 стратегічних бомбардувальників. Такий надзвичайно потужний стратегічний потенціал України не міг залишитись поза увагою росії, оскільки міг суттєво протистояти її агресивним планам.

У 1994 році між росією та Україною розпочались переговори щодо можливості передачі росії важких стратегічних літаків. Вони тривали достатньо довго і завершилися міжурядовою угодою, яку біло підписано 8 жовтня 1999 року.

Згідно з цією угодою Україна передала росії вісім важких бомбардувальників Ту-160 і три Ту-95МС, а також 575 крилатих ракет Х-55, 12 турбогвинтових двигунів до цих літаків з нульовим нальотом, наземне та радіоелектронне обладнання для них. За це Росія

²⁶⁴ Див. Вікіпедія. Ядерна тріада. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 11.04.2025 року)

²⁶⁵ Див. Вікіпедія. Авіаційна група дальньої авіації Збройних сил України. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 11.04.2025 р.)

компенсувала Україні борг за російський газ на суму 275 мільйонів доларів. Однак і цих грошей Україна не отримала. Як говорить колишній народний депутат України Ю. Костенко який у 1999 році займав посаду заступника голови комітету Верховної Ради з питань ядерної політики та ядерної безпеки:

«Все це передавалось не за гроші, а за міфічні борги, які росія нарахувала Україні і «Нафтогазу» і які начебто ця передача бомбардувальників покривала – принаймні частково»²⁶⁶.

Одразу слід зазначити, що саме ці літаки цими ракетами сьогодні бомбардують українські міста та села, знищують Україну. Ця передача стала ще одним віктимним елементом у загальній віктимізації України як жертви агресії²⁶⁷.

Слід підкреслити і той факт, що передача цих літаків і ракет була здійснена без погодження з Верховною Радою України. Вона була погоджена лише на рівні Кабінету міністрів. Про тих, хто підписав, цю угоду – нижче.

Стратегічні бомбардувальники ТУ-160? передані Україною росії

Доктор юридичних наук, професор, президент Української асоціації міжнародного права Ольга Буткевич вважає, що такі дії порушили Конституцію України і з її фаховою думкою слід повністю погодитись.

«Вона саме Верховну Раду наділяє функціями контролю за

²⁶⁶ Чому Україна передала Росії стратегічні бомбардувальники, які зараз обстрілюють ракетами Україну? <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rosiya-bombardyvalnyky-tu-95-tu-160-borhy-haz-peredacha/32398767.html>

²⁶⁷ Не будемо згадувати про те, що вартість переданої зброї була занижена у десять разів. Фактично борг за газ дорівнював вартості одного стратегічного літака!

укладенням подібних договорів, Було порушено діючий на той час закон України від 1993 року – закон про міжнародні договори України. Закон, з суті якого видно, що ці питання не входять до компетенції уряду»²⁶⁸.

Слід повністю погодитись із Юрієм Костенком, який вважає дії щодо незаконної передачі стратегічних літаків та ракет до них державною зрадою.

Водночас із тиском на Україну в питаннях ядерного роззброєння, ліквідації угруповання стратегічної авіації, здійснювався тиск щодо роззброєння на морі. Передусім це стосувалося поділу Чорноморського флоту (ЧФ) колишнього СРСР, адже он був дислокований на військово-морських базах як України, так і росії. Однак Штаб і основна база флоту знаходились в Україні – в Севастополі, що давало Україні політичні переваги в процесі перемовин про його поділ.

Слід одразу зазначити, що командування ЧФ з перших днів після проголошення Україною незалежності, розпочало активну про діяльність передислокацію кораблів флоту з Севастополя, Одеси та інших баз на бази в росії. Одночасно здійснювалась активна робота серед особового складу щодо відмови від прийняття присяги на вірність Україні.

У жовтні 1991 року Верховна Рада України визнала Чорноморський флот українським повністю і цілком. Відповідно до домовленості, яка була досягнута між лідерами країн СНД про створення Об'єднаних збройних сил (ОЗС) Співдружності Незалежних Держав, ЧФ до них не входив. Тому дуже дивним стало рішення Президента Л.М. Кравчука який у 1992 році включив ЧФ до складу ОЗС СНД. Це докорінно змінило статус флоту, який став спільним майном тобто таким, який є предметом поділу. Будь які посилення на те, що це рішення було обумовлено тим, що кораблі ЧФ були носіями ядерної зброї, не витримує жодної критики, оскільки уся ядерна зброя

²⁶⁸ Украинские Ту-160 и Ту-95МС в России: кто из высокопоставленных чиновников был причастен к их передаче https://24tv.ua/ru/tu-160-tu-95-ukraina-peredala-rossii-kto-iz-ukrainskih-chinovnikov_n2694762

була вивезена з флоту ще в 1991 році.

Чорноморський флот становив 10% Військово-морського флоту СРСР Він об'єднував 1300 з'єднань, частин, підрозділів та установ, а також 70 тис. особового складу²⁶⁹.

«На воді перебувало 105 бойових кораблів, 69 бойових катерів, 48 кораблів спеціального призначення, 191 морське судно забезпечення, 470 катерів та рейдових суден забезпечення, 883 надводні судна загальною водовантажністю близько 560 000 т.

Морська авіація наземного базування складалася з 170 бойових літаків, 19 літаків та 115 вертольотів протичовнової авіації, 35 транспортних літаків та вертольотів.

За ЧФ було закріплено 65 000 гектарів землі»²⁷⁰.

Питання ЧФ стало одним з основних «каменів спотикання» протягом відносин незалежної України та росії. Повторювати усю історію немає сенсу. Підкреслимо лише, що впродовж усього часу росія крала кораблі зі складу ЧФ, прикриваючи це нібито їх списанням.

Основну негативну роль зіграли в цій історії т. зв. «Масандрівські угоди». Міністр оборони України Костянтин Морозов, який був чи не єдиним противником підписання цих угод, так згадував цю ситуацію:

«Я завжди був прихильником демократичного контролю над армією. Але в тому випадку Міністерство оборони було навмисно усунуто від підготовки рішення, а Верховна Рада про нього дізналася постфактум. Все відбулося під час зустрічі президентських делегацій України і Росії в Масандрі, 3 вересня 1993 року. Керівництво держави того дня запобігливо здало ЧФ в користування РФ з базуванням в Україні. Чиновники московської делегації на українській землі поводитись зухвало, виходячи з нібито вже розв'язаної проблеми, принижували Україну, наші ж державні мужі сиділи мовчки. Мої офіційні заперечення залишили поза

²⁶⁹ Чому та хто змусив Україну роззброїти свою армію? URL: <https://argumentua.com/stati/chomu-tak-khto-zmusiv-ukra-nu-rozzbro-ti-svoyu-arm-yu> (Дата звернення: 11.04.2025 року).

²⁷⁰ Там само.

увагою. Пізніше їх назвали «особистою думкою» і навіть пояснили моєю “нелюбов’ю до російських братів”».

У червні 1995 року в Сочі підписали ще одну важливу угоду, в якій було зафіксовано, що Україні залишиться 18,3% Чорноморського флоту, а Російській Федерації – 81,7% із числа кораблів та суден, зафіксованих станом на 3 серпня 1992 року. І це без урахування вже вкрадених Росією майже 800 суден²⁷¹. Остаточного питання ЧФ було вирішено у 1997 році, коли Президент Л.Д. Кучма підписав з росією Угоду про статус та умови перебування в Україні ЧФ, якою узаконювалась його дислокація в Криму до 2017 року. У 2014 році шляхом анексії Криму росія вирішила для себе це питання.

Чорноморський флот рф на рейді Севастополя

Як видно, позиція України у питанні про приналежність ЧФ не була активною, а протидія екстремістським спробам росії захопити ЧФ не була належно активною і послідовною, що також мало віктимне значення.

Окремого розгляду заслуговує питання про скорочення звичайних озброєнь. Але ми цього робити не будемо – боляче про це говорити. Практично при всіх президентах України йшов масовий продаж звичайного озброєння і Україна

«нагадувала магазин з неоновою вивіскою «ЛІКВІДАЦІЯ ТОВАРУ»»²⁷².

Транзакції зі зброєю (реальні або надумані) приголомшували Україну. А неліквідна зброя просто знищувалась. До зберігання зброї ставились вкрай недбало – багато тих, хто взяв в руки зброю після початку активної фази агресії, писали про її вкрай поганий стан.

²⁷¹ Цит. Катерина Мола Фантомна зброя. Як Україна втрачала обороноздатність.

²⁷² Там само.

Лише один показник. Від СРСР Україна отримала 9 000 танків. До кінця 1996 року, виконуючи вимоги договору «Про звичайні збройні сили в Європі» Україна знищила 2 000 танків і 1 500 бронемашин.

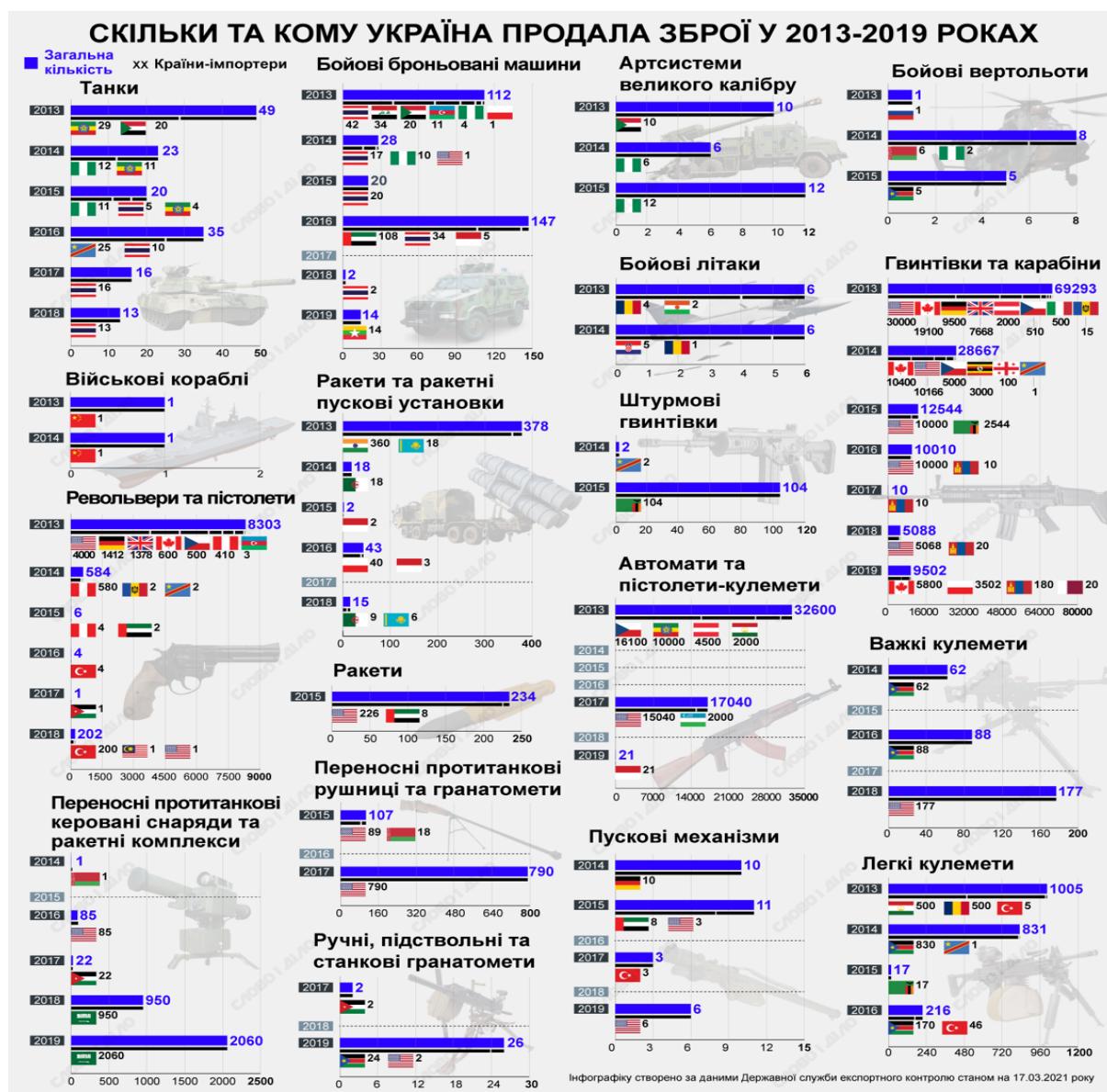
«Незадовго до російського повномасштабного вторгнення, якщо вірити звіту The Military Balance, Україна мала на озброєнні 858 діючих танків. Також певна їх кількість у різному технічному стані була на базах зберігання та у відстійниках військових заводів»²⁷³.

Порівняємо: 9 000 і 858! Є ще потреба про щось вести мову?

Видання «Слово і діло» оприлюднило зведену інфографіку продажу Україною звичайного озброєння лише за період 2013-2019 рр.²⁷⁴

²⁷³ Саня Козацький. З якими танками Україна зустріла велику війну. URL: <https://militarnyi.com/uk/articles/z-yakymy-tankamy-ukrayina-zustrila-velyku-vijnu/> (Дата звернення: 11.04.2025 року).

²⁷⁴ Скільки зброї і кому продавала Україна під час війни та до її початку. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#inbox/QgrcJHsTmbqLRxBhbJsJKVMfRWStpzfmdrq> (Дата звернення: 14.05.2025 р.)

Слід акцентувати увагу, що це практично залишки озброєння, яке мала Україна на момент проголошення незалежності. Основна маса була продана раніше. Однак з'ясувати реальні цифри розпродажу зброї за період до 2005 року неможливо, оскільки всі документи знищені. Але і ці цифри вражають.

Хто ж персонально винен у віктимізації України шляхом знищення її оборонного сектору?²⁷⁵

²⁷⁵ Слово і діло. URKL: <https://www.slovovidilo.ua/2024/05/01/infografika/bezpeka/xto-ta-skilky-vijskovoyi-texniki-vyviv-skladu-zsu-napadu-rosiyi> (Дата звернення: 15.05.2025 р.)

За період з 2001 по 2014 рр. сумарно було продано та утилізовано 762 літаки, 2 815 танків і 1 910 ракетних установок.

«З-поміж міністрів оборони, за яких відбувався найбільший розпродаж і утилізація української зброї, можна виділити Анатолія Гриценка (192 літаки, 698 танків, 1 054 ракетні комплекси) та Михайла Єжеля (127 літаків, 1 тис. танків, 29 ракетних комплексів)»²⁷⁶.

Вже у 2014 році росія вчинила ряд актів активної агресії проти України, на які не було жодної реакції на рівні міжнародних органів. Мається на увазі знищення баз озброєння в Україні. За даними, що наведені у Вікіпедії, до моменту початку активної фази агресії було зафіксовано 14 пожеж та вибухів на складах арттехозброєння ЗС України²⁷⁷. Без жодного сумніву, це були диверсії з метою підготовки до активної фази агресії. І які заходи застосувала Україна? Адже дії росії реально становили акти агресії з точки зору Конвенції. А ніякі! Продовжувалася політика умиротворення агресора шляхом перемовин, які доручили проводити агенту ФСБ Медведчуку! Ще один

²⁷⁶ Скільки зброї Україна віддала й продала до війни та повномасштабного вторгнення. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/skilki-zbroyi-ukrayina-prodala-do-vijni> (Дата звернення: 14.05.2025 р.)

²⁷⁷ Вікіпедія. Список вибухів та пожеж на військових складах в Україні. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Дата звернення: 11.04.2025 року).

складовий елемент віктимності!

Уся ця «діяльність» по фактичному знищенню Збройних Сил України, що здійснювалась протягом 23 років, призвела до того, що *на момент початку агресії росії реальна боєздатність ЗСУ обмежувалася лише вісьмома батальйонами, трьома авіаційними ескадрильями і вісьмома кораблями, загальною чисельністю приблизно 5 тис військовослужбовців*²⁷⁸. Ось на що перетворилась одна з найкращих армій Європи за цей час завдяки як активній діяльності росії, так і завдяки корупції власних можновладців.

Ще однією віктимною складовою стало постачання з України в росію військової техніки та комплектуючих до зброї в умовах війни. Лише декілька фактів.

27 серпня 2014 року Указом Президента України № 691/2014 року було введено в дію рішення Ради національної безпеки та оборони від 27 серпня того ж року «Про заходи щодо удосконалення державної військово-технічної політики». Пунктом 7 цього Указу було визначено, що в росію припиняється будь-який експорт зброї та товарів військового призначення. Здавалось все правильно і відповідає вимогам відносин з країною-агресором. Однак це залишилось лише на папері. Комерційні контакти багатьох виробників зброї та військового обладнання України з росією продовжувались. Серед них такі промислові гіганти, як Запорізьке АТ «Мотор Січ», ДП «Антонов», ДП «Зоря» – «Машпроект» та багато інших. Мало того. Ряд виробників не припинили цих контактів і після 22 лютого 2022 року.

Навіть у цьому році, незважаючи на всі злочини, що вчиняються агресором в Україні, знаходяться підприємці які продовжують постачати в росію продукцію військового призначення. Слідчі СБУ задокументували, що керівники низки харківських промислових підприємств, серед яких були й особи з громадянством РФ, налагодили на власних виробничих потужностях виготовлення систем

²⁷⁸ Розкрадання в ЗСУ у 2004-2017рр. – звіт слідчої комісії ч.1. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/rozkradannya-zvit-1.html>

кондиціонування для російської військової техніки²⁷⁹.

Це лише один приклад, а їх, на жаль, набагато більше²⁸⁰. Не кажучи вже про торгівлю товарами, які не належать до групи тих, що пов'язані з військовою технікою.

Особливим елементом, що формував віктимність України, стали Мінські угоди, які з боку України здійснювались таким чином і такими перемовниками, які тільки заохочували агресора.

Усе знищення та продаж зброї прикривались необхідністю скорочення видатків на озброєння і обороноздатність у цілому. Скорочувався особовий склад ЗС, система підготовки офіцерських кадрів та ін. Усе це здійснювалось під неприкритим тиском на Україну з боку США, Франції та Німеччини. Дії західних країн безпосередньо сприяли створенню віктимної ситуації і віктимізації України. Важливим моментом у цьому стала відмова від надання Україні Плану дій щодо членства в Альянсі, ініційована агентом спецслужб росії канцлером Німеччини А. Меркель та президентом Франції Н. Саркозі у 2008 році на саміті НАТО в Бухаресті. Цим самим НАТО прямо сказало росії: «Можете діяти. Ми не будемо втручатись!».

Підсумовуючи викладені вище факти, можна з повною впевненістю стверджувати, що Україна руками своїх можновладців протягом десятиріч, фактично втрачаючи потенціал власної обороноздатності, створювала для себе ситуацію віктимності, заохочуючи росію до вчинення агресії. Звичайно, що росія не стояла осторонь цього процесу, а активно або сприяла йому, або примушувала до вчинення цього як відповідними політико-дипломатичними діями, так і через широку мережу власної агентури, агентів впливу, сепаратистів. Те, що Україна встояла у 2014 і особливо в 2022 році сталось не завдяки високому рівню обороноздатності, а завдяки

²⁷⁹ СБУ викрило схемі постачання в росію продукції для військової техніки. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3222366-sbu-vikrila-shemu-postacanna-v-rosiu-produkcii-dla-vijskovoi-tehniki.html> (Дата звернення 20.04.2025 року).

²⁸⁰ Як зазначалось вище, СБУ викрила на Буковині компанію яка постачала до РФ чіпи для ракет та безпілотників. URL: https://www.instagram.com/molbuk/p/DFDx6WWIEts/?img_index=1 (Дата звернення: 20.04.2025 року.). У цьому ж матеріалі зазначено, що СБУ викрила підприємства у Чернівецькій, Харківській та Одеській областях, які під час повномасштабного вторгнення в обхід міжнародних санкцій постачала у РФ електронні компоненти для виробництва ракет та безпілотників.

безприкладному героїзму українського народу, який не дозволив путіну перетворити Україну в російський анклав.

Значну роль у підриві обороноздатності відіграли прямі агенти російських спецслужб, які проникли в український політикум, або російські агенти впливу, або просто, м'яко кажучи, недалекі особистості, які владою долі опинились на відповідальних посадах у відповідний момент. Для прикладу повернемося до сумної історії з передачею росії стратегічних бомбардувальників.

Однією з основних фігур при прийнятті рішення про передачу, був звичайно, президент України Л.Д. Кучма. В подальшому він заявляв, що прийняв рішення про передачу бомбардувальників тому, що на той час ніякої загрози зі сторони Росії не було²⁸¹. Для досвідченого політика така відповідь інакше як «відмазка» розцінена бути не може²⁸².

Безпосередньо Угоду про передачу літаків з путіним, який на той час очолював уряд росії, в порушення законодавства України підписав голова Уряду України В. Пустовойтенко.

Суттєву негативну роль у передачі літаків відіграли тодішні голова Служби безпеки України Леонід Деркач та міністр оборони України Олександр Кузьмук. У будь-якої людини виникає питання: Як могли це зробити особи, в руках яких перебували потужні розвідувальні апарати, особи, які безпосередньо відповідали за безпеку країни, особи, обов'язок яких був в інформуванні керівництва країни про реальну політичну ситуацію у відношеннях з іноземними країнами, допустити такий провал? *Виникають питання!!!* Не обвинувачуючи нікого з названих осіб зауважимо лише одне – син Леоніда Деркача сьогодні обвинувачується у державній зраді. Генерал Кузьмук під час війни святкує свої ювілеї в Монако, де в його родичів (!) є

²⁸¹ Отдали Ту-95МС и Ту-160 за 275 млн долга: расследователи назвали политиков, которые это допустили. URL: <https://focus.ua/ukraine/680698-tu-95ms-i-tu-160-ukrainy-peredali-rf-reshenie-oformili-v-pravitelstve-video> (Дата звернення: 12.04.2025 року).

²⁸² Не маючи жодних доказів, нічого не стверджуючи хочу лише нагадати, що вартість цих літаків змінювалась декілька разів. Вона починалась з 650 млн, долл., потім стала 450 млн. долл., а у кінцевому була визначена в 275 млн. долл. Величезний розрив у ціні. І це при тому що вартість літаків була занижена, щонайменше в десять разів. Доказів немає, але питання залишаються.

нерухомість²⁸³. Не коментуємо.

«Передачу літаків також погодили тодішній заступник міністра юстиції Леонід Єфименко, керівник комісії з реорганізації Міністерства економіки Валерій Мунтян, міністр із надзвичайних ситуацій Віктор Балога, який сьогодні є народним депутатом від Закарпаття, а також виконуюча обов'язки міністра юстиції Інна Ємельянова, яка погодила висновок щодо підтримки продажу військового майна»²⁸⁴.

От чийми руками здійснювалась віктимізація України. І це навіть не сама верхівка айсбергу.

Суттєву роль у віктимізації відіграли сепаратистські рухи та їх лідери.

Вище розглядалось питання про національний склад східних і південних регіонів України, причини, у зв'язку із якими на теренах, які були споконвічно заселені українцями, з'явилися корінні росіяни. Звичайно, практично всі вони мали зв'язки зі своєю історичною батьківщиною як ментально, так і через своїх рідних та близьких, що залишилися проживати в росії. Слід також зазначити, що східні регіони України традиційно були постачальниками керівних кадрів як України, так і для СРСР. І в незалежній Україні багато вихідців зі Сходу займали відповідальні керівні посади в країні. Зрозуміло, що такі особистості були і лідерами у формуванні суспільної думки і суспільних настроїв широких мас населення сходу і півдня. Саме в цьому середовищі були поширені позиції, спрямовані на встановлення сталих міцних політичних та економічних зв'язків із росією. Багато з них, як і путін, вважали розпад СРСР глобальною геополітичною катастрофою і прагнули його відтворення, нехай і з деякою зміною внутрішніх політико-економічних відносин.

²⁸³ Як ексміністр оборони Кузьмук у Монако відсвяткував своє 70-річчя. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/jak-eksministr-oboroni-kuzmuk-u-monako-vidsvjatkuvav-svoje-70-richchja-video-1046684.html> (Дата звернення: 13.05.2025 року).

²⁸⁴ Украинские Ту-160 и Ту-95МС в России: кто из высокопоставленных чиновников был причастен к их передаче https://24tv.ua/ru/tu-160-tu-95-ukraina-peredala-rossii-kto-iz-ukrainskih-chinovnikov_n2694762

Ці ідеї і бажання вилились у загострення внутрішньополітичної ситуації наприкінці 2004 року під час і після проведення виборів Президента України. Не будемо переказувати широковідому історію з фальсифікацією виборів, з отруєнням російськими агентами кандидата на пост Президента В.А. Ющенка і т. ін. Акцентуємо увагу лише на сепаратистських акціях, спрямованих на повернення політичного курсу України на зближення з Москвою, на відторгнення східних та південних регіонів України від центру.

«2004 р. Росія розпочала відпрацьовувати сценарій “східноукраїнського” сепаратизму ... За її підтримки, консолідувавшись навколо особи В. Януковича, численні представники проросійських регіональних еліт східних і південних областей виступили з намірами федералізації України шляхом виділення дев'яти регіонів України (Луганської, Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей та Автономної республіки Крим) в окрему автономну республіку в складі України (або навіть вийти зі складу України в разі перемоги на виборах В. Ющенка)»²⁸⁵.

26-28 листопада Луганська обласна рада проголосила про створення Південно-Східної Української Автономної Республіки. У той же день в Одесі прихильники в. януковича на мітингу ухвалили рішення ініціювати питання про створення «Території самоврядування Новоросійський край». Подібні дії відбувались у Харкові, Донецьку, інших обласних центрах Східної України, Криму та Севастополі.

«28 листопада у м. Северодонецьк Луганської області відбувся Всеукраїнський з'їзд депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад усіх рівнів [41], у роботі якого брали участь делегати із 17 регіонів України (переважно східних і південних, члени Партії регіонів), а також представницька делегація з Росії на чолі з мером

²⁸⁵ Фурман І. І. Дузь-Крятченко О. П. Експансія російської федерації в Україні 1991-2014 рроку. як складова загальної стратегії ліквідації української державності. Воєнно-історичний вісник 4(34) / 2019. С. 52

Москви Ю. Лушковим. На з'їзді вперше було піднято питання щодо “створення нової української південно-східної держави у формі федеративної республіки”»²⁸⁶.

Внаслідок дій сепаратистів наприкінці 2004 року політична ситуація була настільки напруженою, що залишався маленький крок до громадянської війни.

Завдяки застосованим заходам ситуацію вдалось змінити. Однак опанування ситуації не призвело до ліквідації сепаратизму. Лідери сепаратистських рухів не були притягнуті до відповідальності, а згодом (після приходу до влади в. януковича), дехто з них очолив керівництво центральними органами України, став народним депутатом. Віктимність цих процесів не викликає сумнівів.

Загалом кадрова політика України протягом років незалежності характеризується як така, що не сприяла укріпленню суверенітету країни. Не будемо повторювати широковідомі факти про керівництво Збройними Силами та СБУ України громадянами росії, про факти наявності російського громадянства у керівників центральних виконавчих і судових органів, про призначення громадян росії консультантами і помічниками прем'єр-міністра України Азарова та президента в. януковича, про ...! Ми не знаємо і, боюсь, ніколи не будемо знати, скільки агентів російських спецслужб діяло в Україні до 2022 року! Думаю, не одна сотні чи навіть тисяча. Усе це також віктимізувало Україну. Взагалі, про яку національно-орієнтовану кадрову політику можна вести мову, коли керівником переговорної групи з агресором, як вже зазначалось, було призначено найвідомішого російського агента і кума путіна віктора медведчука, який ніколи не приховував своїх політичних поглядів.

Розглядаючи питання про віктимізацію України, ми спробували підняти лише «край завіси». Для отримання повної картини потрібні глибокі і всебічні дослідження, проведення яких не було в планах при написанні цієї праці, завдання якої у цій частині скоріше усього полягало у постановці питання.

²⁸⁶ Там само. С. 53

ПІСЛЯМОВА

Агресія росії проти України з точки зору міжнародного права та за загальною оцінкою демократичних сил цивілізованих країн, є злочином, який має на меті чи не останню в історії людства спробу в глобальних масштабах повернути хід історичного процесу, спрямувавши його на відновлення тоталітаризму (неважливо, у якому його виді – німецького фашизму чи радянського соціалізму) за для досягнення панування над світом.

Вибір путінською росією як жертви агресії саме України зумовлений проходженням між ними глибокої лінії цивілізаційного розлому, і існуванням у керівництва росії почуття ненависті до сусіда, який спромігся вирватись з «братніх обіймів» і почати швидко рухатись по шляхом прогресу. Такий поворот України суттєво підривав політичний статус росії та її економічний потенціал. Керівництво росії, прагнучи перемоги над Україною, мало на меті відновлення геополітичного статусу своєї країни, притаманного свого часу СРСР.

Як і будь-який злочин, злочин агресії породжується системою факторів, складові яких перебувають у політико-соціальній, соціально-економічній та біосоціальній сферах. Їх виявлення і належна протидія, що повинна була бути застосована своєчасно, були спроможні не допустити агресії. Помилки у цьому питанні були допущені як лідерами демократичних країн світу, так і політичним керівництвом України. Значну роль відіграла і віктимізація України, яка відбувалась протягом усієї історії її незалежності.

Усе зазначене повинно враховуватись при плануванні боротьби з агресором і досягненні над ним перемоги.

Наукове видання

ФРІС П. Л.
АДАМОВИЧ С. В.

АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

Монографія

Редактор *Павло Фріс*
Коректор *Ігор Козич*

Ілюстрації взяті з відкритих джерел у мережі Інтернет

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом замовника

Підписано до друку 15.07.2025. Формат 60х84/16
Гарнітура Times New Roman. Умовн. друк. арк. 11,33
Наклад 100 прим. Зам. №12 від 15.07.2025

Видавець і виготовлювач
ФОП Голіней О. В.
м. Івано-Франківськ, вул. Галицька 128
+380664816601, gsm1502@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №7970 від 20.10.2023